คนชายขอบ

มานุษยวิทยาในสังคมโลกาภิวัฒน์

(The Anthropology of Global and Marginal Cultures)

สุริยา สมุทคุปติ์

พัฒนา กิติอาษา

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

ห้องไทยศึกษานิทัศน์

สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

2539

คนชายขอบ: มานุษยวิทยาในสังคมโลกาภิวัตน์

The Anthropology of Global and Marginal Cultures

ผู้เขียน: สุริยา สมุทคุปติ์ และพัฒนา กิติอาษา

ที่ทำงาน: ห้องไทยศึกษานิทัศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา 30000 โทรศัพท์และโทรสาร: 044-216103

E-Mail: suriya@ccs.sut.ac.th; pattana@u. washington.edu

แบบปก: สุริยา สมุทคุปติ

ลิขสิทธิ์ของห้องไทยศึกษานิทัศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

สงวนลิขสิทธิ์

การตีพิมพ์ซ้ำหรือเผยแพร่ต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจาก
ห้องไทยศึกษานิทัศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

Resale or redistribution is expressly prohibited. Reproduction on the non-profit basis is permitted, provided copyright and title page are not removed.

การอ้างอิงเอกสาร:

สุริยา สมุทคุปติ์และพัฒนา กิติอาษา. คนชายขอบ: มานุษยวิทยาในสังคมโลกาภิวัตน์. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานิทัศน์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2539.

For Reference Citation:

Suriya Smutkupt and Pattana Kitiarsa. **The Anthropology of Global and Marginal Cultures.** Nakhon Ratchasima, Thailand: Thai Nithat Anthropological Collection, Institute of Social Technology, Suranaree University of Technology, 1996.

ศูนย์บรรณสารและสื่อการศึกษา
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

ISBN

คำนำ

พวกเราเขียนบทความทั้ง 3 ชุดนี้เพื่อนำเสนอต่อชุมชนวิชาการมานุษยวิทยาและเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา พวกเราเขียนบทความ 2 ชุดแรกเสร็จในเดือนกันยายน 2538 และเขียนชุดที่ 3 และบทนำในเดือนกันยายน 2539 พวกเรารู้สึกตื่นเต้นและยินดีไม่น้อยเมื่อค้นพบว่า บทความทั้ง 3 ชุด แม้จะเกิดจากแหล่งข้อมูลและเขียนขึ้นในช่วงเวลาต่างกัน แต่ก็สามารถนำมาจัดรวมเล่มด้วยกันได้อย่างลงตัว ทั้งสามบทต่างก็ว่าด้วยโลกาภิวัตน์ คนและวัฒนธรรมชายขอบของสังคมไทยสมัยใหม่เหมือนกัน

พวกเราต้องการรักษารูปแบบดั้งเดิมของบทความนี้ไว้และได้แก้ไขเพิ่มเติมข้อมูลบางส่วนให้เนื้อหาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในระหว่างการเขียนบทความเหล่านี้ พวกเราเป็นหนี้บุญคุณของสถาบันและบุคคลต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในเชิงอรรถของบทความแต่ละชุด ในการจัดพิมพ์หนังสือรวมบทความชุดนี้ พวกเราขอขอบพระคุณ

ท่านอธิการบดี รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ และคณบดีสำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีกรุณาให้ความช่วยเหลือสนับสนุนในการประสานงานและติดต่อด้านงบประมาณและการจัดพิมพ์จนสำเร็จลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์

รายได้จากการจัดจำหน่ายหนังสือเล่มนี้ทั้งหมด พวกเราขอบริจาคเพื่อสนับสนุนทุนการศึกษาของส่วนกิจการนักศึกษา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีต่อไป

พวกเราหวังว่าเนื้อหาและแง่คิดต่าง ๆ ที่ได้จากหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านตามสมควร ขอขอบพระคุณล่วงหน้าสำหรับคำวิจารณ์ แนะนำและท้วงติงที่ผู้อ่านอาจจะมีต่อหนังสือเล่มนี้ในอนาคต

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

สุริยา สมุทคุปติ์
พัฒนา กิติอาษา

กันยายน 2539

สารบัญ

มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์

บทที่ 1 คนชายขอบ: ชีวิตและชุมชนของคนงานไทยในญี่ปุ่น

บทคัดย่อ 1

Abstract 2

ชีวิตของตาล 3

วัฒนธรรมและคนชายขอบ 6

เบื้องหลังการวิจัย 8

คลื่นลมของกระแสโลกาภิวัตน์ 9

คนงานไทยในญี่ปุ่น 13

สายธารและจุดจบของคนงานชายกลุ่มหนึ่ง 17

โชติกับเอื้อง 18

ชีวิตชายขอบของคนงานไทยในญี่ปุ่น 22

ชุมชนชายขอบ 26

ทำงานและเอาตัวรอดในญี่ปุ่น 30

ปัญหาของสังคมโลกาภิวัตน์ 32

บทสรุป 34

ภาคผนวก 36

เอกสารอ้างอิง 39

บทที่ 2 มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์: ข้อเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับ "แรงงานข้ามชาติ" และ "นักมานุษยวิทยา" ในบริบทของวัฒนธรรมโลก

บทคัดย่อ 42

Abstract 43

บทนำ 44

โลกาภิวัตน์กับวัฒนธรรมโลก 46

โลกาภิวัตน์คืออะไร 46

พัฒนาการของโลกาภิวัตน์ 48

วัฒนธรรมโลก-วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ 50

แรงงานข้ามชาติ: หนึ่งในโฉมหน้าของโลกาภิวัตน์ 52

แรงงานข้ามชาติในเอเชียแปซิฟิค 52

ทิศทางการเคลื่อนย้ายแรงงาน 53

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

แรงงานโพ้นทะเลและการเมืองในฟิลิปปินส์ 54
การลักลอบเข้าเมือง โสเภณีและขบวนการใต้ดินในประเทศไทย 55
"แรงงานข้ามชาติ" และวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์: กรอบแนวคิดทางทฤษฎี 58
ระบบโลก 59
วัฒนธรรมมวลชนโลก 60
การไหลเวียนของวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ 60
มานุษยวิทยาในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ 61
องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม 62
มโนทัศน์เกี่ยวกับ "รัฐชาติ" 63
หน่วยในการวิเคราะห์ 64
เราต้องการกรอบแนวคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมโลก 65
บทสรุป 65
เอกสารอ้างอิง 67
บทที่ 3 เอชไอวี/เอดส์ในชนบทอีสาน: มหันตภัยยุคโลกาภิวัตน์และ "งาน" ของนักมานุษยวิทยา
บทคัดย่อ 70
Abstract 71
บทนำ 73
ความรู้ความเข้าใจบางประการเกี่ยวกับเอชไอวี/เอดส์ 74
เอชไอวี/เอดส์และการระบาดที่ไร้พรมแดน 76
ระบาดวิทยาของเอชไอวี/เอดส์ 79
เอชไอวี/เอดส์ในประเทศไทย 81
เอชไอวีเอดส์ในภาคอีสาน 83
แรงงานอีสานอพยพ 85
ตังเกอีสานกับโรคเอดส์ 87
โสเภณีและหญิงขายบริการทางเพศ 88
ทางออกของผู้ป่วยโรคเอดส์และผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคม 89

นักมานุษยวิทยากับเอชไอวี/เอดส์ 91
1. ในทางวิชาการ 91
เอชไอวี/เอดส์: โรคโลกาภิวัตน์ 92
เอชไอวี/เอดส์: วิกฤติทางสังคมและวัฒนธรรม 93
2. ในการป้องกันและควบคุมโรค 94
ข้อสังเกตเบื้องต้น 94
เอกสารอ้างอิง 96

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

บทความนำเสนอ

มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์

สุริยา สมุทคุปติ์
พัฒนา กิติอาษา

วีรบุรุษโอลิมปิค ชัยชนะของนักมวยไทยที่ชื่อสมรักษ์ คำสิงห์และวิชัย ราชานนท์ในการแข่งขันกีฬาโอลิมปิคฤดูร้อนครั้งที่ 26 ที่เมืองแอตแลนต้า สหรัฐอเมริกาและปรากฏการณ์ "สมรักษ์ฟีเวอร์" ที่ตามมา นับได้ว่าเป็นภาพสะท้อนของสังคมไทยสมัยใหม่หลายประการ ในมหกรรมกีฬาระดับโลกดังกล่าวเป็นหนึ่งในละครฉากสำคัญที่คนไทยทั้งประเทศได้รับชมภาพการแสดงออกของความเป็นไทย ชาติไทย ชุมชนในจินตนาการ อิทธิพลของเทคโนโลยีและการไหลเวียนของสินค้า ข่าวสารข้อมูลและผู้คนในกระแสโลกาภิวัตน์ วิถีชีวิตของคนไทยสมัยใหม่ถูกเชื่อมเข้ากับกระแสวัฒนธรรมบริโภคของชุมชนโลกอย่างใกล้ชิด สื่อมวลชนไทยจำนวนหนึ่งได้บันทึกเหตุการณ์ "วินาทีระทึกใจ" ที่ชาวขอนแก่นร่วมแสดงความยินดีพร้อมกับสมรักษ์ คำสิงห์ที่อยู่บนเวทีมวยในเมืองแอตแลนต้า สหรัฐอเมริกา คนไทยที่อยู่ตามภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศและทั่วโลกไว้ดังนี้

"วินาทีลุ้นระทึก! เชียร์ "สมรักษ์" เสียงร้องไชโย...เสียงกรีดร้องแสดงความปีติยินดี ผู้คนกระโดดโลดเต้น แชมเปญหลายขวดถูกเปิดฉลองชัย ขณะที่สื่อมวลชนทุกแขนงกรูเข้าไปหามารดาของวีรบุรุษเมืองขอนแก่นที่ส่งเสียงร้องไชโย!! เรียกได้ว่าดังที่สุดในชีวิต นี่คือภาพที่เห็นได้บริเวณหน้าอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยและศาลหลักเมืองขอนแก่น ซึ่งที่จอดรถเป็นที่รวมใจเชียร์สมรักษ์ คำสิงห์ โดย "ไฮเทค" ดิสโกเธคชื่อดังที่อยู่หน้าอนุสาวรีย์ลงทุน [ติดตั้ง]โทรทัศน์จอใหญ่ 5 จอและจอโปรเจกเตอร์อีก 2 จอรวมทั้งเป็นสปอนเซอร์อาหารเครื่องดื่มไม่อั้น"[1]

"ประวัติศาสตร์ชาติไทยจะต้องบันทึกไว้ว่า เมื่อเวลา 01.37 น. ของวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2539 คือวันที่ประเทศไทยได้เหรียญทอง เวลานั้นเป็นเวลาที่มอบเหรียญกันอย่างเป็นทางการและธงไตรรงค์ของไทยก็ได้ชักขึ้นสู่ยอดเสาเพื่อให้ชาวโลกได้เห็นกันในกีฬาโอลิมปิคครั้งที่ 26 ที่เมืองแอตแลนตา มลรัฐจอร์เจีย ประเทศสหรัฐอเมริกา"[2]

เป็นที่น่าสังเกตว่า ช่วงเวลาแห่งชัยชนะ ช่วงเวลาแห่งความปีติยินดีและช่วงเวลาสำคัญในประวัติศาสตร์ชาติไทยสมัยใหม่จากมหกรรมกีฬาดังกล่าวนี้ถูกวัดกันด้วย "วินาที" หรือหน่วยที่เล็กที่สุดของการนับเวลา การร่วมรับรู้ข่าวสารข้อมูลหรือเหตุการณ์สำคัญข้ามทวีปหรือข้ามพรมแดนทางภูมิศาสตร์ในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นปรากฏการณ์ใหม่สำหรับประเทศไทยและประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก การปฏิวัติเทคโนโลยีการสื่อสารและคมนาคมขนส่งก่อให้เกิดการไหลเวียนของ

---

[1] เกียรติประวัติแห่งเกียรติยศ: สมรักษ์ คำสิงห์ วิชัย ราชานนท์ วีรบุรุษโอลิมปิก 1996. (กรุงเทพมหานคร: นานาสาส์น, 2539), หน้า 7.

[2] "เหรียญทองโอลิมปิค: ฝันที่เป็นจริงของคนไทย," เดลินิวส์, 7 สิงหาคม 2539.

วัฒนธรรมมิติต่าง ๆ (ได้แก่ คน เทคโนโลยี ข่าวสารข้อมูล เงินทุน และแนวคิดอุดมการณ์) ไปทั่วโลกในอัตราความเร็ว ปริมาณและทิศทางที่ไม่เคยมีมาก่อนในหน้าประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติ

"วินาทีสุ้นระทึก" และ "วินาทีแห่งความปีติยินดี" รวมทั้งชัยชนะที่สมรักษ์ คำสิงห์มอบให้กับคนไทยทั้งชาติและคนไทยที่อยู่ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกเป็นห้วงเวลาที่ความเป็นคนไทย ชาติไทยและความรู้สึกผูกพันกันเป็นชุมชนชาติสมัยใหม่แสดงออกมาชัดเจนหลังจากที่เคยเก็บไว้ในพื้นที่ของจินตนาการและความทรงจำทางประวัติศาสตร์ หลังการชกของสมรักษ์สิ้นสุดลง สถานีโทรทัศน์หลายช่องได้รายงานเกี่ยวกับอารมณ์ ความรู้สึกและปฏิกริยาของผู้ชมในเมืองใหญ่ทั่วประเทศ เช่น กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ ขอนแก่น สงขลา ชลบุรี ฯลฯ ผู้ชมจำนวนมากให้สัมภาษณ์ว่ากลั้นน้ำตาแห่งความปีติยินดีไว้ไม่อยู่ ทุกคนรู้สึกภาคภูมิใจที่เกิดเป็นคนไทยและปลื้มปีติที่ได้มีโอกาสร่วมรับรู้ในชัยชนะประวัติศาสตร์ครั้งนี้[3]

โลกาภิวัตน์ (globalization) ชัยชนะของนักมวยไทยในกีฬาโอลิมปิคและอารมณ์ความรู้สึกของคนไทยที่พวกเรากล่าวถึงนี้สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์และวัฒนธรรมโลกสมัยใหม่ที่สำคัญ 2 ประการ กล่าวคือ ในด้านหนึ่งโลกาภิวัตน์และวัฒนธรรมโลกเป็นกระแสที่เชื่อมโยงผู้คนต่างวัฒนธรรม ต่างชาติ ต่างภาษาเข้าด้วยกันราวกับว่าเรากำลังมีชีวิตอยู่ในโลกที่มีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตแบบเดียวกัน ส่วนอีกด้านหนึ่งโลกาภิวัตน์และกระแสวัฒนธรรมโลกก็ผลักดันให้ผู้คนเริ่มถามถึงรากเหง้าทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นและเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ของตนมากขึ้น ชัยชนะของสมรักษ์ คำสิงห์และกลุ่มนักชกจากจังหวัดขอนแก่นช่วยให้คนไทยได้รับรู้ถึงความภาคภูมิใจของประเทศชาติและการเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในมิติต่าง ๆ กับชุมชนโลก แต่ในเวลาเดียวกันก็นำมาซึ่งเอกลักษณ์และความภาคภูมิใจในท้องถิ่น "ถิ่นอีสาน" "คนอีสานหรือคนลาว" "คนขอนแก่น" และถิ่นฐานบ้านเกิดของวีรบุรุษโอลิมปิค หรือแม้กระทั่งสมาชิกในครอบครัว พ่อแม่ ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน[4] ในวันที่วิชัย ราชานนท์ขึ้นชกในรอบรองชนะเลิศ ชาวบ้านเม็ง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็นบ้านเกิดของวิชัย ได้ส่งกำลังใจไปช่วยเชียร์วิชัยโดยการประกาศในเสียงตามสายของหมู่บ้านทุกเช้าและเย็นให้พี่น้องชาวบ้านเม็งร่วมส่งกำลังใจแรงเชียร์ไปยังวิชัยที่กำลังชกอยู่ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา และในวันอาสาฬหบูชาก่อนวันเข้าพรรษา ซึ่ง

---

[3] สมรักษ์ คำสิงห์และทีมนักมวยโอลิมปิคได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่น โดยเฉพาะสมรักษ์กับวิชัยได้รับการยกย่องให้เป็นวีรบุรุษของชาติ ทั้งสองคนมีโอกาสได้เข้าเฝ้าถวายเหรียญรางวัลที่ได้แด่องค์พระประมุขของชาติทั้งสองพระองค์และได้รับการประดับยศจากต้นสังกัดให้เป็นนายทหารสัญญาบัตร และได้รับบำหน็จรางวัลทั้งจากภาครัฐและเอกชนจำนวนมาก เฉพาะสมรักษ์คนเดียวได้รับรางวัลทั้งที่เป็นเงินสดและอสังหาริมทรัพย์มูลค่ามากกว่า 30 ล้านบาท

[4] สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดขอนแก่น ผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นรวมกับข้าราชการและพ่อค้านักธุรกิจจัดการฉลองชัยชนะของ 4 นักชกเถื่อดขอนแก่นอย่างมโหราฬในวันที่ 17 สิงหาคม 2539 "ปิดเมืองขอนแก่น เลี้ยงใหญ่ แจกไดโนเสาร์ทองคำ." ใน เกียรติประวัติแห่งเกียรติยศ...อ้างแล้ว, หน้า 30.

เป็นวันที่วิชัยขึ้นชก 1 วัน ก็ได้มีอุบาสกอุบาสิกาไปถือศีลที่วัดประมาณ 100 คน ร่วมกันถือศีลและนั่งสมาธิเพื่อส่งใจไปให้วิชัย[5]

วัฒนธรรมของโลกไร้พรมแดน นับตั้งแต่ช่วงที่สองของทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา "โลกาภิวัตน์" ได้กลายมาเป็นคำศัพท์ที่ได้รับการกล่าวถึงในวงวิชาการ วงการธุรกิจการลงทุน สื่อมวลชน เวทีการเมืองนานาชาติและวงการอื่น ๆ อย่างแพร่หลาย[6] อาจเป็นไปได้ว่า "โลกาภิวัตน์" เป็นกระแสที่สอดคล้องกับสถานการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของโลกยุคหลังสงครามเย็น นักวิชาการบางท่านถึงกับกล่าวว่า การล่มสลายของลัทธิคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียต ยุโรปตะวันออก การพังทะลายของกำแพงเบอร์ลิน รวมทั้งความย่ำแย่ของลัทธิคอมมิวนิสต์ทั่วโลก เป็นแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในทางภูมิศาสตร์การเมืองของโลกสมัยใหม่ การปฏิวัติทางเทคโนโลยีของการสื่อสารและคมนาคมขนส่ง เช่น การสื่อสารผ่านดาวเทียม ความเจริญก้าวหน้าของเครือข่ายคอมพิวเตอร์ ฯลฯ ล้วนแต่เป็นหน้าของกระแสที่เรารู้จักกันทั่วไปว่า "โลกาภิวัตน์" กระแสที่ชี้นำโลกด้วยระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมและอุดมการณ์เสรีประชาธิปไตย

อัปปาดูรายนำเสนอว่า กระแสโลกาภิวัตน์ได้พัดพาให้คนต่างชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม เทคโนโลยี ข่าวสารข้อมูล เงินทุน แนวคิดและอุดมการณ์ข้ามรัฐชาติด้วยอัตราความเร็ว ปริมาณและทิศทางที่อำนาจรัฐไม่อาจจะควบคุมได้เหมือนที่เคยเป็นมาในยุคก่อนหน้า โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดทั้ง "วัฒนธรรมมวลชนโลก" และ การค้นหา ต่อสู้และการใช้ความรุนแรงรูปแบบต่าง ๆ เพื่อค้นหา "เอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมท้องถิ่น" ในขณะเดียวกัน โลกาภิวัตน์ก็เป็นกระแสที่ทำให้ประชากรโลกที่ต่างชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา ผิวพรรณและวัฒนธรรมได้มีโอกาสติดต่อ เชื่อมโยงถึงกันและกันมากขึ้น ในแง่นี้โลกาภิวัตน์ได้พลิกโฉมหน้าของโลกด้วยประสบการณ์และการเปิดโลกทัศน์ของผู้คนในโลกสมัยใหม่ให้รับรู้และมีปฏิสัมพันธ์กับความแตกต่างหลากหลาย และการอยู่ร่วมกันในโลกเดียวกัน ทั้ง ๆ ที่ในศตวรรษที่ผ่านมา "โลก" ของคนส่วนใหญ่ถูกจำกัดอยู่ในระดับท้องถิ่นหรือพรมแดนของรัฐชาติเท่านั้น

พวกเรามองเห็นว่า โลกาภิวัตน์ช่วยเปิดโลกทัศน์และนำผู้คนทั่วโลกจากที่เคยอยู่ในโลกของประเพณีดั้งเดิม ท้องถิ่นหรือรัฐชาติให้กลายมาเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในโลกที่สามารถจินตนาการและเชื่อมโยงติดต่อถึงกันและกันได้ มีอิทธิพลทั้งในด้านลบและบวกต่อกันและกันได้ รวมทั้งกระแสโลกดังกล่าวได้ก่อให้เกิดคนกลุ่มหนึ่งที่อพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานหรือทำมาหากินในต่างประเทศต่างวัฒนธรรมมากขึ้นอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน คนกลุ่มนี้ ได้แก่ แรงงานข้ามชาติ

---

[5] "12 ปีแห่งการรอคอยของวิชัย ราชานนท์," ใน เกียรติประวัติแห่งเกียรติยศ...อ้างแล้ว, หน้า 22-23.

[6] Robertson, Roland. "Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept." In Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity. Edited by Mike Featherstone. (London: SAGE Publications, 1990), p. 19.

[7] Appadurai, Arjun. "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy." In Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity, pp. 295-310. Edited by Mike Featherstone. (London: SAGE Publications, 1990).

โสเภณีข้ามชาติ ขบวนการใต้ดินข้ามชาติ ผู้อพยพ นักท่องเที่ยว นักลงทุน นักธุรกิจและนักวิชาชีพชั้นสูง เช่น วิศวกร นักบัญชี นักกฎหมาย เป็นต้น

มานุษยวิทยากับการศึกษา "คนและวัฒนธรรมชายขอบ" พวกเราเรียกผู้คนกลุ่มนี้ว่า "คนชายขอบ" (marginal people) และเรียกวิถีชีวิต ความเป็นอยู่และชุมชนของคนกลุ่มนี้โดยรวมว่า "วัฒนธรรมชายขอบ" (marginal culture) พวกเรานิยามลักษณะชายขอบ (marginality) จากเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของคนกลุ่มนี้ นั่นคือ "ลักษณะก้ำกึ่ง" หรือการที่คนกลุ่มนี้มีชีวิตอยู่ขอบหรือเขตพรมแดนของสองประเทศที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน คนกลุ่มนี้ไม่อาจละทิ้งรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนและไม่ได้รับการยอมรับเข้าไปเป็นสมาชิกของวัฒนธรรมใหม่อย่างเต็มตัว ชีวิตของพวกเขาจึงเต็มไปด้วยการต่อสู้ ดิ้นรน ผสมผสานและปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ในขณะเดียวกันชีวิตของพวกเขาก็ถูกหล่อหลอมด้วยกระแสวัฒนธรรมบริโภคอันเป็นกระแสหลักของโลกยุคโลกาภิวัตน์

ในหนังสือเล่มนี้ คนชายขอบที่พวกเราให้ความสนใจมากเป็นพิเศษก็คือ แรงงานข้ามชาติ โสเภณีข้ามชาติ และผู้ป่วยโรคเอดส์ พวกเรามีเหตุผลในการศึกษากลุ่มคนทั้งสามนี้แตกต่างกันออกไป แรงงานและโสเภณีข้ามชาติเป็นกลุ่มคนชายขอบทั้งในทางภูมิศาสตร์และสังคมวัฒนธรรม ผู้ชายและผู้หญิงกลุ่มนี้อยู่ในวัยแรงงานและวัยเจริญพันธุ์ และกลายไปเป็นคนชายขอบที่ถูกต้องตามกฎหมายและผิดกฎหมายด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ผู้ป่วยโรคเอดส์ซึ่งเป็นโรคติดต่อที่มากับกระแสโลกาภิวัตน์ ต้องกลายมาเป็นคนชายขอบอยู่ในวัฒนธรรมของตนเอง ผู้ป่วยโรคเอดส์ไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลจากญาติพี่น้อง ได้รับการเลือกปฏิบัติเนื่องจากความไม่เข้าใจเกี่ยวกับโรคของสาธารณชน และความรุนแรงของโรคก็ทำให้พวกเขาต้องเผชิญหน้ากับความตายตามลำพัง ผู้ป่วยโรคเอดส์ไม่ได้เป็นคนชายขอบเฉพาะในทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังเป็นคนชายขอบที่ยืนอยู่ในพรมแดนแห่งความตายด้วยความหดหู่และอ้างว้าง

อย่างไรก็ตาม พวกเรามองเห็นคนทั้งสามกลุ่มนี้มีลักษณะหลายประการร่วมกัน เช่น การศึกษาต่ำ ไร้สิทธิไร้เสียงทางการเมือง ถูกเอารัดเอาเปรียบและเลือกปฏิบัติในฐานะที่เป็นผู้ป่วยโรคที่น่ารังเกียจ ผู้มีอาชีพขายบริการทางเพศ และคนต่างชาติลับลอบเข้าเมือง นอกจากนี้คนกลุ่มนี้ยังเป็นกลุ่มคนที่ต้องเดินทาง ย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยและทำงาน ทำให้ต้องห่างไกลจากครอบครัวญาติพี่น้องและชุมชนดั้งเดิมที่เคยเป็นฐานสนับสนุนทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนชายขอบจึงเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบในแง่ลบมากที่สุดของกระแสโลกาภิวัตน์ (เช่นเดียวกับผู้อพยพลี้ภัยทางการเมืองในสงคราม)

บทความ 3 เรื่อง พวกเราเขียนบทความทั้ง 3 ชุดนี้ต่างกรรมต่างวาระกัน แต่ทั้งหมดเขียนขึ้นมาจากประสบการณ์ชายขอบของพวกเราเอง พวกเราในฐานะที่เป็นนักเรียนทางวัฒนธรรมหรือนักมานุษยวิทยาต้องเผชิญกับลักษณะชายขอบทางวัฒนธรรมด้วยตนเอง โดยเฉพาะในระหว่างการ

ศึกษาภาคสนามและการใช้ชีวิตเล่าเรียนและทำงานในต่างประเทศ ข้อมูลที่ใช้มีทั้งการศึกษาภาคสนาม (ชุมชนคนงานไทยในญี่ปุ่น) ประสบการณ์ระหว่างการเดินทาง (สนามบินดอนเมือง จังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน) เอกสารบทความต่าง ๆ จากหน้าหนังสือพิมพ์และวารสาร และตำราวิชาการทางมานุษยวิทยาและวิชาการสาขาอื่นที่เกี่ยวข้อง พวกเรามีโอกาสนำเสนอบทความทั้ง 3 ชุดในเวทีสัมมนาหลายแห่ง รวมทั้งได้ใช้เป็นเอกสารประกอบการเรียนรายวิชาไทยศึกษาสำหรับนักศึกษาสำนักวิชาเทคโนโลยีการเกษตร สำนักวิชาเทคโนโลยีทรัพยากร และสำนักวิชาเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี พวกเราจึงขออนุญาตรักษารูปแบบดั้งเดิมของบทความไว้และได้ปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาบางส่วนเพิ่มเติม

มานุษยวิทยายุคหลังทันสมัย (postmodernist anthropology) ข้อค้นพบและประเด็นการศึกษาต่าง ๆ ที่พวกเรานำเสนอในหนังสือเล่มนี้เป็นเนื้อหาสำคัญของวิชามานุษยวิทยาสำนักโพสโมเดิร์นนิสม์ (postmodernist anthropology) ที่ให้ความสำคัญกับการพิจารณาวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ อุดมการณ์และการเมืองที่อยู่เบื้องหลังการเขียนหรือสร้างวัฒนธรรม การเปิดพรมแดนของความรู้โดยพยายามที่จะเข้าใจตัวตนของความรู้โดยไม่แยกความรู้ออกจากผู้ผลิตความรู้ บริบททางการเมืองและวัฒนธรรมรวมทั้งสถานที่และกาลเวลาที่ความรู้หรือวัฒนธรรมแต่ละชุดเกิดขึ้นและดำรงอยู่ มานุษยวิทยาสำนักนี้กำลังได้รับความสนใจค่อนข้างมากภายใต้บริบทแวดล้อมทางวิชาการในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 นักมานุษยวิทยาผู้นำสำนักหลายท่านได้วิพากษ์วิจารณ์กรอบและวิธีการในการพิจารณาความเป็นจริง องค์ความรู้และการเมืองของการผลิตองค์ความรู้ของนักมานุษยวิทยารุ่นก่อนหน้า โดยเฉพาะการถกเถียงการประดิษฐ์วัฒนธรรมผ่านมโนทัศน์สำคัญ เช่น การเขียน การตีความหมาย การอ่านวัฒนธรรม รวมทั้งการให้ความสนใจกับบทบาททางเพศในฐานะที่เป็น "สิ่งประดิษฐ์" ทางวัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่ได้มาตามธรรมชาติ[8]

แม้ว่าการใช้คำ "ยุคหลังทันสมัย" จะเป็นปัญหาในแง่ที่ว่ายังไม่มีความหมายที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันได้ แต่พวกเราเห็นว่ากำเนิดและอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 ช่วยให้แนวคิดและมโนทัศน์สำคัญของมานุษยวิทยาสำนักนี้มีความสนใจหลายประการ การพิจารณาวัฒนธรรมในสังคมโลกยุคหลังความทันสมัย ยุคหลังสงครามเย็นหรือยุคโลกภิวัตน์ที่เราใช้ในบทความนี้ ช่วยให้เรามองเห็นกระแสการเคลื่อนไหวของวัฒนธรรมโลก การไหลเวียนของวัฒนธรรมมิติต่าง ๆ และที่สำคัญช่วยส่องทางให้เราได้เห็นพื้นที่ชายขอบและกลุ่มประชากรชายขอบ ซึ่งเราไม่อาจทำความเข้าใจได้ด้วยกรอบแนวคิดและวิธีการทางมานุษยวิทยาแบบดั้งเดิม

---

[8] โปรดดูรายละเอียดใน Clifford, James and George E. Marcus. Writing Culture.... Anderson, Walter T. Truth About the Truth... Featherstone, Mike. Consumer, Culture and Postmodernism...

พวกนำเสนอว่า มานุษยวิทยาสำนักหลังความทันสมัยช่วยให้เราได้มองเห็นว่ามานุษยวิทยาในฐานะที่เป็นกรอบแนวคิดและวิธีการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจ วิพากษ์วิจารณ์หรือทำงานพัฒนาในวัฒนธรรมสมัยใหม่ ต้องปรับเปลี่ยนตัวเองในพื้นที่ต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. กลุ่มประชากรเป้าหมาย ประชากรในวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ของสังคมไทย ไม่ได้มีเพียงชาวไร่ ชาวนา กรรมกรในชนบทและประชากรอาชีพต่าง ๆ ในเมืองเท่านั้น หากแต่ยังมีคนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในบริเวณชาติขอบทั้งในพรมแดนรัฐชาติและข้ามพรมแดน เช่น โสเภณีและแรงงานข้ามชาติ และผู้ป่วยโรคเอดส์ในหนังสือเล่มนี้ นอกจากนั้นยังมีคนอพยพ แก๊งใต้ดิน ฯลฯ คนเหล่านี้ต่างก็มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ภูมิศาสตร์ค่อนข้างสูง รวมทั้งมีแบบแผนชีวิตและประสบการณ์ที่แตกต่างจากที่ประเพณีดั้งเดิมอย่างมาก มานุษยวิทยาต้องหันมาให้ความสนใจประชากรกลุ่มใหม่นี้โดยเฉพาะในแง่ที่ว่าประชากรกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาส ถูกเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจและการเมืองในสังคม

2. พรมแดนและพื้นที่ในการศึกษา มานุษยวิทยายุคหลังความทันสมัยเชื่อว่าพรมแดนหรือพื้นที่มีทั้งส่วนที่เป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางวัฒนธรรม ทั้งที่มีอยู่ตามธรรมชาติและที่ถูกสร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจและการเมือง ในการศึกษาและวิเคราะห์วัฒนธรรม นักมานุษยวิทยาต้องพิจารณาพรมแดนทางวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่มีความหมายแตกต่างกันไปตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรม และแตกต่างกันเพราะวัตถุประสงค์และอุดมการณ์ทางการเมืองที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง พรมแดนหรือพื้นที่ดังกล่าว ได้แก่ บทบาททางเพศ (gender) ชาติ ความเป็นชาติ ชาตินิยม ชุมชนจินตนาการ การบริโภค รสนิยม สไตล์ชีวิต ฯลฯ พรมแดนเหล่านี้ล้วนแต่ถูกสร้างขึ้นโดยอาศัยเทคโนโลยีการสื่อสาร สื่อมวลชน กลไกอำนาจของรัฐ เป้าหมายทางการค้าและการเมือง

3. พื้นที่ชายขอบและกลุ่มคนชายขอบ พวกเรามองเห็นว่ากระแสโลกาภิวัตน์ได้สร้างพื้นที่ชายขอบและชุมชนชายขอบขึ้นมาในวัฒนธรรมโลกสมัยใหม่ พื้นที่และคนกลุ่มนี้เองที่นักมานุษยวิทยาควรจะให้ความสนใจมากเป็นพิเศษ ภายในพื้นที่เหล่านี้เป็นรอยต่อสลับซับซ้อนและเชื่อมโยงกันของอำนาจ วาทกรรมและอุดมการณ์ทางการเมืองจำนวนมากที่แนวคิดทางมานุษยวิทยาแบบดั้งเดิมอาจจะอธิบายได้ไม่ครอบคลุมและทั่วถึง ในพื้นที่ดังกล่าวอาจเป็นรอยต่อที่มาร์กซิสม์ โครงสร้างหน้าที่ โครงสร้างนิยม และสำนักทฤษฎีอื่น ๆ ต้องทบทวนและปรับกระบวนทัศน์กันครั้งใหญ่เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของวัฒนธรรมโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

เอกสารอ้างอิง

"เกียรติประวัติแห่งเกียรติยศ: สมรักษ์ คำสิงห์-วิชัย ราชานนท์ วีรบุรุษโอลิมปิค 1996.

2539 กรุงเทพมหานคร: นานาสาส์น.

"เหรียญทองโอลิมปิค: ฝันที่เป็นจริงของคนไทย."

2539 เดลินิวส์. 7 สิงหาคม.

Appadurai, Arjun.

1990 "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy." In **Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity**, pp. 295-310. Edited by Mike Featherstone. London: SAGE Publications.

Anderson, Walter T., ed.

1995 **The Truth About the Truth: De-confusing and Re-constructing the Postmodern World.** New York: G.P. Putnam Book.

Featherstone, Mike.

1991 **Consumer, Culture and Postmodernism.** London: SAGE Publications.

Robertson, Roland.

1990 "Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept." In **Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity**, pp. 15-30. London: SAGE Publications.

Yanagisako, Sylvia, and Carol Delaney.

1995 **Naturalizing Power: Essays in Feminist Cultural Analysis.** New York: Routledge.

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ: คนชายขอบ: ชีวิตและชุมชนของคนงานไทยในญี่ปุ่น

ผู้เขียน: สุริยา สมุทคุปติ์และพัฒนา กิติอาษา

สถานที่ติดต่อ: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, อำเภอเมือง, จังหวัดนครราชสีมา 30000 โทรศัพท์และโทรสาร: (044) 216-103

ความยาว: 39 หน้า

ผู้ศึกษาใช้เวลาในการศึกษาภาคสนามในชุมชนคนงานไทยแห่งหนึ่งเป็นเวลา 2 เดือนและมีประสบการณ์ในวัฒนธรรมญี่ปุ่นระยะเวลาหนึ่ง บทความชุดนี้พยายามนำเสนอผลการวิเคราะห์วิถีชีวิตและชุมชนของคนงานไทย โดยใช้ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามและเอกสารชั้นรองอื่นๆ ผู้ศึกษาใช้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชายขอบและชุมชนชายขอบเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์คนงานข้ามชาติภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการต่อรองทางวัฒนธรรมที่กลุ่มคนงานข้ามชาติต้องเผชิญในการทำงานและเอาตัวรอดในต่างประเทศ บทความนี้นำเสนอว่าคนงานไทยในญี่ปุ่นต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอด คนงานไทยมีชีวิตอยู่ในวัฒนธรรมชายขอบซึ่งเกิดจากการต่อรอง ผสมผสาน และปรับเปลี่ยนระหว่างวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมญี่ปุ่นและวัฒนธรรมบริโภคนิยมของสังคมโลกสมัยใหม่ ชุมชนของคนงานไทยเป็นชุมชนของคนที่มีผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน ขณะเดียวกันก็เป็นชุมชนในจินตนาการที่เชื่อมโยงถึงกันและกันด้วยสำนึกทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและความผูกพันกับประเทศไทยซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองนอนอยู่ตลอดเวลา การสร้างชุมชนในลักษณะดังกล่าวมีความเป็นไปได้เพราะพลังอำนาจของเงินและเทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสาร การคมนาคม สิ่งตีพิมพ์ สื่อบันเทิง อาหาร แฟชั่นและเครื่องประดับ พระพุทธรูปและวัตถุมงคลประเภทต่าง ๆ

คำหลัก: โลกาภิวัตน์, ชุมชนชายขอบ, ชุมชนในจินตนาการ, ชุมชนของผลประโยชน์, คนชายขอบ, แรงงานข้ามชาติ, คนงานไทยในญี่ปุ่น

Abstract

Title: Surviving in the Marginal World: Life and Community of Thai Migrant Workers in Japan

Authors: Suriya Smutkupt and Pattana Kitiarsa

Address: Institute of Social Technology, Suranaree University of Technology, Maung District, Nakhon Ratchasima 30000; Telephone and Fax: (044) 216-103

Length: 39 pp.

The first author spent a separated period of two months (November 1995 and June 1996) conducting fieldwork in a selected community of Thai migrant workers in Japan, whereas the second author had familiarized himself with the Japanese society and culture during April 1994 to July 1995. This paper presents an anthropological analysis of life and community of Thai migrant workers in Japan. Our findings come from our fieldwork, living and studying experiences, and other selected pre-existing literature. The authors employ concepts of marginal people and community in order to understand migrant workers and their current life styles while living in a foreign country like Japan. Their life styles are globalized in nature which seem to fit in the cultural phenomena of our modern world.

It is argued that Thai migrant workers become marginalized people in Japan and have to struggle for their survival. As a marginal population, they are outlawed, politically voiceless, economically exploited, culturally dominated, and above all, ethnically discriminated against. Under these circumstances, Thai migrant workers have built their own marginal, imagined community which is characterized by personal and economic interests. In this community, they live in the "liminal" world, where their own cultural roots, selected Japanese cultural elements, and modern consumerism are incorporated.

Keywords: globalization, marginal community, imagined community, community of interests, marginal people, transnational workers, Thai migrant workers in Japan

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

คนชายขอบ:

ชีวิตและชุมชนของคนงานไทยในญี่ปุ่น

(Surviving in the Marginal World:

Life and Community of Thai Migrant Workers in Japan)[1]

สุริยา สมุทคุปติ์[2]

พัฒนา กิติอาษา[3]

ชีวิตของ "ตาล"

ในแวดวงของคนไทยที่อาศัยอยู่ในย่าน "ฟูจิ" ของเมืองฮามามาสึ ประเทศญี่ปุ่น "ตาล" ได้ชื่อว่าเป็นหญิงไทยคนหนึ่งที่ทำมาหากินด้วยความขยันขันแข็ง รู้จักเก็บออมและใช้จ่ายเงินและมีน้ำใจกับเพื่อนทั้งที่มาจากชาติเดียวกันและต่างชาติ ชีวิตของตาลก็เหมือนกับผู้หญิงไทยอีกหลายคนที่อยู่ที่นั่น เธอเคยทำงานมาแล้วหลายอย่างรวมทั้งการขายบริการทางเพศก่อนหน้าที่เธอจะลงทุนกับเพื่อนเพื่อเปิดร้านขายข้าวต้มรอบดึกและอาหารตามสั่งให้กับเพื่อนคนไทย เธอเช่าอพาร์ตเมนท์อยู่กับลูกชายวัย 1 ขวบ โดยมี "แฟน" ชาวญี่ปุ่นผู้เป็น "พ่อของลูก" มาแวะค้างคืนด้วยเป็นครั้งคราว แต่ตาลไม่ได้มี "แฟน" หรือ "ผู้อุปถัมภ์" ชาวญี่ปุ่นคนเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุผลทางด้านการเงินและการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดในสังคมญี่ปุ่น เธอมีแฟนชาวญี่ปุ่นอีกคนหนึ่ง (คนที่สอง) ซึ่งไปมาหาสู่เธอกับลูกเป็นประจำ ตาลเล่าว่าเธอต้องกำชับแฟนคนนี้ให้โทรศัพท์มาหาเธอล่วงหน้า เพื่อป้องกันไม่ให้ "แฟน" ทั้งสองคนต้องเผชิญหน้ากันโดยไม่จำเป็น

เส้นทางชีวิตและการดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดของ "ตาล" ไม่ได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อเธอตัดสินใจเดินทางมาญี่ปุ่นเท่านั้น หากแต่ได้เริ่มขึ้นและดำเนินมาตลอดช่วงชีวิตของเธอ ตาลเป็นหญิงอีสานในวัย 30 ตอนต้น เธอมาจากครอบครัวยากจนในชนบทแห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

---

[1] บทความนำเสนอในการสัมมนาเรื่อง "Internationalization of Labor, Social Governance and Emerging Values: The Case of Thai Migrant Workers in Japan" จัดโดยศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 12-13 กันยายน 2539; บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยร่วมภายใต้การสนับสนุนของ The Japan Society for Promotion of Sciences และสภาวิจัยแห่งชาติ; สุริยา สมุทคุปติ์ขอขอบพระคุณสำหรับความช่วยเหลือและการประสานงานของ Prof. Mazaki Onozawa, Institute of History and Anthropology, Tsukuba University, Dr. Masahiro Kihara, Chairman of Secretary, The Study Group on HIV/AIDS Epidemiology and Intervention, Ministry of Health and Welfare; ศาตราจารย์ ดร. วิจิตร ศรีสอ้าน อธิการบดีมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีที่กรุณาอนุมัติในการลาไปศึกษาวิจัย ณ ประเทศญี่ปุ่นถึง 2 ครั้ง และคุณพ่อผู้เพิ่งจะล่วงลับ (17 สิงหาคม 2539) ร.ต.ต สม สมุทคุปติ์ ท่านสนับสนุนค่าโดยสารเครื่องบินไป-กลับระหว่างกรุงเทพฯ-โตเกียวและค่าใช้จ่ายในการวิจัยอื่นๆ ตลอดมา; พัฒนา กิติอาษาขอขอบพระคุณกระทรวงศึกษาธิการ วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม (Monbusho) แห่งประเทศญี่ปุ่นสำหรับการสนับสนุนทุนการศึกษาระหว่างเดือนเมษายน 2537-เดือนกรกฎาคม 2538 และความช่วยเหลือทางวิชาการจาก Prof. Shigeharu Tanabe, Prof. Katsumi Tamura, และ Mr. Arato Oshima จาก The School of Cultural Studies, National Museum of Ethnology, Osaka ซึ่งช่วยให้การเริ่มต้นเรียนรู้วัฒนธรรมญี่ปุ่นเป็นไปได้อย่างราบรื่นแม้ในช่วงเวลาสั้นๆ; พวกเราใช้ชื่อสมมติสำหรับชื่อบุคคลและสถานที่ที่ปรากฏในบทความเพื่อปกป้องความลับส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลและอันตรายต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นภายหลังทั้งต่อผู้ให้ข้อมูลและนักวิจัยเอง

[2] อาจารย์ประจำสำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา 30000 โทรศัพท์และโทรสาร: 044-216103 E-Mail: suriya@cos.sut.ac.th

[3] นักวิจัยประจำห้องไทยศึกษานิทัศน์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ตั้งแต่เดือนกันยายน 2538 เป็นนักศึกษาปริญญาเอก Department of Anthropology, University of Washington, Seattle, WA 98195 USA. E-Mail: patana@u.washington.edu

ครอบครัวของเธอมีลูกทั้งหมด 5 คน ตาลเป็นลูกสาวคนโต เนื่องจากฐานะครอบครัวยากจนเธอจึงมีโอกาสได้รับการศึกษาเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 พออายุย่างเข้า 14 ปี เธอก็ได้ติดตามน้าสาวเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ เริ่มต้นด้วยงานบ้าน ต่อมาเป็นงานในโรงงานเย็บผ้าเพื่อหาเงินส่งกลับไปช่วยเหลือครอบครัว ตาลจำได้ว่าตั้งแต่ออกจากบ้านมาก็ไม่ได้กลับไปอยู่บ้านเกิดร่วมกับครอบครัวอีกเลย

"ตาล" เรียนรู้เกี่ยวกับการเดินทางไป "ขุดทอง" ที่ญี่ปุ่นจากเพื่อนผู้หญิงที่มาจากภาคเหนือในโรงงานเย็บผ้าแห่งหนึ่งที่กรุงเทพฯ เธอตัดสินใจเดินทางไปญี่ปุ่นกับเพื่อนทั้งๆ ที่รู้ว่า "งาน"ที่รอเธออยู่นั้นคืออะไร และตัวเธอเองต้องมีหนี้สินติดตัวเพราะเป็น "สัญญาซื้อขาย" หรือ "แท็ค"[4] ระหว่างนายหน้าที่ประเทศไทยกับ "มาม่าซัง"หรือนายจ้างที่ประเทศญี่ปุ่น ตาลจำได้ว่าการเดินทางของเธอครั้งนั้นไม่ต้องเสียเงินค่านายหน้า ค่าทำพาสปอร์ตหรือขอวีซ่าเป็นเงินหลักหมื่นหลักแสนอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ นอกจากหนี้สินใน "แท็ค" แล้ว เธอไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างอื่นอีก

เมื่อเดินทางถึงประเทศญี่ปุ่น "ตาล" ต้องทำงานเป็นบาร์โฮสเตส (bar hostess) และขายบริการทางเพศด้วยทั้งๆ ที่ไม่เคยทำงานในสถานบริการทางเพศในประเทศไทยมาก่อนเลย ตาลทำงานใช้หนี้ "แท็ค" ได้ประมาณ 4-5 เดือนเป็นเงินประมาณ 60-70 ใบ[5] (600,000-700,000 เยน) เธอก็โชคดีที่ได้พบกับ "แฟน" คนแรกซึ่งเป็นชายญี่ปุ่นอายุราว 60 เศษ แฟนคนนี้ชอบพอ "*ถูกโฉลกกับตาลทั้งๆ ที่ตาลไม่ใช่สาวจากภาคเหนือ*" แล้วขอซื้อ "แท็ค" ทั้งหมดจากเจ้าของบาร์ จากนั้นก็ได้เช่าอพาร์ตเมนท์ให้อยู่ มีเงินเดือนประจำให้ รวมทั้งอนุญาตให้ตาลทำงานเป็นบาร์โฮสเตสต่อไป แต่มีข้อห้ามไม่ให้เธอ "รับแขก" หรือขายบริการทางเพศอีกต่อไป ตาลอยู่กับแฟนคนแรกได้ไม่นานก็มีอันเลิกร้างกันเพราะผู้อุปถัมภ์ท่านนี้ต้องรับผิดชอบครอบครัว ลูกสาววัยไล่เลี่ยกับตาลและลูกชายอยู่ในวัยกำลังเรียน และตัวท่านเองก็อยู่ในวัยสูงอายุแล้ว

หลังจากเลิกกับแฟนคนแรกไม่นาน ตาลก็พบกับแฟนหรือผู้อุปถัมภ์คนที่สอง แฟนคนนี้มีบริษัทก่อสร้างขนาดเล็กเป็นของตัวเอง จบการศึกษาระดับปริญญาตรีทางวิศวกรรมศาสตร์ มีความสนใจเกี่ยวกับประเทศไทยโดยเฉพาะภาษาและวัฒนธรรมไทยและเคยเดินทางมาเที่ยวเมืองไทยหลายครั้ง ชายคนนี้ชอบเที่ยวตามบาร์หรือสแน็คและไม่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับภรรยาหลายปีแล้ว ภรรยาก็สนับสนุนให้สามีของตนมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงอื่น ตาลชอบพูดเสมอว่า

---

[4] เป็นศัพท์ภาษาไทยที่ใช้กันในแวดวงของคนงานไทยในญี่ปุ่น หมายถึง สัญญาผูกมัดให้คนงานไทยทั้งชายและหญิงต้องทำงานใช้หนี้ที่ระบุในสัญญา เพราะนายจ้างที่ประเทศญี่ปุ่นทำสัญญาดังกล่าวกับนายหน้าในประเทศไทยผู้ทำหน้าที่ในการจัดหาคนงานมาให้ คนงานส่วนใหญ่รับรู้เพียงว่าตนจะต้องทำงานเพื่อชดใช้หนี้ในสัญญาเป็นจำนวนเงินเท่าไหร่และนานเท่าใด แต่ไม่มีสิทธิ์ในการต่อรองหรือสิทธิอื่นใดตามกฎหมายแรงงานเพราะการทำ "แท็ค"อยู่ภายใต้อิทธิพลของมาเฟียโดยเฉพาะแก๊งยากูซ่า "แท็ค" มาจากคำภาษาอังกฤษว่า "contract" ศัพท์เฉพาะที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มคนงานไทยในญี่ปุ่นเป็นประเด็นการศึกษาที่น่าสนใจวิเคราะห์อย่างละเอียดต่อไป ส่วนศัพท์คำอื่นโปรดดูในภาคผนวกท้ายบทความ

[5] "ใบ" เป็นศัพท์เฉพาะของคนไทยในญี่ปุ่นใช้เรียกธนบัตรใบละ 10,000 เยน อาจเป็นไปได้ว่าคนไทยไม่ค่อยคุ้นเคยกับหน่วยเงินตราของญี่ปุ่นในการนับเงินคราวละมากๆ เช่น หมื่น แสน ล้าน คนไทยจึงเรียกธนบัตร 10,000 เยน ว่า "ใบ" แต่คำในภาษาญี่ปุ่น "มัง" (mong) แปลว่า หมื่น ก็ใช้กันแพร่หลายในหมู่คนไทยเช่นกัน

"ตาลรัก (ชอบ)เขา เขาเป็นคนญี่ปุ่นที่มีการศึกษา มีรสนิยมในการแต่งตัวและมีความรอบรู้ในเรื่องต่างๆ พลอยทำให้ตาลได้ความรู้กว้างขวางขึ้น"

"ตาล" มีความสัมพันธ์กับแฟนคนนี้อยู่ราว 2-3 ปี เคยตั้งท้องกับเขารวม 2 ครั้ง ครั้งแรกรู้ตัวเมื่อประจำเดือนไม่มาตามปกติประมาณ 1-2 เดือน ตาลปรึกษากับแฟน แต่แฟนแนะนำให้ไปทำแท้งพร้อมกับออกเงินค่าใช้จ่ายให้ เธอก็ไปทำแท้งที่คลีนิคของหมอท่านหนึ่งเสียค่าใช้จ่ายประมาณ 5-6 ใบ (50,000-60,000 เยน) หลังจากนั้นเพียงไม่กี่เดือนเธอก็ตั้งครรภ์อีก คราวนี้เธอตัดสินใจไม่บอกแฟน เพราะเธออยากได้ลูกชาย พ่อแม่ที่อยู่อีสานมีเฉพาะหลานผู้หญิงก็อยากได้หลานผู้ชายจากเธอ อีกอย่างเธอเองก็มั่นใจว่า *"ลูกอยากเกิดมาก"* เธอจึงเตรียมใจที่จะต้องเป็นแม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้และต้องยอมรับความยากลำบากที่จะตามมาในการเลี้ยงลูกโดยเฉพาะในกรณีที่แฟนทอดทิ้ง ตอนนั้นท้องก็แก่เกินกว่าจะทำแท้งอย่างปลอดภัยเสียแล้ว ตาลจึงเริ่มเก็บเงินไว้สำหรับค่าทำคลอด ค่ารักษาพยาบาลและค่าใช้จ่ายอย่างอื่น

ในที่สุดแฟนคนญี่ปุ่นผู้เคยอุปถัมภ์ก็ทอดทิ้งตาลไปจริงๆ เธอต้องทำงานเป็นพนักงานเสริฟในบาร์จนถึงก่อนกำหนดคลอดไม่นานนัก ช่วงนี้เธอหยุดส่งเงินกลับบ้านเพราะเงินที่เก็บออมไว้ประมาณ 30-40 ใบต้องเอาไปใช้ค่าทำคลอดที่คลีนิค มาม่าซังและเพื่อนๆ ที่ทำงานด้วยกันก็ให้ความช่วยเหลือด้วยความสงสาร ตอนปลายปี พ.ศ. 2537 ตาลก็คลอดลูกเป็นเด็กผู้ชาย ลูกของเธอหน้าตาน่ารัก อ้วนท้วนสมบูรณ์ ผิวพรรณและหน้าตาคล้ายเด็กญี่ปุ่นร้อยเปอร์เซนต์ เธอตั้งชื่อลูกชายว่า "ลูกน้ำ"

หลังจากคลอดลูกแล้ว ตาลต้องเลี้ยงดูลูกทำให้ไปทำงานนอกบ้านไม่ได้ เธอจึงเปิดร้านขายข้าวต้มและอาหารอีสานให้กับเพื่อนคนไทยที่ทำงานกลางคืน เปิดร้านตั้งแต่ 24.00 น.ไปจนถึง 06.00 น. ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่คนไทยทำงานตามบาร์และสแน็คจะหาอาหารรับประทานหลังเลิกงาน

ช่วงหลังคลอดและเลี้ยงลูกน้อยนี้เอง ตาลกลับไปทำงานในบาร์อีกจนมีโอกาสพบกับแฟนญี่ปุ่นคนที่สามที่เข้ามาติดพันด้วย แฟนคนนี้อายุรุ่นราวคราวเดียวกับเธอ ยังเป็นโสดแต่พี่น้องแต่งงานมีครอบครัวเป็นของตนเองแล้ว หนุ่มคนนี้ชอบตาลมาก เข้ามาสนิทสนมกับเธอและลูกอย่างไม่รังเกียจ แฟนหมายเลขสามนี้มีฐานะทางเศรษฐกิจพอสมควร เป็นลูกชาวนา มีการศึกษาไม่สูงมากนัก ตาลบอกว่าสาเหตุที่ต้องมีแฟนหรือผู้อุปถัมภ์คนที่สามก็คือ เธอต้องการเงินเพื่อส่งเสียทางบ้านอยากให้พ่อแม่มีเงินสร้างบ้านใหม่ ซื้อรถบรรทุกและส่งน้องเรียนต่อ รวมทั้งต้องการเงินเลี้ยงตัวเองและลูกชาย เธอตัดสินใจคบกับแฟนคนใหม่ทั้งๆ ที่ยังมีความสัมพันธ์ที่ดีกับแฟนคนที่สองผู้เป็นพ่อของลูกชายและแฟนคนแรกและครอบครัว (แฟนคนที่สองกลับมาหาตาลอีกครั้งหลังที่เธอคลอดได้ไม่นาน ส่วนแฟนคนแรกกลายมาเป็นผู้อุปถัมภ์ของเธอและลูก)

จนถึงทุกวันนี้ (มิถุนายน 2539) นอกจากจะมีรายได้จาก "แฟน" 2 คนและผู้อุปถัมภ์ 1 คนแล้ว ตาลต้องดิ้นรนทำงานหลายอย่าง เช่น ขายข้าวต้ม เก็บค่าเช่าจากอพาร์ตเมนท์ 1 ห้องที่

แฟนคนแรกโอนสัญญาให้ รับซ่อมเสื้อผ้า ออกเงินกู้ อนุญาตให้เพื่อนคนไทยมาใช้ห้องเล่นการพนันเพื่อว่าเธอจะได้ขายอาหารและเก็บเงินค่าใช้สถานที่ ตาลยังสามารถทำรายได้จากการเล่นปาจิงโกะเป็นครั้งคราว เธอจึงมีเงินใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและเหลือเก็บส่งกลับมาช่วยเหลือทางบ้านเป็นประจำ

วัฒนธรรมและคนชายขอบ

(marginal people and culture)

ชีวิตของ "ตาล" ที่นำเสนอข้างต้นนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของกลุ่มคนงานไทยในญี่ปุ่น[6] ที่พวกเราได้ประสบมา เมื่อไม่กี่ปีมานี้ กลุ่มคนงานไทยในญี่ปุ่นและประเทศอื่นๆ เช่น ซาอุดิอาระเบีย ไต้หวัน สิงคโปร์ หรือบรูไนได้รับความสนใจอย่างมากจากส่วนราชการ สื่อมวลชนและองค์กรเอกชนระหว่างประเทศ คนงานไทยในต่างแดนไม่เพียงแต่เป็นแรงงานที่ส่งเงินตราต่างประเทศสกุลต่างๆ จำนวนมหาศาลเข้ามาหล่อเลี้ยงระบบเศรษฐกิจของประเทศ แต่วิถีชีวิตความเป็นอยู่และสุขภาพอนามัยของคนงานไทยได้กลายมาเป็นประเด็นปัญหาทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างประเทศอยู่เสมอ[7]

พวกเราเรียกกลุ่มคนงานไทยในญี่ปุ่น (รวมทั้งคนงานไทยหรือคนงานจากประเทศอื่นที่ไปทำงานยังต่างประเทศ) ว่า "คนชายขอบ" (marginal people) หรือกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตอยู่กึ่งกลางหรือห่างไกลจากศูนย์กลางทั้งในทางภูมิศาสตร์และสังคมวัฒนธรรม ในทางภูมิศาสตร์ "คนชายขอบ" มักจะเป็นกลุ่มคนที่ต้องเคลื่อนย้ายจากภูมิสำเนาดั้งเดิมด้วยเหตุผลทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรม การตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพหรือวิถีชีวิตของคนกลุ่มนี้ต้องเผชิญกับการแก่งแย่งแข่งขันเพื่อเข้าถึงทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด การกีดกันและการเอารัดเอาเปรียบจากคนกลุ่มใหญ่ซึ่งอยู่อาศัยในดินแดนหรือเขตภูมิศาสตร์นั้นมาก่อน ในทางสังคมวัฒนธรรม "คนชายขอบ" ย่อมกลายเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคมใหม่ วัฒนธรรมประจำกลุ่มจึงเป็นวัฒนธรรมย่อยที่ไม่ได้รับการยอมรับหรือได้รับการเลือกปฏิบัติจากผู้คนในกระแสวัฒนธรรมหลัก

---

[6] พวกเราตั้งใจจะใช้คำ "คนงาน" มากกว่า "แรงงาน" เพราะคนงานมีความหมายเดียวกันกับคนทำงานทั้งชายและหญิง ทั้งกรรมกรและโสเภณี ทั้งคนทำงานที่ใช้ทักษะฝีมือมากและใช้ทักษะฝีมือหรือวิชาชีพเฉพาะน้อยกว่า พวกเราเชื่อว่าการใช้คำว่า "คนงาน" ช่วยให้เรามองเห็นมิติของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ พวกเราไม่ใช่นักเศรษฐศาสตร์ นักการเมืองหรือนักวิชาการสาขาอื่นๆ ที่มองเห็นมนุษย์และความเป็นมนุษย์เพียงแค่การคิดคำนวณจากค่าจ้างแรงงานหรืองานที่คนกลุ่มหนึ่งผลิตขึ้นจากพลังงานกล้ามเนื้อ พลังงานสมองและพลังงานจากอวัยวะส่วนอื่นๆ ของร่างกายเท่านั้น พวกเราตระหนักอยู่เสมอว่าพวกเราศึกษาวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของเพื่อนมนุษย์ และเพื่อนร่วมชาติที่มีสิทธิพื้นฐานและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ไม่แตกต่างกับพวกเรา วิถีชีวิตของพวกเขาคือครูคือที่มาขององค์ความรู้ พวกเรากำลังศึกษา "คนงาน" ไม่ใช่ "แรงงาน"

[7] โปรดดูรายละเอียดในบทความของพวกเรา สุริยา สมุทคุปติ์และพัฒนา กิติอาษา, "มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์: ข้อเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับ "แรงงานข้ามชาติ" และ "นักมานุษยวิทยา" ในบริบทของวัฒนธรรมโลก." เอกสารทางวิชาการ. ห้องไทยศึกษานิทัศน์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, นครราชสีมา, 2538. นอกจากนี้ข่าวคนงานไทยถูกศาลตัดสินประหารชีวิตที่ประเทศสิงคโปร์ สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของคนงานไทยในสิงคโปร์และประเทศต่าง ๆ ก็ได้รับการนำเสนอผ่านสื่อมวลชน และการถกเถียงอภิปรายในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรเป็นประจำ เช่น หัวข้อข่าวเรื่อง "อัฐิ 2 คนงานเหยื่อประหารถึงไทยวันนี้." ข่าวสด, 2 กันยายน 2539. หรือ "สิงคโปร์ประหาร 2 คนไทย 30 ส.ค. ก่อคดีฆ่าโหด-ลักลอบขนยาเสพติด" บริชนรายวัน. 29 สิงหาคม 2539.

การเรียนรู้ การปรับตัวและการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อที่จะเอาตัวรอดหรือมีชีวิตอยู่ภายใต้สภาพการณ์ดังกล่าว จึงเป็นสาระสำคัญของวิถีชีวิตของประชากรที่อาศัยอยู่ในวัฒนธรรมชายขอบ

ซีมัวร์-สมิท (Seymour-Smith)[8] อธิบายว่า "ลักษณะชายขอบ" (marginality) ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการวิจัยทางมานุษยวิทยาเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ประการแรก ในการศึกษาภาคสนาม ลักษณะชายขอบเกิดขึ้นกับตัวนักมานุษยวิทยาเอง เพราะนักมานุษยวิทยาได้รับการยอมรับและเข้าถึงกับชาวพื้นเมืองที่ตนเองเข้าไปร่วมใช้ชีวิตอยู่และศึกษา แต่นักมานุษยวิทยาโดยธรรมชาติก็ไม่อาจจะแยกตัวออกจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนได้อย่างเด็ดขาด นักมานุษยวิทยาจึงพยายามเรียนรู้ที่จะเข้าถึงทัศนะและโลกทัศน์ของคนในชุมชน (insider) แต่นักมานุษยวิทยาก็ไม่อาจที่จะใช้ชีวิตหรือเป็นอยู่อย่างชาวพื้นเมืองหรือคนในชุมชนได้ตลอดไป นักมานุษยวิทยายังคงเป็นนักวิจัย ครู อาจารย์หรือนักศึกษาผู้เป็นคนที่เกิด เติบโตและใช้ชีวิตอยู่ภายนอกชุมชน นักมานุษยวิทยาจึงเป็นคนนอกชุมชน (outsider) ผู้มีทัศนะและโลกทัศน์ที่แตกต่างกับคนในชุมชนอย่างเห็นได้ชัด ในแง่นี้นักมานุษยวิทยาต้องเผชิญกับลักษณะชายขอบด้วยตนเองในระหว่างการศึกษาวิจัย การศึกษาทางภาคสนามทางมานุษยวิทยาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและการใช้ชีวิตของนักมานุษยวิทยา ชีวิตของนักมานุษยวิทยาจึงไม่อาจจะแยกออกจากการศึกษาวิจัยได้อย่างเด็ดขาด

ส่วนความสำคัญของ "ลักษณะชายขอบ" ในทางมานุษยวิทยาประการหลังนั้นจะเห็นได้ว่าในสังคมใหญ่ทุกแห่งมี "ประชากรชายขอบ" ซึ่งอยู่อาศัยห่างจากจุดศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรม คนกลุ่มนี้ขาดอำนาจการต่อรอง ขาดการศึกษา ขาดเครื่องมือที่จะเข้าถึงอำนาจและถูกกีดกันออกนอกจากระบบการต่อรองอำนาจและการจัดสรรทรัพยากร อำนาจ และความมั่งคั่งในสังคม ลักษณะของกลุ่มประชากรชายขอบอาจจะแตกต่างจากประชากรส่วนใหญ่ของสังคมในแง่ของชาติพันธุ์ ผิวพรรณ ศาสนา อุดมการณ์ การศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจและชนชั้นทางสังคม ฯลฯ ตัวอย่างของประชากรชายขอบได้แก่ ชนกลุ่มน้อย ผู้อพยพ ประชากรที่อาศัยอยู่ในสลัม ชาวนาชาวไร่ในชนบท โสเภณี แรงงานไร้ทักษะฝีมือ แรงงานข้ามชาติ ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าประชากรและชุมชนชายขอบที่กล่าวมานี้เป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญของการศึกษาภาคสนามของนักมานุษยวิทยามานาน นักมานุษยวิทยาจำนวนมากได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับประชากรชายขอบเพื่อศึกษา เรียนรู้และทำความเข้าใจวัฒนธรรมชายขอบ ในวงวิชาการมานุษยวิทยาไทยปัจจุบันก็เช่นเดียวกัน นักมานุษยวิทยาเกือบทั้งหมดได้ให้ความสนใจกับประชากรชายขอบจากแง่มุมและบริบทที่แตกต่างกัน เช่น การศึกษาสลัมของอคิน รพีพัฒน์[9] การศึกษาการค้าประเวณีและชุมชนภาคเหนือของยศ สันตสมบัติ[10] การศึกษาการจัดการทรัพยากรของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ใน

---

[8] Seymour-Smith, Charlotte. Dictionary of Anthropology. (London: Macmillan Press, 1986), p. 177.

[9] Akin Rabibhadhana. "Bangkok Slum: Aspect of Social Organization." Ph.D. dissertation, Cornell University, 1975.

[10] ยศ สันตสมบัติ. แม่หญิงจิขายตัว: ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย. (กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535).

ภาคเหนือของอานันท์ กาญจนพันธ์[11] หรือการศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชาวนาภาคอีสานของพวกเราเอง[12]

ในบทความชุดนี้ พวกเราจะเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่และสภาพของชุมชนคนงานไทยในเมืองเล็กๆ แห่งหนึ่งของประเทศญี่ปุ่น การนำเสนอเรื่องเล่าดังกล่าวพวกเราพยายามจะอธิบายสภาพการณ์และสถานการณ์ตามความเป็นจริง โดยใช้มโนทัศน์ทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับสภาพชายขอบ (marginality) ของผู้คนและสังคมโลกในยุคโลกาภิวัตน์เป็นแนวทางในการนำเสนอ อันที่จริง เรื่องราวและวิถีชีวิตที่พวกเราประสบมาอาจมองผิวเผินได้ว่าเป็นกรณีของคนงานไทยที่ "ประสบความสำเร็จ" ในการทำงานและเอาตัวรอดในญี่ปุ่น แต่ความจริงแล้วไม่ใช่ประเด็นสำคัญที่ต้องการเน้นหนักในบทความนี้ก็คือ ในสภาพสังคมโลกไร้พรมแดน กระแสโลกาภิวัตน์ได้สร้างลักษณะของวัฒนธรรมชายขอบซึ่งเกิดจากความแตกต่างหลากหลายและความล้มเหลวในการผสมผสานทางวัฒนธรรมข้ามชาติและพรมแดน ภายใต้วัฒนธรรมชายขอบมีกลุ่มคนที่เรียกว่า "คนชายขอบ" ที่ดิ้นรนใช้ชีวิตและทำงานอยู่ โดยที่คนกลุ่มนี้ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของทั้งสังคมดั้งเดิมและสังคมใหม่หรือดินแดนใหม่ที่ตนเองอาศัยอยู่ คนกลุ่มนี้อาจมีรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมติดตัวมาหรืออาจรับเอาลักษณะบางอย่างของวัฒนธรรมใหม่เข้าไปผสมผสาน แต่โดยเนื้อหาสาระแล้ว "คนชายขอบ" สร้าง ตีความหมายและใช้ชีวิตอยู่ใน "วัฒนธรรมชายขอบ" ซึ่งเป็นทั้งโลกในความเป็นจริงและโลกในจินตนาการของพวกเขา

เบื้องหลังการวิจัย

พวกเรามีประสบการณ์และใช้ชีวิตอยู่ในประเทศญี่ปุ่นในช่วงเวลาสั้นๆ ต่างเดือนต่างปีกัน แต่มีความตั้งใจที่จะเรียนรู้สังคมวัฒนธรรมของญี่ปุ่นเหมือนกัน พวกเรามีเงื่อนไขในการเดินทางไปศึกษาวิจัยในประเทศญี่ปุ่นต่างกัน กล่าวคือ พัฒนา กิติอาษาเป็นนักศึกษาวิจัยที่ได้รับทุนการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งประเทศญี่ปุ่น (Monbusho) และได้มีโอกาสค้นคว้าที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติทางชาติพันธุ์วิทยา เมืองโอซาก้า (National Museum of Ethnology, Osaka) ระหว่างเดือนตุลาคม 2537-กรกฎาคม 2538 ในขณะที่สุริยา สมุทคุปต์ใช้เวลา 2 ช่วง ๆ ละ 1 เดือน (พฤศจิกายน 2538 และมิถุนายน 2539) ในการศึกษาภาคสนามชุมชนคนงานไทยย่านฟูจิ เมืองฮามายาม่า[13] แม้ว่าพวกเราจะวิเคราะห์และค้นคว้าเอกสารเพิ่มเติม แต่ผลการ

---

[11] Anan Ganjanapan. "Community Forestry in Northern Thailand: Laerning from Local Practice," In Sustainable and Effective Management Systems for Community Forestry. Edited by Henry Wood and Willem H.H. Mellink. (Bangkok: RECOFTC, 1992).

[12] สุริยา สมุทคุปต์และคณะ. จากยอดห้วยถึงบุญปึง... (นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536). และสุริยา สมุทคุปต์และคณะ. กรวด-หิน-ดิน-ทราย: รัฐ ทุนนิยมและชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์. (นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2538).

[13] ชื่อสมมติ

ศึกษาส่วนใหญ่ที่ปรากฏในบทความชุดนี้เป็นผลมาจากการศึกษาภาคสนามของสุริยา สมุทคุปต์ ในช่วงเวลาสำคัญ 2 ช่วงดังกล่าว

การศึกษาภาคสนามของสุริยา สมุทคุปต์ ได้รับความช่วยเหลือเกื้อกูลและความร่วมมืออย่างมากจากคนงานไทยในย่านดังกล่าว และศาสตราจารย์ชาวญี่ปุ่นหลายท่านที่เป็นคนประสานงานและอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ แม้การศึกษาภาคสนามจะไม่มีข้อจำกัดเรื่องการใช้ภาษาสื่อสาร แต่นักวิจัยได้ให้ความระมัดระวังเป็นพิเศษเกี่ยวกับการปกป้องความลับและการปฏิเสธที่จะกล่าวถึงวิถีชีวิตบางอย่างที่ผู้ให้ข้อมูลขอร้องไว้ รวมทั้งเรื่องส่วนตัวหลายอย่างที่ผู้ให้ข้อมูลไม่ต้องการจะเผยแพร่ออกไปสู่สาธารณชน พวกเราในฐานะที่เป็นนักเรียนทางวัฒนธรรมได้ตระหนักว่าประเด็นปัญหาเหล่านี้คือจรรยาบรรณเบื้องต้นที่สุดและสำคัญที่สุดของพวกเรา

ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดดังกล่าว พวกเรายังมีความเห็นว่าวิถีชีวิตและชุมชนของคนงานไทยในญี่ปุ่นดังกล่าวมีความสำคัญต่อวงวิชาการมานุษยวิทยาและศาสตร์สาขาที่เกี่ยวข้องอย่างยิ่ง เรื่องราวทั้งหมดควรค่าที่จะได้รับการถ่ายทอดและวิเคราะห์ต่อไปอีก โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่าวิถีชีวิตและชุมชนของคนงานไทยลักษณะดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมใหม่ในหน้าประวัติศาสตร์ชาติไทย ชีวิตและชุมชนดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบข้ามพรมแดนภูมิศาสตร์หรือพรมแดนรัฐชาติทั้งในความเป็นจริงและในจินตนาการ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมโลกในยุคโลกาภิวัตน์ และกระแสโลกาภิวัตน์นี้เองที่สร้าง "ลักษณะชายขอบ" ในโลกไร้พรมแดนให้กับวิถีชีวิตและชุมชนคนงานไทยกลุ่มดังกล่าว

คลื่นลมของกระแสโลกาภิวัตน์

ในหนังสือพยากรณ์แนวโน้มในอนาคตของสังคมโลกที่มีชื่อเสียงเรื่อง "Megatrends"[14] จอห์น แนสบิทท์ (John Naisbitt) ชี้ให้เห็นว่าในทศวรรษที่ 1980 1990 และต้นศตวรรษที่ 21 มีแนวโน้มหรือการเปลี่ยนแปลงสำคัญ 10 ประการที่ท่านเชื่อว่ากำลังพลิกโฉมหน้าเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมของชาวอเมริกันและชาวโลก สังคมโลกโดยเฉพาะสังคมอเมริกันกำลังเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่ทุกอย่างต้องสั่งการมาจากข้างบน (top-down) มาเป็นสังคมที่ต้องอาศัยการคิดค้นริเริ่ม การมีส่วนร่วมและการผลักดันของประชาชนส่วนใหญ่ที่เป็นรากฐานของสังคมเป็นสังคมที่ต้องอาศัยการทำงานจากข้างล่างขึ้นไปสู่ข้างบน (bottom-up) แนวโน้มการเปลี่ยนแปลง ที่แนสบิทท์นำเสนอได้แก่

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจาก (1) สังคมอุตสาหกรรมเป็นสังคมข่าวสารข้อมูล (industrial society--information technology)

(2) เทคโนโลยีที่ใช้แรงและพลังงานบังคับควบคุมเป็นเทคโนโลยีชั้นสูงหรือเทคโนโลยีที่อาศัยการแตะสัมผัส (forced technology--high tech/high touch)

---

[14] Naisbitt, John. Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives. (New York: Warner Books, 1982).

3. ระบบเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นระบบเศรษฐกิจโลก (national economy--world economy)

4. สังคมที่วางแผนและหวังผลการพัฒนาในระยะสั้นเป็นระยะยาวหรือการพัฒนาที่ยั่งยืน (short term--long term)

5. การรวมศูนย์รวบอำนาจในการตัดสินใจและการใช้ทรัพยากรเป็นการกระจายอำนาจและการให้ความสำคัญกับองค์กรในระดับรากฐาน (centralization--decentralization)

6. ความช่วยเหลือและพึ่งพาองค์กรหรือสถาบันภายนอกเป็นการพึ่งตนเอง (institutional help--self-help)

7.ประชาธิปไตยแบบตัวแทนเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (representative democracy--participatory democracy)

8. การจัดโครงสร้างองค์กรตามลำดับชั้นหรือสายการบังคับบัญชาเป็นการจัดองค์กรแบบเครือข่ายและพันธมิตร (hierarchies--networking)

9. การให้ความสำคัญกับประชากรที่อาศัยอยู่ในทางตอนเหนือเป็นทางตอนใต้ (north-south)

10 ทางเลือกในชีวิตที่มีอยู่จำกัดเป็นทางเลือกที่หลากหลาย (either/or--multiple option)[15]

ผลงานของแนสบิทท์มีข้อจำกัดในแง่ที่ว่าท่านใช้ข้อมูลและพัฒนาฐานคติของท่านในการพยากรณ์สังคมอเมริกัน แต่ข้อเสนอของท่านหลายประการก็มีความหมายอย่างยิ่งต่อสังคมโลก โดยเฉพาะในแง่ที่ว่าสังคมโลกกำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมข่าวสารข้อมูล ไฮเทค เช่น เครือข่ายคอมพิวเตอร์ การติดต่อสื่อสารผ่านดาวเทียม ฯลฯ เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตและสังคมมากขึ้น เศรษฐกิจและการเมืองของโลกก็มีอิทธิพลเชื่อมโยงซึ่งกันและกันมากขึ้น รวมทั้งการเกิดพันธมิตรทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลก ดังนั้นเราอาจกล่าวอย่างกว้างๆ ได้ว่ากระแสแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เป็นภาพรวมของกระแสโลก ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า "โลกาภิวัตน์" (globalization)

ข้อเขียนของเราชุดหนึ่งได้กล่าวถึงกระแสโลกาภิวัตน์ว่า *"...เรากำลังมีชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์ ในความหมายที่ว่าการเปลี่ยนแปลงหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมุมใดมุมหนึ่งของโลก อาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่มุมอื่นของโลกด้วย สงครามเย็นสิ้นสุดลงในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 ถึงต้นทศวรรษ 1990 พร้อมกับการล่มสลายของลัทธิคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตและกลุ่มประเทศยุโรปตะวันออก สหรัฐอเมริกากลายมาเป็นมหาอำนาจของโลกยุคใหม่แต่เพียงผู้เดียว ทุนนิยมอุตสาหกรรมและการค้าเสรีก็กลายมาเป็นรูปแบบเศรษฐกิจหลักของโลกสมัยใหม่ไป การรายงานข่าวและการถ่ายทอดสดเหตุการณ์สำคัญของโลกผ่านดาวเทียม เช่น สงครามอ่าวเปอร์เซียระหว่างพันธมิตรกับอิรักในปี พ.ศ. 2534 การ*

---

[15] Naisbitt, John. Ibid, p. 1-2.

แข่งขันกีฬาโอลิมปิคและฟุตบอลโลก รวมทั้งการติดต่อสื่อสารผ่านทางเครือข่ายคอมพิวเตอร์ที่เชื่อมโยงกันทั่วโลก...ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในโลกสมัยใหม่ได้รับการเชื่อมโยงเข้าหากันด้วยความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่อย่างแท้จริง ข่าวสารต่างๆ เดินทางด้วยความรวดเร็วฉับไว ผู้คนทั่วโลกได้มีโอกาสรับชมหรือติดตามเหตุการณ์ไปพร้อมกับผู้คนที่อยู่ในเหตุการณ์นั้น

ในแง่ของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศ การยกเลิกการกีดกันการค้าของสหรัฐอเมริกาที่มีต่อเวียดนามและการเปิดสะพานข้ามแม่น้ำโขงที่จังหวัดหนองคาย ในเดือนเมษยน พ.ศ. 2537 รวมทั้งแนวโน้มของสันติภาพในกัมพูชา ถือเป็นเสมือนการเปิดศักราชการค้าและการลงทุนในกลุ่มประเทศอินโดจีน เป็นที่น่าสังเกตว่า กระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของโลกในทศวรรษสุดท้ายก่อนขึ้นสู่ศตวรรษใหม่นั้น ได้ให้ความสำคัญกับการค้าเสรีและความร่วมมือทางเศรษฐกิจมากเป็นพิเศษ ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ ความพยายามของประเทศต่างๆ ทั่วโลกในการจัดตั้งองค์กรการค้าโลก (World Trade Organization--WTO) ขึ้นมาเป็นองค์กรกลางในการจัดการดูแลการค้าระหว่างประเทศแทนข้อตกลงว่าด้วยการค้าและพิกัดศุลกากร (General Agreement on Trade and Tariff--GATT) หรือการก่อตั้งเขตเศรษฐกิจความร่วมมือระหว่างประเทศในภูมิภาคต่างๆ เช่น สหภาพยุโรป (EU) เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) เขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) เขตความร่วมมือทางเศรษฐกิจเอเชีย-แปซิฟิค (APEC) หรือเขตสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจบริเวณรอยต่อภาคใต้ของจีน ภาคเหนือของไทย พม่าและลาว (Quadrangle)[16]

อย่างไรก็ตาม ในทางมานุษยวิทยานั้นพิจารณากระแสโลกาภิวัตน์ในฐานะที่เป็นกระแสโลกที่ก่อให้เกิดการไหลเวียนของวัฒนธรรมมิติต่างๆ ข้ามพรมแดนรัฐชาติในระดับที่ไม่เคยมีมาก่อนในหน้าประวัติศาสตร์มนุษย์ กระแสและทิศทางของการไหลเวียนทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีสมัยใหม่ดังกล่าว ดูเหมือนว่าเป็นสิ่งที่เกินกำลังการควบคุมของรัฐชาติสมัยใหม่ ในแง่นี้นักมานุษยวิทยาอัปปาดูราย (Arjun Appadurai) นำเสนอว่า *"ระบบเศรษฐกิจ-วัฒนธรรมโลกสมัยใหม่จำต้องได้รับการทำความเข้าใจในฐานะที่เป็นระเบียบที่สลับซับซ้อน มีรอยต่อเหลื่อมกันและกัน แทนที่จะเป็นการพิจารณาด้วยตัวแบบที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับชายขอบเหมือนที่เคยเป็นมา"*[17] นอกจากนี้ท่านยังนำเสนอด้วยว่า กระแสโลกาภิวัตน์ได้ก่อให้เกิดการไหลเวียนหรือเคลื่อนย้ายของวัฒนธรรมมิติต่างๆ 5 มิติ คือ

1. มิติทางชาติพันธุ์ (ethnoscapes) โลกาภิวัตน์ได้สร้างกระแสการไหลเวียนและเคลื่อนย้ายของผู้คนไปทั่วโลก เช่น นักท่องเที่ยว ผู้อพยพ ผู้ลี้ภัย แรงงานข้ามชาติ นักธุรกิจ นักลงทุน นักเรียน นักศึกษา นักวิชาการ ฯลฯ

---

[16] สุริยา สมุทคุปต์และคณะ. กรวด-หิน-ดิน-ทราย... (นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2538), หน้า 5-6.

[17] Appadurai, Arjun. "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy." In Global Culture: Nationalism, Globalisation, and Modernity. (London: SAGE Publications, 1990), p. 296.

2. มิติทางเทคโนโลยี (technoscapes) โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายของเครื่องจักร โรงงาน การจัดการ สินค้าและบริการต่างๆ ทั้งที่เป็นของบรรษัทข้ามชาติ บริษัทแห่งชาติและหน่วยงานต่างๆ ของรัฐบาล

3. มิติทางการเงิน (finanscapes) โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดการไหลเวียนอย่างรวดเร็วของเงินตราในตลาดการเงิน ตลาดหุ้นและการลงทุนข้ามชาติ

4. มิติทางสื่อมวลชนและข่าวสารข้อมูล (mediascapes) โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดการเดินทางของข่าวสารข้อมูลและภาพลักษณ์ต่างๆ ข้ามพรมแดนรัฐชาติหรืออาณาเขตทางภูมิศาสตร์ ผ่านทางสื่อมวลชนชนิดต่างๆ เช่น เครือข่ายโทรทัศน์ วิทยุ ภาพยนตร์ เครือข่ายคอมพิวเตอร์ หนังสือพิมพ์ วารสารต่าง ๆ

5. มิติทางอุดมการณ์ (ideoscapes) โลกาภิวัตน์สร้างกระแสความนิยมอย่างแพร่หลายของแนวคิดและอุดมการณ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ โดยเฉพาะแนวความคิดและอุดมการณ์ที่เป็นผลผลิตของการปฏิวัติทางภูมิปัญญาของตะวันตก เช่น ประชาธิปไตย เสรีภาพ ความเสมอภาค ความยุติธรรม สวัสดิการสังคม สิทธิมนุษยชน สิทธิสตรี จิตสำนึกในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม เป็นต้น[18]

จากกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการไหลเวียนทางวัฒนธรรมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์พวกเรามีความคิดว่า มิติทางวัฒนธรรมทั้ง 5 มิติตามแนวคิดของอัปปาดูรายนั้น ในบางกรณีก็สามารถทำความเข้าใจได้โดยการพิจารณาจากปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายของ "คนข้ามชาติ" ในลักษณะต่าง ๆ เช่น แรงงานข้ามชาติ โสเภณีข้ามชาติ ผู้อพยพ หรือนักธุรกิจ ทั้งนี้เพราะ "คนข้ามชาติ" ได้รวมเอาเทคโนโลยี ข่าวสารข้อมูล เงินตราและความคิดหรืออุดมการณ์ไว้ในตัวเสมอ การไหลเวียนของ "คนข้ามชาติ" ย่อมก่อให้เกิดการไหลเวียนของเทคโนโลยี ข่าวสารข้อมูล เงินตราหรืออุดมการณ์พร้อมกันไป

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่น่าทำความสนใจมากกว่ากระแสการไหลเวียนทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากโลกาภิวัตน์ก็คือ วิถีชีวิต ชุมชนและวัฒนธรรมของ "คนข้ามชาติ" ซึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อการเคลื่อนย้าย อพยพหรือเดินทางข้ามพรมแดนรัฐชาติหรือพรมแดนทางวัฒนธรรมสิ้นสุดลง "คนข้ามชาติ" จำเป็นต้องตั้งถิ่นฐาน ทำมาหากินและใช้ชีวิตอยู่ในท่ามกลางสังคมและวัฒนธรรมใหม่อย่างน้อยก็ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า "คนข้ามชาติ" ต้องเผชิญกับความแปลกแยกและปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากความแตกต่างทางเชื้อชาติ ภาษา กฎหมาย ฐานะทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองระหว่าง "คนข้ามชาติ" กับกลุ่มคนผู้อาศัยอยู่ก่อนในประเทศนั้นๆ พวกเรามองเห็นว่าปัญหา การปรับตัว การต่อสู้ดิ้นรนและวิถีชีวิตของ "คนข้ามชาติ" เป็นประเด็นการศึกษาที่ควรจะ

---

[18] Appadurai, Arjun. Ibid., pp. 295-310.

ศูนย์บรรณสารและสื่อการศึกษา
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

ได้รับการศึกษาอย่างละเอียดต่อไป ("คนข้ามชาติ"ในบทความนี้ได้แก่ กลุ่มคนงานไทยในประเทศญี่ปุ่น)

คนงานไทยในญี่ปุ่น

คนงานไทยในต่างแดนเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ค่อนข้างใหม่สำหรับสังคมไทย การศึกษาคนงานข้ามชาติของไทยโดยนักสังคมวิทยาชาวญี่ปุ่น ฮิโรชิ โคมาอิ (Hiroshi Komai) ได้ชี้ให้เห็นว่า การเดินทางไปทำงานของคนงานไทยในต่างแดนแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะแรกเริ่มขึ้นในราว พ.ศ. 2516 ที่ปรากฏว่ามีผู้หญิงไทยออกไปทำงานบ้านหรือขายบริการทางเพศในเยอรมันตะวันตก สวิสเซอร์แลนด์ เนเธอร์แลนด์หรือประเทศในกลุ่มสแกนดิเนเวีย ระยะที่สองเป็นการเดินทางไปทำงานในตะวันออกกลางของคนงานผู้ชายในราว พ.ศ. 2523 และเพิ่มจำนวนถึงจุดสูงสุดในปี พ.ศ. 2525 ซึ่งเป็นปีที่มีคนงานไทยมากกว่า 100,000 คนเดินทางไปทำงานยังประเทศต่างๆ ในตะวันออกกลาง ระยะที่สามเป็นระยะที่จำนวนคนงานที่ไปทำงานในตะวันออกกลางเริ่มลดลง และคนงานเริ่มเดินทางไปทำงานประเทศต่างๆ ในเอเชียแปซิฟิคมากขึ้น[19]

จำนวนคนงานไทยในต่างประเทศเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในทศวรรษ 2520 จนถึงตอนต้นทศวรรษ 2530 จากนั้นก็เริ่มลดจำนวนลง กล่าวคือ ในปี 2516 ซึ่งเป็นปีแรกที่ได้รับรายงานมีคนงานไทยไปทำงานต่างประเทศโดยได้รับอนุญาตจากกรมแรงงานเพียง 293 คนเท่านั้น แต่ 10 ปีต่อมา พ.ศ. 2526 ตัวเลขดังกล่าวได้เพิ่มขึ้นเป็น 66, 998 คน อย่างไรก็ตาม เมื่อรวมเอาแรงงานไทยทุกประเทศทั้งที่ไปทำงานโดยได้รับอนุญาตจากกรมแรงงานและไม่ได้รับอนุญาตในปี พ.ศ. 2529 และ 2531 ปรากฏว่ามีจำนวนสูงถึง 314,300[20] และ 301,000 คนตามลำดับ[21] สำหรับตัวเลขล่าสุดนั้นพบว่า คนงานไทยในต่างประเทศในปี พ.ศ. 2536 มีจำนวน 137, 950 คน สามารถทำเงินเข้าประเทศ 30,995 ล้านบาทต่อปี[22]

การแบ่งกลุ่มคนงานไทยในญี่ปุ่น โดยทั่วไป คนงานไทยในญี่ปุ่นมีทั้งกลุ่มที่เข้าไปทำงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เช่น พนักงานบริษัทที่บริษัทญี่ปุ่นในประเทศไทยส่งเข้าไปฝึกงานกับบริษัทแม่ในประเทศญี่ปุ่น และกลุ่มที่เข้าไปทำงานโดยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย สำหรับคนงานกลุ่มหลังนี้ โคมาอิ (Hiroshi Komai) เรียกว่า "คนงานไร้เอกสารที่ถูกต้องตามกฎหมาย" (undocumented workers) ท่านแบ่งคนงานกลุ่มนี้ออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มผู้ลักลอบเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายหรือใช้พาสปอร์ตปลอม (2) กลุ่มผู้อยู่ในญี่ปุ่นเกินระยะเวลาที่กำหนดไว้ในวีซ่า

---

[19] Komai, Hiroshi. Migrant Workers in Japan. (London and New York: Kegan Paul International, 1995), p. 191.

[20] ยุฑทอง ศรีมงคล. "ขุดทองต่างแดนอนาคตไม่สดใส." บ้านเมือง, 19, 20, 22 เมษายน 2532.

[21] Komai, Hiroshi. Ibid. โคมาอิยังวิจารณ์ด้วยว่าตัวเลขดังกล่าวนี้อาจจะต่ำกว่าความเป็นจริงค่อนข้างมาก ถ้ารวมเอาคนงานไทยที่ทำงานในประเทศต่างๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะในทวีปยุโรปและอเมริกาเข้าไปด้วย คนงานไทยในปีดังกล่าวอาจสูงถึง 400,000-500,000 คน

[22] ฝ่ายวิชาการ, ธนาคารกสิกรไทย. "การนำเข้าแรงงานนอก: ถึงเวลาต้องทบทวนแล้ว." มติชนรายวัน, 10 ตุลาคม 2537.

(3) กลุ่มผู้ทำงานผิดประเภทจากที่ระบุไว้ในใบอนุญาต (4) กลุ่มคนเชื้อสายญี่ปุ่นที่มาจากละตินอเมริกา (โดยเฉพาะที่มาจากประเทศบราซิล) หรือเรียกกันว่า "นิเคจิน" (Nikkeijin)[23]

เมื่อพิจารณาจากการจัดแบ่งประเภทดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า คนงานไทยในญี่ปุ่นส่วนใหญ่เป็นสมาชิกของทุกกลุ่มยกเว้นกลุ่มของนิเคจิน สมภพ มานะรังสรรค์[24] เรียกคนงานไทยกลุ่มนี้ว่า "โรบินฮู้ดไทยในญี่ปุ่น" ซึ่งมีจำนวนมากกว่ากลุ่มคนงานกลุ่มแรกและคนไทยที่อยู่ในประเทศญี่ปุ่นอย่างถูกต้องตามกฎหมายทุกกลุ่ม (คนงานไทยผิดกฎหมายในญี่ปุ่นนี้เองที่พวกเราให้ความสนใจเป็นพิเศษในแง่ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชายขอบ)

ในกรณีของคนงานไทยในประเทศญี่ปุ่นนั้น ข้อมูลปี พ.ศ. 2523 ซึ่งเป็นปีแรกๆ ที่ได้รับรายงานพบว่ามีคนงานไทยทำงานในประเทศญี่ปุ่นอย่างผิดกฎหมายประมาณ 17,884 คน[25] แต่เมื่อเวลาผ่านไป 16 ปี กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมรายงานว่า เมื่อต้นปีนี้ (พ.ศ. 2539) *"มีแรงงานไทยที่อาศัยอยู่และทำงานในประเทศญี่ปุ่นอย่างผิดกฎหมายมากกว่า 40,000 คน และติดคุกเนื่องจากลักลอบเข้าเมืองผิดกฎหมายและคดีอื่นๆ อีกประมาณ 7,000 คน แรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่ใช้พาสปอร์ตปลอมและวีซ่าหมดอายุ..."*[26] อย่างไรก็ตามข้อมูลตัวเลขการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของแรงงานไทยผิดกฎหมายในประเทศญี่ปุ่นระหว่างปี พ.ศ. 2533-2537 สามารถพิจารณาได้จากตารางที่ 1

ตารางที่ 1: คนงานไทยผิดกฎหมายในประเทศญี่ปุ่น

พ.ศ. 2533-2536

ช่วงเวลา	คนงานผู้ชาย	คนงานผู้หญิง	รวม	% การเปลี่ยนแปลง
ก.ค. 2533	4,062	7,461	11,523	-
ก.ค. 2534	6,767	12,325	19,092	+65.69
พ.ย. 2534	13,780	18,971	32,751	+71.54
พ.ค. 2535	20,022	24,332	44,354	+35.43
พ.ย. 2535	24,463	28,756	53,219	+19.99
พ.ค. 2536	25,624	29,759	55,383	+4.07
พ.ย. 2536	24,759	29,086	53,845	-2.78
พ.ค. 2537	22,611	27,381	49,992	-7.16
พ.ย. 2537	21,068	25,905	46,973	-6.04

[23] Komai, Hiroshi. Migrant Workers in Japan. Ibid, p. 3.

[24] สมภพ มานะรังสรรค์. "แรงงานไทยในญี่ปุ่น..." อ้างแล้ว, หน้า 195-96.

[25] สมภพ มานะรังสรรค์. "แรงงานไทยในญี่ปุ่น: ทางออกอยู่ที่ไหน." ใน จากญี่ปุ่น. อ้างแล้ว, หน้า 200.

[26] "Over 40,000 Thais in Japan Illegally." Bangkok Post. January 11, 1996.

ที่มา: สถานเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศญี่ปุ่น อ้างถึงใน Chitraporn Vanaspong. "A Bad Remedy for Prostitution." **Bangkok Post.** August 18, 1996.

คนงานผู้หญิงมากกว่าคนงานผู้ชาย จากตารางที่ 1 จะเห็นได้ว่า คนงานไทยในญี่ปุ่นเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชายประมาณ 3,000-4,000 คน คนงานกลุ่มนี้เป็นคนงานไร้ทักษะฝีมือ ไม่ได้รับการฝึกอบรมในทางวิชาชีพอย่างเป็นทางการและมีสถานภาพอยู่ในญี่ปุ่นอย่างผิดกฎหมาย คนงานชายเกือบทำหมดทำงานกรรมกรก่อสร้าง กรรมกรในโรงงาน ร้านค้า ร้านอาหาร สถานบริการและแหล่งบันเทิงต่างๆ ส่วนคนงานผู้หญิงทำงานในสถานบริการ เช่น บาร์ สแน็ค ร้านอาหาร หรือสถานที่บันเทิงต่างๆ คนงานหญิงไทยเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าทำงานขายบริการทางเพศ และผู้หญิงไทยจำนวนมากเคยทำงานในสถานบริการทางเพศในประเทศไทยก่อนหน้าที่จะเดินทางไปทำงานในประเทศญี่ปุ่น ส่วนคนงานชายจำนวนหนึ่งก็เคยมีประสบการณ์ในการทำงานต่างประเทศมาก่อน เช่น ตะวันออกกลาง หรือประเทศต่างๆ ในเขตเอเชียแปซิฟิค

ผาสุก พงษ์ไพจิตรประมาณการว่า [ในปี 2537] *"มีคนงานไทยผิดกฎหมายในญี่ปุ่นราว100,000-120,000 คน ในจำนวนนี้ประมาณ 60 เปอร์เซนต์เป็นคนงานหญิง และ 80 เปอร์เซนต์ของคนงานหญิงไทยก็เชื่อว่าประกอบอาชีพโสเภณีหรือทำงานขายบริการทางเพศในรูปแบบต่างๆ ตัวเลขของโสเภณีไทยในญี่ปุ่นอาจสูงถึง 56,000-67,000 คน..."*[27] ตัวเลขดังกล่าวนี้นับได้ว่าสูงกว่าตัวเลขที่ได้จากหน่วยงานราชการทั้งของไทยและญี่ปุ่นค่อนข้างมาก เพราะได้รวมเอาคนงานไทยที่ลักลอบเข้าเมือง ทำงานและหลบซ่อนอยู่ตามเมืองต่างๆ ทั่วประเทศญี่ปุ่น อาจเป็นไปได้ว่าหน่วยงานของทางราชการ เช่น สถานเอกอัครราชฑูตไทย หน่วยตรวจคนเข้าเมืองของญี่ปุ่น หรือกระทรวงยุติธรรมของญี่ปุ่น ไม่สามารถเข้าถึงคนงานกลุ่มดังกล่าว

การลักลอบเดินทางเข้าประเทศญี่ปุ่น การศึกษาของผาสุก พงษ์ไพจิตรยังชี้ให้เห็นด้วยว่าคนงานหญิงไทยเกือบทั้งหมดลักลอบเข้าเมืองด้วยวิธีการสำคัญ 3 ทาง ได้แก่ 1) ผ่านทางแก๊งค้าผู้หญิงจีนที่ส่งผู้หญิงจีนเข้าสู่ญี่ปุ่นผ่านประเทศไทย 2) ผ่านแก๊งยากูซ่าของญี่ปุ่นที่เดินทางมาหาผู้หญิงในประเทศไทยโดยเปิดสถานบันเทิงเพื่อบังหน้าการค้าผู้หญิงโสเภณี 3) ผ่านทางมาม่าซังหรือเจ้าของกิจการในประเทศญี่ปุ่นโดยตรง หรือนายหน้าขนาดเล็ก มาม่าซังเดินทางมาคัดเลือกผู้หญิงไทยในประเทศไทยร่วมกับนายหน้าคนไทย นายหน้าต้องรับผิดชอบการเดินทางและติดต่อเส้นทางในการลักลอบนำส่งผู้หญิงให้ถึงมือผู้รับในประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากเส้นทางติดต่อโดยตรงระหว่างไทยกับญี่ปุ่นผ่านได้ยากเพราะเจ้าหน้าที่เข้มงวดเป็นพิเศษ นายหน้าต้องอาศัยเส้นทางอ้อมผ่านไปยังประเทศอื่นก่อนที่จะอ้อมเข้าไปในญี่ปุ่น การเดินทางดังกล่าวอาศัยทั้งทางเรือและทางอากาศ เส้นทางที่สำคัญได้แก่

1. ไทย-มาเลเซีย-ญี่ปุ่น โดยทางเรือ

---

[27] Pasuk Pongpaijit cited in Chitraporn Vanaspong. "A Multi-Million Baht Business," Bangkok Post. August 18, 1996.

2. ไทย-มาเลเซีย-สิงคโปร์-ญี่ปุ่น โดยทางเรือ

3. ไทย-สิงคโปร์-ญี่ปุ่น โดยทางอากาศ

4. ไทย-ไต้หวัน-ญี่ปุ่น โดยทางเรือ

5. ไทย-ฮ่องกง-ญี่ปุ่น โดยทางเรือ

6. ไทย-เกาหลีใต้-ญี่ปุ่น โดยทางเรือ

7. ไทย-อเมริกาหรือแคนาดา-ญี่ปุ่น โดยทางอากาศ

8. ไทย-สิงคโปร์-ออสเตรเลีย-ญี่ปุ่น โดยทางอากาศ[28]

นายหน้าทำหน้าที่รับผิดชอบทุกอย่างในการจัดส่งผู้หญิงโสเภณีไปประเทศญี่ปุ่น เช่น พาสปอร์ต วีซ่า ตั๋วเครื่องบินและเรียกเก็บค่าใช้จ่ายทั้งหมดเมื่อเดินทางถึงประเทศญี่ปุ่นและส่งมอบผู้หญิงให้กับมาม่าซัง ค่าใช้จ่ายทั้งหมดจะกลายมาเป็นหนี้สินที่เรียกว่า "ค่าแท็ค" ที่ผู้หญิงแต่ละคนต้องทำงานชดใช้ ค่าแท็คในตอนต้นทศวรรษ 2533 จะตกราว 700,000-800,000 บาทต่อคน (3,000,000-4,000,000 เยน) แต่ในปี 2538 ค่าแท็คเพิ่มขึ้นเป็น 1,000,000-1,200,000 บาทต่อคน (5,000,000-6,000,000 เยน) ในหลายกรณีนายหน้าใช้วิธีการปลอมพาสปอร์ตของมาเลเซียแล้วให้ผู้หญิงไทยถือครอง เพราะผู้หญิงมาเลเซียไม่จำเป็นต้องใช้วีซ่าในการเดินทางเข้าประเทศญี่ปุ่น แต่โดยรวมแล้วคนงานหญิงของไทยเกือบทั้งหมดเดินทางเข้าประเทศญี่ปุ่นโดยใช้วีซ่านักท่องเที่ยว จากนั้นก็อยู่จนวีซ่าหมดอายุแล้วเข้าสู่อุตสาหกรรมขายบริการทางเพศ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่ทำเงินมหาศาลในแต่ละปี รายงานวิจัยชิ้นเดียวกันนี้ประมาณการว่า โสเภณีไทยหนึ่งคนสามารถทำเงินโดยเฉลี่ยปีละ 3,331,250 บาท เงินจำนวนนี้ 24 เปอร์เซนต์ตกเป็นของนายหน้า (800,000 บาท) 38 เปอร์เซนต์ตกเป็นของมาม่าซัง (1,265,625 บาท) และ 38 เปอร์เซนต์ตกเป็นของตัวเธอเอง[29]

กรณีการลักลอบเข้าเมืองและเดินทางไปทำงานในประเทศญี่ปุ่นของคนงานชาย มักจะเป็นการติดต่อผ่านนายหน้าหรือบริษัทจัดหางานผิดกฎหมายทั่วประเทศ การศึกษาของโคมาอิรายงานว่านายหน้าในประเทศไทยเรียกเก็บเงินจากคนงาน แล้วรับผิดชอบในการจัดหาพาสปอร์ตปลอม ขอวีซ่าและเตรียมเงินที่ต้องแสดงให้กับเจ้าหน้าที่สถานฑูตญี่ปุ่นดูว่าคนคนนั้นเป็นนักท่องเที่ยวจริงและไม่มีความประสงค์ที่จะทำงาน ค่าทำพาสปอร์ตและวีซ่าดังกล่าวจะตกประมาณ 100,000-200,000 เยน (ประมาณ 25,000-50,000 บาท) เมื่อเดินทางถึงญี่ปุ่นและได้ทำงานตามสัญญาคนงานคนหนึ่งจะเสียค่าใช้จ่ายราว 250,000-300,000 บาท (ประมาณ 62,500-75,000 บาท)[30] แต่ข้อมูลของโคมาอิเป็นข้อมูลใน พ.ศ. 2530-2531 ตัวเลขค่านายหน้าล่าสุดในปี พ.ศ. 2539 คือ 200,000-250,000 บาทต่อคน[31]

---

[28] Pasuk Pongpaijit Cited in Chitra Vanaspong. Ibid.

[29] Pasuk Pongpaijit Cited in Chitrapom Vanaspong. Ibid.

[30] Komai, Hiroshi. Migrant Workers in Japan. Ibid, p. 29.

[31] Chitrapom Vanaspong. "Greener Pastures Against All Odds." Bangkok Post. August 18, 1996.

หลอกลวงคนงานไปทำงานต่างประเทศ ข่าวคราวที่บริษัทจัดหางานที่ไม่ได้รับอนุญาตตามกฎหมายหลอกลวงชาวบ้านว่าจะจัดส่งไปทำงานต่างประเทศ ปรากฏเป็นข่าวอยู่เสมอ ข้อมูลล่าสุดของกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมระบุว่า ระหว่างเดือนเมษายนถึงกรกฎาคม พ.ศ. 2539 มีคดีหลอกลวงคนงานไปทำงานต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศปลายทางที่ถูกบริษัทและนายหน้าจัดหางานนำไปอ้างถึงมากที่สุดและสามารถหลอกเอาเงินจากชาวบ้านได้มากที่สุด กล่าวคือ ช่วงเวลาดังกล่าวมีคนงานถูกหลอกว่าจะไปทำงานในประเทศญี่ปุ่นจำนวน 109 คน จำนวนเงินที่ถูกหลอกสูงถึง 13.17 ล้านบาท ส่วนประเทศอื่น ๆ 5 อันดับแรกของคดีดังกล่าวปรากฏในตารางที่ 2

ตารางที่ 2: การหลอกลวงคนงานไทยไปทำงานต่างประเทศ
ระหว่าง 9 เมษายน-25 พฤษภาคม 2539 (5 อันดับแรก)

ประเทศปลายทาง	จำนวนคนงานที่ถูกหลอก (คน)	จำนวนเงินที่ถูกหลอก (ล้านบาท)
ญี่ปุ่น	109	13.17
ไต้หวัน	101	4.92
บรูไน	32	1.74
อิสราเอล	17	1.13
สิงคโปร์	16	0.80
รวม	275	21.76

ที่มา: กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม อ้างถึงใน Chitraporn Vanaspong. "Greener Pastures Against All Odds." **Bangkok Post.** August 18, 1996.

สายธารและจุดจบคนงานชายกลุ่มหนึ่ง

ข้อความต่อไปนี้เป็นความอัดอั้นตันใจและอารมณ์ห้วงหนึ่งในชีวิตของ "สายธาร" สาวไทยคนหนึ่งที่ต้องกลายไปเป็นหญิงบริการ ในประเทศญี่ปุ่น เธอเป็นเด็ก "แท็ค" ต้องทำงานชดใช้หนี้สินให้กับเจ้าของซ่องหรือมาม่าซังในประเทศญี่ปุ่น เธอใช้ชื่อญี่ปุ่นว่า "ฮานะ" ซึ่งแปลว่า "ดอกไม้" ส่วนเพื่อนของเธอชื่อ "ยูกิ" แปลว่า "หิมะ" เธอเขียนเล่าตอนหนึ่งว่า "*...หญิง 20 กว่าคนนี้เป็นคนที่มีพ่อแม่ทั้งนั้น ทำไมถึงต้องมาตกระกำลำบากในดินแดนที่ห่างพ่อห่างแม่เช่นนี้ ในช่วงที่หนูมาพักอยู่แรกๆ ก็ได้เห็นหลายคนร้องไห้แต่ไม่กล้าระบายให้ใครฟัง หนูเองกับ "ยูกิ" ก็ไม่แตกต่างจากเขาเหล่านั้นเลย บางคนมาใช้หนี้กว่าครึ่งปีแล้ว เพิ่งหักหนี้ได้ไม่ถึง 100 มังเลย (1 ล้านเยน) แล้วอีกเมื่อไรมันจะหมด 350 มัง แล้วหนูล่ะจะเหมือนเขาเหล่านั้นไหม หนูคิดถึงพ่อคิดถึงแม่คิดถึงทุกคน...สมองตื้อไปหมด ไม่มีความรู้สึกใดๆ เลย ไม่มีน้ำตาหลั่งออกมาเหมือนทุกครั้ง นี่มันอะไรกัน หมอทำแท้งบอกว่าห้ามมีเพศสัมพันธ์อย่างน้อย 2 เดือน นี่เพิ่ง 30 กว่าวันเท่า*

นั้น ผู้ชายคนนี้คือใคร หากเป็นชายที่หนูรักคงไม่มีปัญหาอะไร เขาเป็นใคร ภาษาก็พูดกันไม่รู้เรื่อง] ร่างกายของหนูก็ยังไม่พร้อม ทำไมต้องทรมาน...หนูขนาดนี้"[32]

อาจกล่าวได้ว่าประสบการณ์ชีวิตของสายธารเป็นส่วนหนึ่งที่คนงานหญิงไทยจำนวนมากที่มุ่งหน้าสู่เส้นทางเดียวกันนี้ต้องประสบร่วมกัน ในขณะที่คนงานชายในญี่ปุ่นก็ต้องเผชิญกับสภาพความยากลำบากอีกรูปแบบหนึ่ง ช่วงปลายเดือนเมษายน 2537 หนังสือพิมพ์ Mainichi Daily News ของญี่ปุ่นตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับคนงานไทยในญี่ปุ่นฆ่าตัวตายโดยการวิ่งให้รถชนกระโดดลงจากสะพานลอยเพื่อให้รถทับหรือกระโดดตึก เหตุผลสำคัญก็คือคนงานเหล่านี้ต้องเผชิญกับความยากลำบากในการใช้ชีวิตในญี่ปุ่นแบบคนเข้าเมืองผิดกฎหมาย ต้องหลบๆ ซ่อนๆ ไม่มีงานทำเพราะถูกบริษัทนายหน้าหลอกลวงและเป็นช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในญี่ปุ่น ไม่มีเงินใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ไม่รู้ภาษาและไม่เข้าใจวัฒนธรรมญี่ปุ่น ไม่รู้จักหน่วยงานหรือคนที่ให้ความช่วยเหลือ และได้รับความบีบคั้นทางใจอย่างรุนแรง เนื่องจากคนงานเหล่านั้นมีความจำเป็นต้องดิ้นรนหาเงินส่งกลับไปให้ครอบครัวทางบ้าน ก่อนออกเดินทางไปญี่ปุ่นคนงานส่วนมากต้องกู้ยืมหรือจำนองที่ทำกินเพื่อนำเงินไปจ่ายค่านายหน้าคนละประมาณ 200,000 บาท ภายใต้ภาวะบีบคั้นดังกล่าว คนงานไทยจำนวนหนึ่งจึงเลือกที่จะจบชีวิตตัวเองโดยการฆ่าตัวตายดังกล่าว การตรวจค้นหลักฐานจากศพของคนงานไทยคนหนึ่งพบว่า มีเงินติดตัวเพียง 32 เยนและสมุดบันทึกส่วนตัวเล่มเดียว ซึ่งมีข้อความลาตายถึงแม่ของเขาว่า *"ขอโทษด้วยที่ต้องทำให้แม่และทุกคนต้องเป็นหนี้สิน ผมยอมแพ้ต่อโชคชะตา...ชีวิตผมสูญสิ้นทุกอย่างแล้ว"* นอกจากนี้ในบทความยังระบุด้วยว่าช่วงไตรมาสสุดท้ายของปี 2536 และไตรมาสแรกของปี พ.ศ. 2537 มีคนงานไทยฆ่าตัวตายมากกว่า 70 คน และคนงานผู้โชคร้ายเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากหมู่บ้านชนบทของภาคเหนือและภาคอีสาน[33]

โชติกับเอื้อง

ชีวิตของคนงานไทยกลุ่มหนึ่งที่พวกเราได้มีโอกาสเข้าไปสัมผัสและคลุกคลีระหว่างการศึกษาภาคสนามนั้น อาจเป็นกรณีที่ค่อนข้างพิเศษ กล่าวคือ ถ้าสายธารและเพื่อนคนงานผู้ชายของเธอเป็น "ผู้โชคร้าย" หรือประสบความล้มเหลวในกระบวนการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อทำงานและเอาตัวรอดในญี่ปุ่น ชีวิตของ "โชติ" "เอื้อง" และคนอื่นๆ ในชุมชนคนงานไทยทั่วประเทศญี่ปุ่นอาจถือได้ว่าเป็น "ผู้โชคดี"หรือประสบความสำเร็จในกระบวนการเดียวกัน[34]

---

[32] ยุดตมะ บุตรพุทธสุข "วิมานนรกหญิงไทยในดินแดนซากุระ." มติชนสุดสัปดาห์. อ้างแล้ว, หน้า 67.

[33] "Land of No Opportunity." Mainichi Daily News. April 23, 1994.

[34] บทความของเราไม่ได้จงใจที่จะเน้นกรณีที่คนงานไทยประสบความสำเร็จในการทำงานและเอาตัวรอดในประเทศญี่ปุ่น แต่ต้องการนำเสนอวิถีชีวิตและชุมชนของคนงานกลุ่มหนึ่ง ซึ่งกลายมาเป็น "คนชายขอบ" และ "ชุมชนชายขอบ" ในสังคมและวัฒนธรรมของญี่ปุ่น รวมทั้งปัญหาและความยุ่งยากอันเนื่องมาจากสถานภาพของลักษณะชายขอบดังกล่าว

ตอนที่เราพบกับ "โชติ" ในเดือนพฤศจิกายน 2538 และมิถุนายน 2539 เขาเป็นหนุ่มใหญ่ในวัย 40 ตอนต้น เป็นหนุ่มใหญ่ผู้ผ่านร้อนผ่านหนาวในชีวิตมาแล้วเกือบทุกรูปแบบ เขาเป็น "พี่คนโต" "พ่อหรือผู้ปกครอง" และ"ญาติผู้ใหญ่" ของน้องชาย-หญิงผู้สามารถให้คำปรึกษาได้แทบทุกเรื่องตั้งแต่ปัญหาชีวิต ปัญหาทางศีลธรรม การค้า การลงทุนและสุขภาพอนามัย และเป็นเจ้าของผู้ดูแลจัดการโอนเงิน ส่งเงินกลับบ้าน ให้เช่าม้วนวิดีทัศน์ รวมทั้งธุรกิจอย่างอื่นอีกในชุมชนคนไทยย่านฟูจิ เมืองฮานายาม่า

"โชติ" ทำงานและอยู่ในญี่ปุ่นได้ประมาณ 7-8 ปีแล้ว แต่ชีวิตในต่างแดนของเขาไม่ได้เริ่มต้นที่ประเทศญี่ปุ่น โชติเริ่มต้นหนทางในการออกไปทำมาหากินต่างแดนด้วยการทำงานเป็นพนักงานดูแลพัสดุในสำนักงานของทหารอเมริกันในกรุงเทพฯ ช่วงนั้นเป็นช่วงปลายสงครามเวียดนาม หลังจากทหารอเมริกันถอนทัพออกจากประเทศไทยแล้ว โชติมีโอกาสเดินทางไปทำงานในประเทศตะวันออกกลางหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า "ไปขุดทองซาอุ" โชติได้งานที่มีรายได้ดีพอสมควรเนื่องจากเขาจบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ มีประสบการณ์ในการทำงานกับทหารอเมริกันและมีความสามารถในการพูด อ่านและเขียนภาษาอังกฤษจนถึงขั้นสามารถทำงานร่วมกับฝรั่งได้ ทำงานที่ตะวันออกกลางเพียง 2-3 ปีโชติก็กลับเมืองไทยแล้วใช้เวลาช่วงหนึ่งไปทำงานที่ประเทศสิงคโปร์ จนกระทั่งราวปี พ.ศ. 2530 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีคนงานไทยกลุ่มหนึ่งเดินทางไป "ขุดทอง" ที่ประเทศญี่ปุ่น โชติจึงตัดสินใจร่วมขบวนการขุดทองญี่ปุ่นกับเขาด้วย เพราะความจำเป็นที่จะต้องดูแลพ่อและส่งน้องผู้ชายเรียนต่อหลายคน การเดินทางไปญี่ปุ่นโชติต้องเป็นหนี้สินกับบริษัทนายหน้าผู้รับผิดชอบในการหาเงินและจัดการเกี่ยวกับเอกสารการเดินทางต่าง ๆ ภายใต้สัญญาที่คนงานไทยเรียกกันว่า "สัญญานรก" โชติต้องทำงานหาเงินใช้หนี้สินภายใต้สัญญานรกเป็นจำนวนเงินตัวเลขหกหลัก

ที่ประเทศญี่ปุ่น โชติต้องดิ้นรนทำงานแทบทุกอย่างที่จะหาได้ เช่น เป็นกรรมกรในโรงงาน ฟาร์ม ก่อสร้างถนนหนทางหรืออาคารต่างๆ เขาต้องใช้เวลา 3-4 ปีในการทำงานกรรมกรดังกล่าว จนกระทั่งได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนคนไทยด้วยกันให้กู้ยืมเงินเพื่อไถ่ถอนตัวเองจากสัญญานรก เมื่อพ้นจากสัญญาดังกล่าว โชติเริ่มกิจการค้าขายสินค้าที่นำเข้าจากประเทศไทยให้กับชุมชนคนงานไทยในญี่ปุ่น สินค้าที่ขายได้แก่ อาหารสด อาหารกล่อง อาหารแห้ง เครื่องปรุงรส เสื้อผ้า รองเท้าเครื่องประดับ ทองรูปพรรณ ยาคุมกำเนิด ยาลดความอ้วน ให้เช่าม้วนวิดีทัศน์ซึ่งอัดรายการโทรทัศน์ต่างๆ ของประเทศไทย เช่น ละคร เกมโชว์ สารคดี มิวสิควีดีโอ และภาพยนตร์จีน นอกจากนี้ โชติยังร่วมมือกับเพื่อนคนไทยให้บริการแท็กซี่รับ-ส่งคนไทย โดยเฉพาะผู้หญิงไทยที่ทำงานกลางคืน ผู้หญิงกลุ่มนี้ทำงานในบาร์ สแน็คหรือสถานบันเทิงต่างๆ เลิกงานหลังเที่ยงคืนแล้วนิยมไปเที่ยวตามดิสโก้คลับ คาราโอเกะบาร์หรือร้านอาหารของคนไทย นอกเวลาทำงาน เช่น ช่วงวันหยุดหรือตอนกลางวัน ผู้หญิงไทยกลุ่มนี้ก็ต้องการบริการรถแท็กซี่เพื่อไปช้อปปิ้ง ร้านเสริมสวย ตรวจสุขภาพ บ่อนการพนันหรือไปเล่นปาชิงโกะ (Pachinko) ส่วนใหญ่โชติ

และเพื่อนทำงานขับรถแท็กซี่ส่งผู้หญิงที่ทำงานโฮสเตสราว 20.00 น. แล้วรับกลับบ้านราว 02.00 น. ของวันใหม่

โชติทำธุรกิจกับเพื่อนคนงานไทยในญี่ปุ่นอีกหลายอย่าง เช่น ร่วมมือกับเพื่อนคนหนึ่งในประเทศไทยให้บริการโอนเงินแยกกลับบ้านทางโทรศัพท์ บริการส่งเงินถึงบ้านของผู้รับในประเทศไทย บริการขายและรับจำนำทองรูปพรรณ เครื่องประดับเพชรพลอยจากประเทศไทย เป็นเท้าแชร์รายสัปดาห์และรายเดือน รวมทั้งให้บริการเงินกู้แก่คนไทยที่เดือดร้อนในอัตราดอกเบี้ยต่ำ โชติมีโทรศัพท์และโทรสารทำให้เขาสามารถติดตามข่าวสารธุรกิจของประเทศไทยได้อย่างฉับไว สั่งซื้อสินค้าต่างๆ จากตัวแทนของเขาได้อย่างรวดเร็ว ทันความต้องการของลูกค้า เพื่อนของโชติคนหนึ่งมีความสามารถในการเปลี่ยนระบบวีดีทัศน์จากม้วนมาสเตอร์ของไทยให้เป็นระบบของญี่ปุ่นแล้วอัดลงม้วนสำหรับให้เช่าได้ ทำให้ธุรกิจการเช่าม้วนวีดิทัศน์ของโชติก้าวหน้ามากขึ้น

มีอยู่ช่วงหนึ่งที่ชีวิตของโชติตกต่ำมากเพราะเขาติดการพนัน ช่วงนั้นเป็นช่วงที่เขาพ้นจากสัญญานรกใหม่ๆ ก่อนที่จะมาเริ่มทำธุรกิจที่กล่าวมาข้างต้น ตอนนั้นโชติทำหน้าที่ขับรถรับ-ส่งลูกค้าไปบ่อนการพนัน มีทั้งค่าทิปและเงินเดือนประจำเป็นจำนวนมาก แต่เขาไม่สามารถเก็บเงินได้เลย โชติเล่าถึงปาฏิหาริย์ครั้งสำคัญที่เป็นจุดเปลี่ยนในชีวิตของเขาว่า *"มีอยู่วันหนึ่งขับรถไปในเมืองที่มีพระพุทธรูปสูงใหญ่ตระหง่านอยู่ พระพุทธรูปองค์นั้นอาจจะใหญ่ที่สุดในญี่ปุ่นหรือใหญ่ที่สุดในโลกก็ได้ ขณะที่รถติดไฟแดง เหมือนมีอำนาจอะไรสักอย่างมาดลใจให้ผมอธิษฐานว่า ถ้าหลวงพ่อช่วยให้ผมถูกหวยใต้ดินได้เงินสักก้อน ผมจะเลิกการพนันอย่างเด็ดขาดและจะทำมาหากินทุกอย่างด้วยความสุจริต ปรากฏว่าผมโชคดีถูกหวยและได้เงินมาก้อนหนึ่งจริงๆ เมื่อรวมกับเงินทั้งหมดที่ผมมีอยู่ผมจึงเริ่มต้นกิจการค้าขายของผมทันที...ผมเลิกการพนันตั้งแต่นั้นเป็นมาและลดเรื่องบุหรี่และเหล้าเบียร์ลงไปด้วย ผมจะตั้งหน้าทำมาหากิน...เก็บเงินเก็บทองเพื่อตั้งตัว"*

นอกจากโชติจะเป็นที่เคารพนับถือและไว้เนื้อเชื่อใจของคนไทยในชุมชนแล้ว โชติยังรู้จักกับสมาชิกของแก๊งยากูซ่าหรือที่คนไทยเรียกกันว่า "ไอ้กอ" ด้วย สมาชิกแก๊งยากูซ่าที่โชติรู้จักเป็นเจ้าของบาร์ที่คนไทยทำงานอยู่ โชติเคยทำงานผิดพลาดและถูกสมาชิกของแก๊งตบหน้าด้วยความโกรธในช่วงที่เขาทำงานขับรถรับส่งลูกค้าไปบ่อนการพนัน โชติบอกว่าเขามีโอกาสที่จะแก้แค้น "ไอ้กอ" คนที่ตบหน้าเขาขณะไปเที่ยวเมืองไทย อาจจะให้เพื่อนคนไทยจัดการให้ก็ได้ แต่เขาก็ไม่ทำเพราะกลัวบาปและไม่อยากสร้างศัตรู ทุกวันนี้โชติได้รับการยอมรับและไว้ใจจากสมาชิกของแก๊งด้วย เพราะเขาเป็นคนตรงไปตรงมา ไม่คดโกง ไม่มีพิษมีภัย จริงใจและมีน้ำใจช่วยเหลือเพื่อนคนงานด้วยกัน

ประสบการณ์ชีวิตสอนให้โชติเชื่อเรื่องบุญ-บาปและกฎแห่งกรรมค่อนข้างมาก ทุกเช้าก่อนออกจากอพาร์ตเมนท์ไปทำงานเขาต้องไหว้พระที่แขวนอยู่กับสร้อยคอทองคำที่อยู่บนผนังห้องตรงหัวนอน ในอพาร์ตเมนท์ยังมีหิ้งพระที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ของในหลวงรัชกาลที่ 5 อยู่ด้วย โชติเคยเล่าเรื่องราวของมาม่าซังไทยหลายคนที่มีชีวิตรุ่งเรืองจากการเป็นโสเภณีและหัน

มาเป็นเจ้าของกิจการสถานบริการทางเพศ มามาซังเหล่านั้นมีเงินทองมูลค่าหลายล้านบาท แต่ในที่สุดก็หมดตัวเพราะเธอถูกผีการพนันเข้าสิง การพนันอยู่ในสายเลือดของเธอเสียแล้ว เธอหมดเนื้อหมดตัวและสูญเสียทุกอย่างที่เคยมี โชติสรุปว่า เป็นเพราะบาปกรรมที่เธอเป็นคนก่อไว้กับลูกผู้หญิงคนอื่น เงินที่ได้จากการ "ค้าน้ำกาม" จะจีรังยั่งยืนได้อย่างไร

"เอื้อง" เป็นดอกเอื้องป่าจากจังหวัดแห่งหนึ่งในภาคเหนือตอนบน เอื้องมาจากหมู่บ้านชนบท เธอเรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 แล้วแต่งงานกับผู้ชายในหมู่บ้านของเธอเมื่ออายุยังไม่ถึง 20 ปี แต่เธอก็ต้องเป็นหม้ายตั้งแต่อายุยังน้อย สามีเสียชีวิตและทิ้งลูกสองคนไว้ให้เป็นภาระของเธอหลังจากแต่งงานได้ราว 15 ปี ทั้งๆ ที่อายุเลยวัยกลางคนแล้วและไม่เคยทำงานในสถานบริการทางเพศในเมืองไทยมาก่อนเลย เธอตัดสินเดินทางมาญี่ปุ่นเมื่อ 4-5 ปีที่แล้ว แล้วเริ่มต้นทำงานเพื่อให้หนี้ในฐานะที่เป็น "เด็กแท็ค" เอื้องรู้ตัวว่าตัวเองอายุมากแล้ว ตัวเล็ก ไม่สวยมาก แต่เธอไม่มีทางเลือกเมื่อคิดถึงลูกและสภาพครอบครัวที่ยากจน เธอรู้ด้วยว่าเธอจะต้องขายตัวจนกว่าจะหมดหนี้ที่ระบุไว้ในสัญญา ในกรณีที่โชคร้ายเธออาจจะถูกทารุณและขายต่อไปอีกหลายทอด อย่างไรก็ตาม โชคก็เป็นของเธอ ระหว่างที่เธอทำงานใช้หนี้ "แท็ค" จนเกือบจะหมดแล้วนั้น พ่อหม้ายญี่ปุ่นคนหนึ่งเกิดชอบพอเธอ ขอซื้อสัญญาจากมามาซังและแต่งงานอยู่กินฉันท์สามีภรรยากับเธอ สามีของเธอเป็นวิศวกรมีกิจการก่อสร้างเป็นของตนเอง แม้ว่าจะแต่งงานแล้ว แต่เอื้องก็แอบไปทำงานในบาร์แต่ไม่ขายบริการทางเพศเป็นครั้งคราวเพราะเบื่อที่สามีชอบเที่ยวบาร์เที่ยวผู้หญิงและตัวเธอเองก็มีความต้องการเงินสำหรับส่งกลับไปช่วยเหลือครอบครัวที่เมืองไทย เธออยากได้เงินมากๆ เพื่อส่งเสียให้ลูกเรียนสูงๆ จะได้ไม่ลำบากในอนาคต

เอื้องเล่าว่าตัวเธอเองไม่เคยติดโรค ไม่เคยถูกกระทำทารุณทางเพศ ไม่เคยทำแท้ง ไม่เล่นการพนันและไม่เคยใช้ยาเสพติด กรณีของเธอจะตรงกันข้ามกับผู้หญิงไทยอีกหลายคนที่ "ติดยาเม็ด" หรือ "ยาคุม" (หมายถึงยาคุมกำเนิดชนิดหนึ่งที่ออกฤทธิ์กล่อมประสาทให้มึนเมา ลืมความทุกข์ของชีวิต ถ้าใช้ประจำทำให้ติดได้) ใช้ยาเสพติด เล่นการพนัน ใช้จ่ายเงินสุรุ่ยสุร่าย ทำอะไรตามใจตนเองและไม่รักษาสุขภาพ

ลูกชายของเอื้องเรียนจบจากวิทยาลัยเทคนิคแห่งหนึ่ง เรียนทางด้านไฟฟ้า ลูกชายทำงานแล้ว ส่วนลูกสาวก็กำลังเรียนหนังสือปีสุดท้ายอยู่ที่มหาวิทยาลัยเอกชนที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ เอื้องอยากจะพาลูกสาวมาเที่ยวที่ประเทศญี่ปุ่นแต่ก็มีปัญหาเรื่องเอกสารการเดินทางต่างๆ เอื้องไม่เคยปิดบังสามีเรื่องครอบครัวเลย สามีคนญี่ปุ่นค่อนข้างใจกว้างและยอมรับเรื่องนี้ได้ จริงๆ แล้วสามีของเธออยากจะกลับไปอยู่ที่เมืองไทยพร้อมกับเธอ แต่เธอไม่ชอบเพราะไม่เชื่อว่าคนที่เคยทำงานมีเงินใช้จำนวนมากและมีความเป็นอยู่แบบสะดวกสบายจะไปใช้ชีวิตอยู่ในชนบทที่เมืองไทยได้ เอื้องอยากให้สามีทำงานอยู่ในญี่ปุ่นต่อไป แล้วค่อยหาโอกาสกลับไปเยี่ยมบ้านเป็นครั้งคราว ตอนนี้ตัวเธอเองก็ยังไม่อยากจะกลับบ้านด้วย ทั้งที่บ้านก็มีหลังใหญ่โตเพราะส่งเงินกลับไปให้พ่อแม่สร้างไว้แล้ว

ช่วงที่เราพบเอื้อง (มิถุนายน 2539) เธอเป็นแม่บ้านเต็มตัว มีสถานภาพอย่างถูกต้องตามกฎหมายของประเทศญี่ปุ่น เธอเป็นสมาชิกของกลุ่มแม่บ้านไทยของเมืองฮานายาม่าด้วย เอื้องเคยไปรับการตรวจสุขภาพด้วย แต่ในระยะหลังเธอไม่สบาย มีอาการปวดหลังเพราะกระดูกทับเส้นประสาทที่บริเวณหลัง ถ้าอากาศหนาวอาการปวดก็จะเพิ่มมากขึ้น หมอญี่ปุ่นให้เธอเข้าตู้อบไอน้ำเพื่อรักษาด้วย เธอเคยเขียนจดหมายเล่าปัญหาสุขภาพให้ทางบ้านฟัง พ่อแม่ส่งยาลดความอ้วนมาให้เพราะเข้าใจว่าเธออ้วนเกินไป แต่เจ้าหน้าที่ของไปรษณีย์กลางที่โตเกียวกักเอาไว้และเธอก็ไม่กล้าไปรับ สามีก็แนะนำไม่ให้ไปเอา แต่ยาอื่นๆ เช่น ยาหอม ยาลม หรือสมุนไพร ทางการญี่ปุ่นก็อนุญาตให้เอาเข้าประเทศได้

ชีวิตชายขอบของคนงานไทยในญี่ปุ่น

ชีวิตของ "ตาล" "สายธาร" "โชติ" "เอื้อง" และคนงานไทยเรือนหมื่นเรือนแสนที่กำลังทำงานและดิ้นรนใช้ชีวิตอยู่ในประเทศญี่ปุ่น (และประเทศอื่นๆ เช่น สิงคโปร์ บรูไน ไต้หวัน) เป็นตัวอย่างของกลุ่มคนและวิถีชีวิตที่เราเรียกว่า "คนชายขอบ"

"คนชายขอบ" ตามที่ปรากฏอยู่ในบทความนี้มีลักษณะสำคัญดังนี้

1. "คนชายขอบ" มักเป็นกลุ่มคนที่พลัดพรากจากถิ่นฐานดั้งเดิมและรากเหง้าทางวัฒนธรรมด้วยเหตุผลต่าง ๆ เช่น ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ต้องการแสวงหาโชคหรือโอกาสในชีวิต ถูกบังคับหลอกลวงโดยแก๊งมาเฟียข้ามชาติ

2. "คนชายขอบ" เป็นชนชั้นต่ำหรือกลุ่มคนไม่ได้ถูกจัดไว้ในระบบชนชั้นของสังคมใหม่ ทำให้คนกลุ่มนี้ไร้สิทธิไร้เสียงทางการเมืองหรือไร้อำนาจโดยเฉพาะอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองในสังคมใหม่

3. "คนชายขอบ" มีชีวิตอยู่ด้วยความหวาดระแวงและต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอด เนื่องจากคนกลุ่มนี้ต้องเริ่มต้นวิถีชีวิตและทำงานในสังคมแห่งใหม่โดยปราศจากการศึกษา อบรมหรือการเตรียมตัวที่เหมาะสม และที่สำคัญคนกลุ่มนี้ลักลอบเข้าเมืองและทำงานโดยไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลเจ้าของประเทศ ดังนั้น วิถีชีวิตของคนชายขอบต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอด รวมทั้งเผชิญกับการเลือกปฏิบัติและภัยอันตรายต่างๆ รอบตัวอยู่ตลอดเวลา

4. "คนชายขอบ" เป็นกลุ่มคนที่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมกับวัฒนธรรมใหม่ เนื่องจากคนชายขอบเกิดจากการอพยพหรือย้ายถิ่นเพื่อตั้งถิ่นฐานและหางานทำในประเทศใหม่หรือสังคมใหม่ คนกลุ่มนี้เกิด เติบโตและเรียนรู้วัฒนธรรมของตนมาก่อนแล้ว เมื่อย้ายถิ่นเข้าไปอยู่ในสังคมใหม่พวกเขาจำเป็นต้องยอมรับ ต่อรองหรือปรับเปลี่ยนผสมผสานเอาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนกับวัฒนธรรมของสังคมใหม่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ชีวิตและวัฒนธรรมของ "คนชายขอบ" จึงเป็นชีวิตที่อยู่ระหว่างวัฒนธรรมสองกระแสเป็นสำคัญ

5. "คนชายขอบ" เป็นกลุ่มคนที่ใช้ชีวิตอยู่ในท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมบริโภคในสังคมโลกสมัยใหม่ "คนชายขอบ" ที่พวกเราพบในญี่ปุ่นส่วนใหญ่ทำงานในไร่นา (คนงานชาย) โรงงาน

อุตสาหกรรมและสถานบริการ เกือบทั้งหมดใช้ชีวิตอยู่ในสังคมเมืองซึ่งเป็นสังคมของผู้บริโภค ดังนั้นวิถีชีวิตของ "คนชายขอบ" จึงบริโภคสินค้าและบริการของระบบอุตสาหกรรมสมัยใหม่ โดยใช้เงินรายได้จากการทำงานในอุตสาหกรรมบริการ งานที่ประชากรส่วนใหญ่ของสังคมนั้นปฏิเสธ และงานต่างๆ ที่ใช้ทักษะฝีมือต่ำ เช่น ขายบริการทางเพศ กรรมกรก่อสร้าง งานที่เกี่ยวข้องกับแก๊งมาเฟียและธุรกิจใต้ดิน เป็นต้น สินค้าและเทคโนโลยีต่างๆ เช่น เครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องอำนวยความสะดวก รถยนต์ แฟชั่นหรือสินค้าฟุ่มเฟือยต่างๆ จึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของ "คนชายขอบ"

"คนชายขอบ" ในชุมชนคนงานไทยในประเทศญี่ปุ่นที่พวกเราจะกล่าวถึงในบทความนี้ได้แก่ โฮสเตส เกม-บ๊ะ (กรรมกร) โฮสหรือโฮสุโตะ มาม่าซัง โอคุซัง (แม่บ้าน)

1. โฮสเตส มาจากคำว่า Hostess ในภาษาอังกฤษซึ่งหมายถึงเจ้าภาพหรือเจ้าของบ้านที่เป็นผู้หญิง โฮสเตสทำหน้าที่ต้อนรับหรือเลี้ยงดูแขกผู้มาเยี่ยมเยือนตามความเหมาะสม แต่ในชุมชนคนงานไทย "โฮสเตส" หมายถึงหญิงที่ทำงานในสถานบริการ เช่น บาร์ สแน็ค คาราโอเกะ งานของโฮสเตสคือการให้บริการและให้ความบันเทิงแก่แขกหรือลูกค้าที่มาเที่ยวในร้าน โฮสเตสต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจภาษาญี่ปุ่น วัฒนธรรมในการต้อนรับ ดูแลและเอาอกเอาใจแขกชาวญี่ปุ่น คุณสมบัติในการเรียนรู้และปรับตัวมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการทำงานเป็นโฮสเตส พวกเธอจึงต้องมีความสามารถในการใช้ภาษา พูดคุยเอาอกเอาใจแขกเก่ง ร่วมดื่มเบียร์และสุราชนิดต่างๆ สามารถสูบบุหรี่ได้ และถ้าแขกต้องการที่จะร่วมหลับนอนกับเธอ เธอก็ต้องต้อนรับแขกได้ ส่วนโฮสเตสที่ทำงานในสถานบริการทางเพศโดยตรงก็จะต้องทำหน้าที่ขายบริการทางเพศภายใต้การควบคุมของมาม่าซังและสมาชิกของแก๊งยากูซ่าหรือ "โอ้กอ"

โฮสเตสเป็นประชากรในชุมชนคนงานไทยกลุ่มใหญ่ที่สุด ผาสุก พงษ์ไพจิตรเคยประมาณการว่า 80 เปอร์เซนต์ของคนงานผู้หญิงไทยในญี่ปุ่น (56,000-67,000 คน) ทำงานเป็นโฮสเตส[35]

2. เกม-บ๊ะ หมายถึงคนงานผู้ชายที่ทำงานในไร่นา สถานที่ก่อสร้างหรือโรงงานอุตสาหกรรม เศกสิน ศรีวัฒนานุกูลกิจอธิบายว่า *"เกม-บ๊ะ (Gen Ba) รากศัพท์คำนี้ในภาษาญี่ปุ่นหมายถึง "ลานกลางแจ้ง" และรวมหมายถึงการทำงานใดๆ ที่อยู่กลางแจ้ง เหตุเกิดในที่แจ้ง นอกจากนั้นยังมีความหมายถึงคนที่ทำงานกลางแจ้งด้วย แต่สำหรับคนไทยในญี่ปุ่นคำคำนี้หมายถึง "กรรมกรก่อสร้าง" ซึ่งเป็นอาชีพที่คนญี่ปุ่นไม่นิยมทำกันเพราะเห็นว่าเป็นงานหนัก สกปรกและเสี่ยงอันตราย แต่งานดังกล่าวจะเปิดโอกาสให้คนต่างชาติมาทำกันมาก"*[36]

---

[35] Cited in Chitraporn Vanaspong, "A Multi-Million Baht Business," Bangkok Post, August 18, 1996.

[36] เศกสิน ศรีวัฒนานุกูลกิจ, อ้างแล้ว, หน้า 12.

ในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำเมื่อ 3-4 ปีที่ผ่านมา ธุรกิจก่อสร้างและอุตสาหกรรมต่างๆ ของญี่ปุ่นซบเซาทำให้การจ้างงานกรรมกรน้อยลงมาก กรรมกรต่างชาติในประเทศญี่ปุ่นต่างประสบภาวะการตกงานและความยากลำบากในการดำรงชีวิต กรรมกรไทยโดยเฉพาะกรรมกรที่เดินทางมาใหม่ตกงานและไม่มีที่พึ่งพาอาศัยจำนวนหนึ่งเลือกที่จะจบชีวิตของตนเองโดยการฆ่าตัวตาย

ในชุมชนคนงานไทยนั้น อาจถือได้ว่างานกรรมกรเป็นงานระยะแรกที่คนงานผู้ชายต้องทำเมื่อเดินทางมาถึงญี่ปุ่นใหม่ๆ จากนั้นก็ค่อยขยับขยายไปสู่งานในภาคอุตสาหกรรมและบริการที่ให้รายได้สูงกว่าและสภาพงานก็ปลอดภัยมากกว่า ดังเช่นตัวอย่างของโชติและเพื่อนคนงานผู้ชายคนอื่นๆ ข้อมูลคนงานผู้ชายจากประเทศไทยที่ลักลอบเข้ามเมืองและทำงานอย่างผิดกฎหมายในญี่ปุ่นปี พ.ศ. 2537 มีจำนวน 21,068 คน (ตารางที่ 1) ในจำนวนนี้อาจประมาณได้ว่า 70-80 เปอร์เซนต์ทำงานเป็นกรรมกรอยู่ตามฟาร์ม โรงงานหรือสถานที่ก่อสร้างต่างๆ ทั่วประเทศ

3. โฮสหรือโฮสุโตะ มาจากคำว่า Host ในภาษาอังกฤษ แต่ภาษาญี่ปุ่นรับมาใช้แล้วดัดแปลงเสียงเป็น "โฮสุโตะ" หมายถึงคนที่มีหน้าที่คอยต้อนรับและคอยดูแลแขก ในภาษาญี่ปุ่น "โฮสุโตะ" อาจหมายถึงทั้งผู้ชายและผู้หญิง แต่สำหรับคนงานไทยในญี่ปุ่นแล้วคำนี้หมายถึงผู้ชายอย่างเดียว ประชากรกลุ่มนี้มีอยู่ไม่มากนักในชุมชนของคนงานไทย เศกสิน ศรีวัฒนานุกูลกิจ ให้คำอธิบายเกี่ยวกับ "โฮส" ไว้ในการศึกษาของท่านอย่างน่าสนใจ ดังนี้

"...สำหรับคนไทยแล้ว คำว่า "โฮส" หมายถึงผู้ชายที่ทำงานในร้านเครื่องดื่มที่คอยทำหน้าที่ให้บริการหญิงที่มาหาความบันเทิง ชายที่เป็น "โฮส" จะคอยพาหญิงลูกค้าไปนั่ง ชวนทานเหล้า คอยชงเหล้า เอาอกเอาใจ เต้นรำด้วย ซึ่งคล้ายกับหญิงพาร์ตเนอร์ในบาร์ที่ผู้ชายไปเที่ยวกัน ถ้าลูกค้าคนใดพอใจก็อาจจะพาออกไปหาความสุขต่อจากนั้น หรือที่เรียกกันว่า "ไปออฟ" ทำให้ผู้ชายมีรายได้มากขึ้น

ชีวิตของ "โฮส" มิได้สุขสบายมากนัก เพราะในความเป็นจริงรายได้ที่ได้จากร้าน...มิใช่สูงนัก...เดือนละ 18-20 ใบ (180,000-200,000 เยน) ทางร้านอาจมีที่พักให้หรือไม่มีก็ได้ ต้องซื้ออาหารกินเอง เวลาทำงานจะเริ่มประมาณตีหนึ่งหรือตีสองและเลิกงานเอาเวลาจ็ดถึงแปดโมงเช้า เพราะเวลาดังกล่าวเป็นเวลาที่หญิงบริการทางเพศว่างจากการหาแขก สำหรับบาร์โฮสที่เป็นคนไทยหญิงที่มาเที่ยวก็จะเป็นหญิงไทย จะมีหญิงชาติอื่นหรือผู้หญิงญี่ปุ่นมาเที่ยวน้อยมาก เพราะหญิงญี่ปุ่นก็เที่ยวบาร์โฮสญี่ปุ่น

ชายที่เป็น "โฮส" จะเป็นชายหนุ่มที่เป็นวัยรุ่น หน้าตาดี แต่งตัวมีรสนิยมและโดยทั่วไปอายุไม่เกิน 28 ปี (อายุไม่ใช่เกณฑ์สำคัญ แต่อยู่ที่หน้าตาและความสามารถในการเอาอกเอาใจแขก) สถานที่ทำงานของ "โฮส" จะโยกย้ายไปเรื่อยๆ เหมือนกับหญิงบริการทางเพศ...โฮส...ต้องมีความสามารถในการดื่มสุราให้เก่งและดื่มได้นาน เพื่อให้ดื่มสุราได้มากๆ โฮสจำนวนไม่น้อยต้องใช้ยาที่ช่วยให้ดื่มเหล้าแล้วไม่เมา ยาที่นิยมใช้กันในหมู่ "โฮส" ได้แก่ ยาแก้ไอชื่อ "บอร์น" กับ "โทนิค" ราคาขวดละประมาณ 800 เยน...การกินยาดังกล่าวช่วยให้เกิดอาการใจลอย ขาดสติและสามารถทำ

อะไรก็ได้โดยไม่ยั้งคิด แต่ที่สำคัญจะช่วยให้ดื่มเหล้าได้นานๆ เมื่อกินยาดังกล่าวแล้วต้องกินต่อไปเรื่อยๆ เหมือนยาเสพติดชนิดหนึ่ง

"โฮส" จำนวนไม่น้อยได้รับการเลี้ยงดูจากหญิงไทยที่มาเที่ยวโดยมีการรับเลี้ยงดูอยู่กินกันฉันท์สามีภรรยา และให้ออกจากอาชีพโฮสมาอยู่กินกับฝ่ายหญิงอย่างเปิดเผย ทั้งนี้เนื่องจากโฮสเป็นคนเอาใจเก่งประกอบกับหญิงบริการมีรายได้มากแต่ขาดคนที่จะอยู่เป็นเพื่อน ทางออกจึงรับเอาโฮสมาดูแลและเลี้ยงดูอย่างดี หญิงบริการบางแห่งก็จะมีการเลี้ยงโฮสไว้เพื่อประกวดประชันกับเพื่อนร่วมอาชีพว่าใครมีโฮสหน้าตาดีอยู่ในการดูแลของตน ขณะที่หญิงบริการบางคนบอกว่าที่เลี้ยงโฮสไว้ก็เพื่อแสดงว่า "เงินก็สามารถซื้อผู้ชาย" ได้เหมือนกัน ไม่ใช่แต่ตนเองเท่านั้นที่ถูกผู้ชายซื้อ"[37]

4. มาม่าซัง หมายถึงเจ้าของกิจการสถานบริการ หรือผู้ทำหน้าที่ดูแลโฮสเตส กับให้โฮสเตสทำงานให้การต้อนรับแขก และบังคับให้โฮสเตสทำงานใช้หนี้ตามสัญญาหรือ "แท็ค" ที่แต่ละคนมีอยู่ มาม่าซังทำหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ที่ควรจะได้เนื่องจากการสัญญาซื้อ-ขายผู้หญิงบริการ ในระยะแรก มาม่าซังส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงต่างชาติที่ผ่านการเป็นโฮสเตสมาก่อนแล้วแต่งงานกับชาวญี่ปุ่น ก่อนที่จะมาเปิดสถานบริการเป็นของตนเอง เช่น มาม่าซังชาวไต้หวัน หรือสิงคโปร์ เป็นต้น แต่ในระยะต่อมาก็มีมาม่าซังคนไทยที่แต่งงานกับคนญี่ปุ่น ทำหน้าที่บังคับและควบคุมผู้หญิงไทยอีกต่อหนึ่ง แม้ว่ามีผู้หญิงไทยจำนวนน้อยที่จะเข้าไปทำงานเป็น "มาม่าซัง" แต่มาม่าซังคนไทยมีบทบาทสำคัญมากต่อหญิงไทยที่ทำงานในสถานที่ให้บริการทางเพศ "สายธาร" หญิงไทยที่ถูกขายไปให้สถานบริการแห่งหนึ่งในญี่ปุ่นได้กล่าวถึงบทบาทของ "พี่จิ๋ว" ผู้ทำหน้าที่เป็นมาม่าซังคอยบังคับควบคุมเธอหลายตอน ได้แก่ *"...คำพูดแรกของพี่จิ๋ว คือเธอต้องใช้หนี้ฉันคนละ 350 มัง (3 ล้าน 5 แสนเยน)...ห้ามติดต่อกับใครทั้งนั้น เขาขายเธอให้ฉันแล้ว...การทำงานห้ามมีการตุกติกหรือคิดหนีเป็นอันขาด หากหนีไปมีอย่างเดียวคือตาย หรือหากหนีกลับเมืองไทยจะสั่งไอ้กอ (ยากูซ่า) ไปตามฆ่าให้หมด รวมทั้งพ่อแม่ด้วย... "พี่จิ๋ว" ได้บัญชาให้เคาน์เตอร์จับตาดูสมาชิกใหม่ทำงานอย่างไม่ละตา สังเกตอิริยาบถทุกอย่างและเป็นคนเสนอให้แขกเลือกเด็กใหม่... ทุกคนต้องยอมปฏิบัติตามกฎเหล็กของพี่จิ๋ว คนที่รวยและได้ค่าแรงจากพวกหนูก็มีเพียงพี่จิ๋วเท่านั้นเป็นเงินจากแรงงานแรงกายบนเนื้อหนังเลือดเนื้อของหนูและเพื่อนเหล่านั้น"*[38]

5. โอคุซังหรือกลุ่มแม่บ้าน "โอคุซัง" ในภาษาญี่ปุ่นแปลว่า ภรรยาหรือแม่บ้าน คนไทยกลุ่มนี้แต่งงานอยู่กินกับชาวญี่ปุ่น และมีสถานภาพอยู่ในสังคมญี่ปุ่นอย่างถูกต้องตามกฎหมาย อาจกล่าวได้ว่าคนกลุ่มนี้สามารถปรับตัวและใช้ชีวิตอยู่ในสังคมญี่ปุ่นโดยที่ได้รับความช่วยเหลือ สนับสนุนและอยู่ในเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้บทบาทและสถานภาพในสังคมใหม่ของตน

---

[37] เศกสิน ศรีวัฒนานุกูลกิจ. อ้างแล้ว, หน้า 14-15.

[38] อุดดมะ บุตรพุทธสุข. อ้างแล้ว, หน้า 66-67.

เองมากที่สุด แม้ว่าจะไม่มีสถานภาพที่ผิดกฎหมาย แต่กลุ่มแม่บ้านก็เป็นกลุ่มประชากรชายขอบในสังคมญี่ปุ่นในแง่ที่ว่าแม่บ้านเหล่านี้เป็นคนต่างชาติ ต่างวัฒนธรรม สังคมญี่ปุ่นอาจจะเปิดรับกลุ่มแม่บ้านต่างชาติ แต่ก็เป็นที่เข้าใจกันว่าการแบ่งแยกหรือเลือกปฏิบัติระหว่างคนญี่ปุ่นและคนต่างชาติยังปรากฏให้เห็นอยู่ในวิถีชีวิตของแม่บ้านเหล่านั้น โดยเฉพาะแม่บ้านที่เคยทำงานเป็นหญิงบริการมาก่อน

ชุมชนชายขอบ

(marginal community)

วิถีชีวิตและชุมชนของคนงานไทยที่กล่าวมานี้อาจเรียกได้ว่า "ชุมชนชายขอบ" พวกเราใช้คำว่า "ชุมชน" ในความหมายของ *"กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันด้วยผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน ชุมชนในความหมายนี้จึงเป็นชุมชนของผลประโยชน์ (community of interests)"*[39] เมื่อปรียบเทียบกับความหมายของชุมชนตามความหมายดั้งเดิมและความหมายที่ใช้กันอยู่ทั่วไปที่ว่า *"ชุมชนหมายถึง หมู่ชน กลุ่มชนอยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่อาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน"*[40] จะเห็นได้ว่าความหมาย "ชุมชน" ในบทความของเราแตกต่างออกไป กล่าวคือ ชุมชนไม่จำเป็นจะต้องเป็นขนาดเล็กด้วยข้อจำกัดของอาณาเขตที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ เพราะในโลกสมัยใหม่ เทคโนโลยีการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารช่วยให้คนติดต่อ เดินทางและไปมาหาสู่กันได้ตลอดเวลา ชุมชนในโลกสมัยใหม่ไม่จำเป็นต้องอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกันเสมอไป สมาชิกของชุมชนเดียวกันสามารถเชื่อมโยงถึงกันได้ตลอดเวลา ดังนั้นพวกเราจึงเลือกที่จะนิยามชุมชนจากผลประโยชน์และความสนใจที่สมาชิกมีอยู่ร่วมกัน ผลประโยชน์และความสนใจทั้งในระยะสั้นและระยะยาวเป็นตัวกำหนดให้สมาชิกในชุมชนมาติดต่อสัมพันธ์กันและมีปฏิสัมพันธ์กันในรูปแบบต่างๆ

นอกจาก "ผลประโยชน์" และ "ความสนใจ" แล้ว พวกเรายังเลือกเอาแนวความคิดเกี่ยวกับ "จินตนาการ" เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการให้ความหมายของชุมชน ซึ่งเรียกว่า "ชุมชนในจินตนาการ" (imagined community) แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นของศาตราจารย์เบเนดิค แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) แห่งมหาวิทยาลัยคอร์แนล (Cornell University) ท่านนำเสนอว่า ชาติและลัทธิชาตินิยมเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่มีจินตนาการเป็นพื้นฐานสำคัญ ในจินตนาการของคนนั้น ชาติเป็นชุมชนเพราะคนที่เป็นสมาชิกชุมชนชาติเดียวกันเรือนล้านคนไม่อาจจะมาอยู่รวมกันในที่เดียวหรือรู้จักมักคุ้นกันได้ทั้งหมด แต่ทุกคนก็ติดต่อกันได้ผ่านทางจินตนาการ ทุกคนจินตนาการได้ว่ามีเพื่อนร่วมชาติของตนอีกจำนวนหนึ่งที่มีลักษณะทางวัฒนธรรมและสำนึกทางประวัติศาสตร์หลายอย่างเหมือนกัน นอกจากนี้ คนในชาติยังจินตนาการถึงชาติหรือชุมชนที่มีพรมแดน ทรัพยากรและผลประโยชน์ที่จำกัดไว้เฉพาะเพื่อนร่วมชาติของตน จำกัดไว้เฉพาะคนที่มีสำนึกในประวัติศาสตร์

---

[39] Seymour-Smith, Charlotte. Ibid., p. 46.

[40] พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. อ้างแล้ว, หน้า 271.

และวัฒนธรรมแห่งชาติร่วมกัน ชุมชนชาติในความหมายของท่านจึงเกิดจากการสร้างหรือประดิษฐ์โดยอาศัยเทคโนโลยีหรือเครื่องมือต่างๆ โดยผู้มีอำนาจในรัฐชาตินั้น[41]

ในกรณีของ "คนชายขอบ" (เช่น กลุ่มคนงานไทยในญี่ปุ่น) ก็เช่นเดียวกัน ชุมชนของพวกเขามีลักษณะของชุมชนในจินตนาการและชุมชนของผลประโยชน์ร่วมกันอย่างแท้จริง กล่าวคือ

1. ในทางกายภาพหรือทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ คนงานไทยในญี่ปุ่นไม่อาจจะตั้งบ้านเรือนหรือสร้างที่อยู่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกันที่มีอาณาเขตแบ่งแยกออกจากสังคมของคนญี่ปุ่นได้ เพราะพวกเขาเป็นคนชายขอบที่ไม่มีสิทธิ ไม่ชอบด้วยกฎหมายและเงื่อนไขอย่างอื่นก็เป็นไปไม่ได้ คนงานไทยบางกลุ่มอาจจะอาศัยอยู่ในอพาร์ตเมนท์เดียวกัน หรือใกล้เคียงกันได้ แต่รูปแบบการอยู่อาศัยเช่นนี้ไม่ใช่เส้นแบ่งพรมแดนทางกายภาพของชุมชน การศึกษาของพวกเราพบว่าศูนย์กลางของชุมชนคนงานไทย ได้แก่ สถานที่ส่งเงินกลับบ้าน ร้านอาหารไทยที่เปิดกลางคืน ร้านขายสินค้าไทย บาร์ที่มีผู้ชายบริการ บ่อนการพนัน ร้านให้เช่าวิดีทัศน์ ฯลฯ

2. ในทางเศรษฐกิจ คนงานไทยทำงานตามสถานที่แตกต่างกันออกไป ต่างเมือง ต่างย่าน ขึ้นอยู่กับว่าแต่ละคนทำงานอะไร แต่ประเด็นสำคัญก็คือ ลักษณะงานอย่างนี้ไม่ได้เอื้อให้เกิดชุมชนในความหมายดั้งเดิม แต่เอื้อให้เกิดชุมชนในแง่ที่ว่าทุกคนมีความสนใจอย่างเดียวกันคือ ต้องการทำงานเพื่อหา "เงิน" และพยายามต่อสู้เพื่อดิ้นรนเอาตัวรอดในสังคมญี่ปุ่น

3. ในทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต คนงานไทยส่วนใหญ่บริโภคอาหารไทย ฟังเพลงไทย เข้าร้านอาหารหรือร้านเสริมสวยของคนไทย อ่านหนังสือพิมพ์ไทย คบค้าสมาคมกับคนไทยด้วยกันเอง และมีพฤติกรรมอีกหลายอย่างที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมไทยที่ติดตัวอยู่กับการผสมผสานกับวัฒนธรรมญี่ปุ่นดังที่จะกล่าวถึงในตอนข้างหน้า ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้คนงานไทยยังคงติดต่อสัมพันธ์กันเองและติดต่อกับชุมชนคนไทยในประเทศไทยอย่างใกล้ชิด โดยผ่านการใช้เทคโนโลยีและการติดต่อสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งทำให้ความสนใจ ผลประโยชน์และจินตนาการของคนงานไทยไหลเวียนและเชื่อมโยงถึงกันและกันข้ามพรมแดนรัฐชาติ ข้ามพรมแดนความแตกต่างทางภูมิศาสตร์และสังคมวัฒนธรรม

พวกเราจึงเชื่อว่าเหตุผลสำคัญ 3 ประการข้างต้น ทำให้ชุมชนชายขอบของคนไทยในญี่ปุ่นมีลักษณะสำคัญอยู่ที่ชุมชนของผลประโยชน์และชุมชนในจินตนาการ

"เทคโนโลยี" ในการสร้างชุมชนของผลประโยชน์และชุมชนในจินตนาการ

อาจกล่าวได้ว่า "ชุมชนชายขอบ" ของคนงานไทยในญี่ปุ่นที่พวกเรานำเสนอในบทความนี้มีลักษณะสำคัญ 2 ประการคือ เป็นชุมชนของผลประโยชน์และเป็นชุมชนในจินตนาการ อย่างไรก็

---

[41] Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on Origin and Spread of Nationalism. (London and New York: Verso, 1991).

ตาม พวกเรานำเสนอว่าการสร้างชุมชนสองลักษณะดังกล่าวนี้ต้องอาศัยเครื่องมือหรือเทคโนโลยี พวกเราใช้คำว่า "เทคโนโลยี" ในความหมายของเครื่องมือ เทคนิควิธี ความรู้และผลผลิตอันเนื่องมาจากเทคนิควิธีต่างๆ ที่คนเราสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เทคโนโลยีในที่นี้อาจอยู่ในรูปของสินค้าและบริการที่สามารถผลิต ซื้อ-ขายหรือแลกเปลี่ยนกันได้ในตลาดการค้า สินค้าและบริการเหล่านี้เป็นหัวใจสำคัญในวัฒนธรรมบริโภคนิยมในโลกสมัยใหม่

พวกเรามองเห็นว่าสินค้าและบริการที่มีส่วนในการกำหนดวิถีชีวิตและชุมชนชายขอบ (ผลประโยชน์และจินตนาการ) ของคนงานไทยในญี่ปุ่น ได้แก่

1. สิ่งตีพิมพ์ ได้แก่ หนังสือพิมพ์รายวัน วารสารรายสัปดาห์ หนังสือเรื่องสั้น นวนิยาย การ์ตูน สิ่งตีพิมพ์หรือวรรณกรรมเป็นเทคโนโลยีที่ช่วยให้การติดตามความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ต่างๆ ในประเทศไทยรวดเร็วและทันสมัย วรรณกรรมเหล่านี้ยังช่วยให้ผู้อ่านเกิดความคิด ความรู้สึกผูกพันและจินตนาการที่ใกล้ชิดกับประเทศไทย ซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของคนงานไทยเป็นอย่างยิ่ง ตัวอย่างสิ่งตีพิมพ์ที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายของคนงานไทยในญี่ปุ่น ได้แก่ ไทยรัฐ เดลินิวส์ มติชนรายวัน-รายสัปดาห์ คู่สร้างคู่สม คาราภาพยนตร์ ต่วย'ตูน มวยสยาม ขายหัวเราะ ฯลฯ

2. สื่อบันเทิง ได้แก่ เทปบันทึกละครโทรทัศน์ไทย สารคดี ภาพยนตร์และรายการโทรทัศน์ต่างๆ จากประเทศไทย เทปเพลงไทย แผ่นซี.ดี สื่อบันเทิงเหล่านี้ได้รับการส่งเข้าไปจำหน่ายในชุมชนคนงานไทยในประเทศญี่ปุ่นอย่างรวดเร็ว ทันต่อเหตุการณ์และกระแสความนิยมในประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง สื่อบันเทิงเหล่านี้มีผลต่อความรู้สึกนึกคิด ความผูกพันและจินตนาการของคนงานไทยในฐานะที่ยังคงเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนชาติไทยอย่างแน่นแฟ้น เพราะเนื้อหา เหตุการณ์ บรรยากาศ กาลเวลาและสถานที่ในละคร ในภาพยนตร์หรือในเสียงเพลงผ่านสื่อบันเทิงนั้น ไม่ได้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเป็นจริงรอบตัวที่เขาพบอยู่ในประเทศญี่ปุ่นมากนัก เพราะเป็นสื่อบันเทิงที่ผลิตขึ้นสำหรับตลาดผู้บริโภคในประเทศไทย คนงานไทยซึ่งเป็นผู้บริโภคสื่อเหล่านั้นในประเทศญี่ปุ่นจึงต้องใช้จินตนาการและประสบการณ์ในชีวิตของตนตีความหมายและสร้างอรรถรสอันเกิดจากสื่อนั้นให้เป็นของตนเอง

3. อาหาร แม้ว่าคนงานไทยจะมีความสามารถปรับตัวให้บริโภคอาหารญี่ปุ่นหรืออาหารชาติอื่นๆ ได้ แต่อาหารประจำของคนงานไทยกลุ่มที่พวกเราศึกษาเป็นอาหารไทย คนงานไทยรับประทานอาหารจากร้านอาหารของคนไทย จ่ายกับข้าวพวกผักสด เนื้อ เครื่องกระป๋องหรือเครื่องปรุงต่าง ๆ จากร้านค้าของคนไทยที่นำสินค้าเหล่านั้นเข้าไปจากประเทศไทย โชติที่เราเล่าถึงในตอนต้นบทความก็มีกิจการร้านค้าอาหารไทยและรับทำอาหารสำเร็จรูปหรืออาหารตามสั่งเพื่อส่งให้กับลูกค้าที่เป็นหญิงบริการอีกด้วย วันหนึ่งในระหว่างการศึกษาภาคสนามของสุริยา สมุทคุปต์ คนงานไทยที่สนิทสนมกันก็ชวนไปรับประทานอาหารเย็นที่บ้าน กับข้าวที่เจ้าภาพเลี้ยงในวันนั้น

ได้แก่ แกงกะทิไก่ใส่หน่อไม้กระป๋อง คอหมูย่าง ปลาสลิดแดดเดียวทอด น้ำพริกกะปิ กุนเชียงทอด ผัดผัก กิมจิและผักสด เช่น แตงกวา ผักกาดหอมและผักชี

การรับประทานอาหารไทยหรือบริโภคสินค้าจากประเทศไทยอาจเป็นเพราะเคยชินกับกลิ่นและรสชาติ สะดวกสบาย (สำหรับคนที่ต้องทำงานประจำ ไม่มีเวลา) หรือประหยัด (สำหรับคนที่ทำกับข้าวกินเอง) แต่กลิ่น สีและรสชาติของอาหารไทยก็ได้เตือนให้คนงานไทยเหล่านั้นได้รำลึกถึงรากเหง้า ความผูกพันและเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองอยู่ตลอดเวลา ในหลายกรณีอาหารโดยเฉพาะอาหารประจำถิ่น เช่น ส้มตำปลาร้า ลาบก้อย แกงหน่อไม้ (อีสาน) น้ำพริกอ่องข้าวซอย (เหนือ) แกงไตปลา สะตอ (ใต้) เป็นต้น ก็ได้สร้างจินตนาการของคนไกลบ้านและความทรงจำของชีวิตในช่วงที่ตนเองอยู่ที่บ้านเกิดเมืองนอนในประเทศไทยได้อย่างแจ่มชัด ชุมชนจึงโยงใยต่อเนื่องถึงกันอยู่ตลอดเวลาผ่านประสบการณ์และความทรงจำที่คนสามารถเข้าถึงได้จากการบริโภคอาหาร

4. แฟชั่นเครื่องแต่งกาย คนงานไทยในญี่ปุ่นโดยเฉพาะผู้หญิงที่ทำงานในสถานบริการนิยมซื้อเสื้อผ้า เครื่องประดับและเครื่องแต่งกายที่ร้านค้าในชุมชนนำเข้ามาขายจากประเทศไทย หลายคนบอกว่าราคาถูกกว่าแฟชั่นของญี่ปุ่นมาก ดีไซน์และสไตน์ก็เข้ากับรสนิยมของคนไทยมากกว่า ธุรกิจการค้าเกี่ยวกับแฟชั่นและเครื่องประดับจึงได้รับความนิยมอย่างมาก เครื่องทองรูปพรรณเพชร พลอยหรือเงินก็เป็นที่นิยมของคนงานไทยในญี่ปุ่นเช่นเดียวกัน เครื่องประดับเหล่านี้นอกจากจะเป็นสินค้าที่มีมูลค่าสูงในการซื้อขายแล้ว ยังสามารถใช้ในการแลกเปลี่ยน จำนำหรือเป็นของฝากโดยในระบบและวิธีการกำหนดราคาเช่นเดียวกับที่ใช้กันอยู่ในประเทศไทย ธุรกิจการค้าแฟชั่นและเครื่องประดับทำให้การติดต่อเชื่อมโยงระหว่างตลาดของคนงานไทยในญี่ปุ่นกับตลาดในประเทศไทยเป็นไปอย่างใกล้ชิดและเปลี่ยนแปลงขึ้นลงอยู่ตลอดเวลา ผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจการค้าเช่นนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนของผลประโยชน์ในสังคมโลกาภิวัตน์นั้นไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เดียวกันเสมอไป

5. เทคโนโลยีการสื่อสาร เช่น โทรศัพท์ โทรสาร เทเล็กซ์ การสื่อสารทางไปรษณีย์ เทคโนโลยีที่ใช้ในการโอนเงินข้ามประเทศ เทคโนโลยีในข้อนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งที่ช่วยให้ผลประโยชน์และจินตนาการเกิดขึ้นข้ามพรมแดนรัฐชาติ ข้ามพรมแดนภูมิศาสตร์ในอัตราที่รวดเร็วและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ในปริมาณมาก คนงานไทยที่พวกเราศึกษาโทรศัพท์ถึงญาติพี่น้องและเพื่อนที่อยู่ในประเทศไทยอยู่เป็นประจำ โอนเงินผ่านธนาคาร โอนเงินผ่านบริการของเอกชน หรือเขียนจดหมายติดต่อถึงกันและกันอยู่เป็นประจำ ในแง่นี้การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร เงินตราและความคิดเห็นผ่านเทคโนโลยีจึงมีผลต่อผลประโยชน์และจินตนาการของคนงานไทยในรูปต่างๆ ด้วย ตาลเคยบอกว่าเธอส่งเงินไปให้ทางบ้านซื้อรถบรรทุก 6 ล้อ สร้างบ้านหลังใหม่ ส่งน้องเรียนหนังสือ โชติก็ส่งน้องเรียนและให้เงินช่วยเหลือพ่อ ส่วนเอื้องก็ส่งเงินไปสร้างบ้าน ส่งลูกเรียนหนังสือ คนงานไทยทุกคนต่างก็อาศัยเทคโนโลยีในการสื่อสารที่กล่าวมานี้

ทั้งสิ้น แต่ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า เทคโนโลยีในการสื่อสารช่วยให้คนที่ไม่อาจมองเห็นหน้ากัน สามารถพูดคุยสนทนากันได้ ส่งเงินไปให้กันและกันใช้ได้ คิดถึงกันและกัน ผูกพันกันและกันได้ ทั้งๆ ที่ทั้งสองฝ่ายอยู่ห่างไกลกันนับหมื่นกิโลเมตร

นอกจากเทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสารแล้ว เทคโนโลยีอีกอย่างหนึ่งที่ควรกล่าวถึงก็คือ เทคโนโลยีในการคมนาคม นั่นคือ เครื่องบินโดยสาร รถไฟ รถยนต์ ฯลฯ ซึ่งช่วยให้คนงานไทย สามารถเดินทางกลับไปเยี่ยมบ้าน เดินทางท่องเที่ยวไปตามที่ต่างๆ ของเกาะญี่ปุ่น หรือแม้กระทั่ง เดินทางในชีวิตประจำวันด้วยความสะดวกและรวดเร็ว การเดินทางยังเป็นเครื่องมือให้ผู้คนได้ค้น พบหรือได้คิดคำนึงเกี่ยวกับอดีต ปัจจุบันและอนาคตของตนเอง ในระหว่างการเดินทางผู้คนไม่ได้ เกิดการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงขึ้นเฉพาะทางกายภาพและประสบการณ์ชีวิตเท่านั้น หากเกิดการ เคลื่อนไหวหรือการลื่นไหลของความคิด ความทรงจำและความรู้สึกร่วมจำนวนหนึ่งซึ่งไม่อาจเกิด ขึ้นได้นอกเหนือบริบทของการเดินทางโดยเฉพาะการเดินทางท่องเที่ยวหรือการเดินทางกลับบ้าน เกิดเมืองนอน[42] เทคโนโลยีเหล่านี้ล้วนแต่มีผลต่อการสร้างชุมชนผลประโยชน์และชุมชนใน จินตนาการของคนทั้งสิ้น

6. พระพุทธรูปและวัตถุมงคลต่างๆ พวกเราสังเกตเห็นว่าตามที่พักของคนงานไทยชาย-หญิงในระหว่างการศึกษาภาคสนามนั้น มีทั้งพระที่มีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ นางกวัก รูป ร. 5 รูป หลวงพ่อ เกจิอาจารย์ชื่อดัง รูปย่าโมและรูปเคารพอื่นๆ อยู่เสมอ คนงานบางท่านก็แขวนสร้อย พระไว้ที่คอ หลายท่านก็สวดมนต์ไหว้พระเป็นประจำ พระพุทธรูปและวัตถุมงคลเหล่านี้เป็น สัญลักษณ์หรือศูนย์รวมของความเชื่อทางศาสนาและจิตวิญญาณของคนงานไทย ทั้งยังเป็นเครื่อง สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางศาสนาของคนไทยอีกด้วย คนไทยไม่ว่าจะอยู่ในท่ามกลางวัฒน ธรรมใดก็ตาม แต่วัฒนธรรมไทยก็สอนให้มีรูปแบบของความเชื่อและการแสวงหาความมั่นคงทาง ใจที่คล้ายคลึงกัน อาจเป็นไปได้ว่า ในสถานการณ์ชายขอบทำให้คนงานไทยต้องการความมั่นคง ทางจิตใจและที่พึ่งทางจิตวิญญาณมากเป็นพิเศษ พวกเราเชื่อว่าพระพุทธรูปและวัตถุมงคลต่าง ๆ ยังช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงและสืบเนื่องทางศาสนาและจิตวิญญาณของคนข้ามพรมแดนรัฐชาติไป ได้ จินตนาการอันเนื่องมาจากศาสนาได้สร้างชุมชนของคนงานไทยในญี่ปุ่นขึ้นมา เพราะทุกคนมี ศูนย์รวมหรือเคารพบูชาพระพุทธรูปและวัตถุมงคลที่คล้ายกัน และยังเป็นชุมชนที่สามารถ จินตนาการต่อไปได้อีกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชาวพุทธในประเทศไทย

ทำงานและเอาตัวรอดในญี่ปุ่น

พวกเราเข้าใจว่าชีวิตและชุมชนชายขอบของคนงานไทยในญี่ปุ่นนั้น เป็นส่วนสำคัญของ กระบวนการสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะอย่าง เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม (cultural

---

[42] Ivy, Marilyn. Discourses of Vanishing: Modernity, Phatasm, Japan. (Chicago: The University of Chicago Press, 1995), pp. 41. See also Tsing, Anna L. In the Realm of the Diamond Queen: Marginalization in an Out-of-the-Way Place. (Princeton: University of Princeton Press, 1993).

identities) ของคนชายขอบขึ้นอยู่กับกระบวนการทางสังคมที่เราเรียกว่า "การต่อรองทางวัฒนธรรม" (cultural negotiation) กระบวนการดังกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมใหม่ ในขณะเดียวกันก็ต้องการรักษาวัฒนธรรมเดิมที่ติดตัวไว้ในอัตราส่วนที่เหมาะสม คนงานไทยต้องเผชิญหน้ากระบวนการดังกล่าวนี้อยู่ตลอดเวลาในการเรียนรู้ที่ทำงานและเอาตัวรอดในญี่ปุ่น

ในส่วนนี้พวกเราจะกล่าวถึงตัวอย่างการต่อรองทางวัฒนธรรมที่สำคัญ 2 ประการ นั่นคือ การเรียนรู้ภาษาญี่ปุ่นและการเปลี่ยนชื่อหรือใช้ชื่อสมมติของคนงานหญิงไทยในระหว่างการทำงานในสถานบริการทางเพศ

การเรียนรู้ภาษาญี่ปุ่น แทบจะเรียกได้ว่าไม่มีคนงานไทยคนที่เตรียมตัวเรียนภาษาญี่ปุ่นก่อนออกเดินทางไปทำงานเลย และคนงานไทยกลุ่มที่เราเรียกว่า "คนชายขอบ" ก็มีระดับการศึกษาค่อนข้างต่ำ แต่เมื่อสถานการณ์บังคับคนงานไทยทั้งชายและหญิงต่างก็สามารถเรียนรู้และใช้ภาษาญี่ปุ่นที่จำเป็นในระหว่างการทำงานและในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ "ตาล" บาร์โฮสเตสคนที่พวกเรากล่าวถึงในตอนต้นสามารถใช้ภาษาญี่ปุ่นได้ดีมากจนถึงขั้นที่เจ้าหน้าที่ของสถานพยาบาลญี่ปุ่นแห่งหนึ่งชวนไปทำงานเป็นล่าม เพราะสถานพยาบาลดังกล่าวมีปัญหาในการสื่อสารกับผู้ป่วยที่เป็นหญิงไทย เอื้องก็สามารถใช้ภาษาญี่ปุ่นได้อย่างคล่องแคล่วในครอบครัวของเธอ

ภาษาเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งในการทำงานและเอาตัวรอดในญี่ปุ่น คนงานชายหญิงไทยอาจจะประสบปัญหาอย่างมากในระยะแรก แต่ในระยะต่อมาทุกคนต้องเรียนรู้ ต้องฝึกหัดพูดและรุ่นพี่ที่มาก่อนก็ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม ลักษณะการพูดและการใช้ภาษาของคนงานไทยสะท้อนให้เห็นการต่อรองทางวัฒนธรรมอย่างมาก กล่าวคือ คนงานไทยไม่ยอมเปลี่ยนไปใช้ภาษาญี่ปุ่นทั้งหมด ขณะเดียวกันก็ไม่ใช้ภาษาไทยตลอดเวลา การผสมผสานทางภาษาและการประดิษฐ์คำศัพท์ที่มีความหมายเฉพาะจึงมีอยู่มาก เช่น การใช้คำว่า "ไอ้กอ" เรียกพวกยากูซ่า และที่สำคัญศัพท์ภาษาญี่ปุ่นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต การทำงานและความอยู่รอดของตนเองนั้นจะมีใน "พจนานุกรมส่วนตัว" ของคนงานไทยมากที่สุด (โปรดดูภาคผนวก)

การใช้ชื่อสมมติ คนงานหญิงไทยมีชื่อสาวญี่ปุ่นใช้เรียกตัวเองในขณะทำงานทุกคน เช่น ยูโกะ ยูกิ ฮานะ ยูมิโกะ เรียวโกะ เซโกะ มาริโกะ ฯลฯ นอกจากชื่อภาษาญี่ปุ่นแล้ว หลายคนยังนิยมสมมติชื่อคนตะวันตกมาใช้เรียกแทนตัวเองในขณะทำงาน เช่น ลินดา เจนนี่ จูดี้ ฯลฯ ส่วนนอกเวลาทำงานแล้วคนงานไทยเกือบทั้งหมดจะใช้ชื่อเล่น น้อยคนนักที่จะรู้จักชื่อ-สกุลที่แท้จริงของกันและกัน อาจเป็นไปได้ว่าในสภาพชายขอบที่ต้องเสี่ยงกับตำรวจ เจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมือง หรือแก๊งมาเฟียอิทธิพลทำให้คนงานไทยต้องระมัดระวังในการเปิดเผยเอกลักษณ์หรือโฉมหน้าที่แท้จริงของตน ส่วนในกรณีของคนงานหญิงในสถานบริการนั้น การใช้ชื่อสาวญี่ปุ่นในขณะทำ

งานเป็นข้อบังคับอย่างหนึ่งของมาม่าซังและเป็นสร้างความพึงพอใจให้กับลูกค้าชายชาวญี่ปุ่นผู้ไม่คุ้นเคยกับชื่อของคนไทย

ปัญหาของสังคมโลกาภิวัตน์

โกสุมภ์ สายจันทร์ได้สรุปปัญหาที่คนงานชาย-หญิงของไทยในญี่ปุ่นต้องเผชิญไว้ว่า *"กรณีของแรงงานชายเมื่อหลงเชื่อและตัดสินใจเดินทางไปทำงานในญี่ปุ่นต้องประสบปัญหาดังนี้ (1) เป็นแรงงานผิดกฎหมาย (2) ถูกเอาเปรียบจากนายจ้างและไม่ได้รับสวัสดิการใดๆ ทั้งสิ้น (3) เสียค่านายหน้าประมาณ 80,000-200,000 บาท หากคิดเปลี่ยนงานเมื่อเดินทางไปถึงญี่ปุ่นจะต้องเสียค่านายหน้าอีกประมาณคนละ 20,000-40,000 บาท (4) ความกดดันทางจิตใจทำให้แรงงานชายบางรายเกิดอาการเครียดถึงกับฆ่าตัวตาย (5) ถูกยึดหนังสือเดินทาง (6) ถูกลอยแพหากนายหน้าไม่สามารถหางานให้ได้ ส่วนกรณีของแรงงานหญิงประสบปัญหาดังนี้ (1) ถูกบังคับให้ค้าประเวณีโดยต้องทำงานชดใช้หนี้ถึง 1 ล้านบาทเป็นระยะเวลา 9-18 เดือน (2) หากขัดขืนหรือพยายามหนีจะถูกลงโทษโดยการเฉี่ยนตีด้วยแส้ ให้กินยากล่อมประสาท เพิ่มหนี้ ทรมานจนถึงขั้นทำร้ายร่างกายจนเสียชีวิต หากตั้งครรภ์ก็จะถูกบังคับให้ทำแท้ง (3) ถูกยึดหนังสือเดินทางและควบคุมตัวไว้ (4) ไม่ได้รับค่าจ้างจนกว่าจะชดใช้หนี้ได้หมด (5) มีอาการเครียดทำให้ก่อคดีอาชญากรรม ฆ่าตัวตายและเป็นโรคประสาท"*[43]

ทั้งๆ ที่จะต้องประสบปัญหาและความยุ่งยากต่างๆ แต่จำนวนคนงานไทยทั้งชายและหญิงยังคงมองเห็นว่าญี่ปุ่นเป็นดินแดนที่สามารถเข้าไปขุดทองได้ เงินรายได้ในการทำงานในประเทศญี่ปุ่นมีจำนวนมหาศาลจนทำให้คนงานไทยจำนวนมากคิดว่า "คุ้มค่า" ที่จะเสี่ยงชีวิต เมื่อเร็ว ๆ นี้ ผู้เขียนบทความชิ้นหนึ่งในหนังสือพิมพ์ Bangkok Post ถึงกับสรุปว่า *"หญิงไทยจำนวนมากลักลอบเข้าไปทำงานในญี่ปุ่น ความต้องการเงินมีมากเกินกว่าที่จะมองเห็นภัยอันตรายทั้งปวง การกระทำทารุณโหดร้ายของพวกแมงดา มาม่าซัง นายหน้าและความเสี่ยงที่เกิดจากเชื้อเอดส์ไม่มีความหมายแต่อย่างใด เมื่อเปรียบเทียบกับโอกาสที่จะร่ำรวย"*[44] สถิติการเนรเทศคนงานไทยของกระทรวงยุติธรรมประเทศญี่ปุ่นก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ ในปี 2532 คนงานไทยที่ถูกจับได้และเนรเทศมีเพียง 1,144 คน แต่จำนวนดังกล่าวได้เพิ่มขึ้นเป็น 7,519 และ 12,654 คนในปี พ.ศ. 2535 และ 2536 ตามลำดับ[45] ส่วนตัวเลขของคนงานไทยที่ถูกส่งกลับโดยสถานเอกอัครราชฑูตไทยในกรุงโตเกียวก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเช่นเดียวกันจาก 631 คนในปี พ.ศ. 2533 เพิ่มขึ้นเป็น 4,089 และ 3,763 คนในปี พ.ศ. 2536 และ 2537 ตามลำดับ[46]

---

[43] โกสุมภ์ สายจันทร์. "แรงงานไทยในญี่ปุ่น." จุลสารเอเชียศึกษา. (โครงการเอเชียศึกษา, คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่). ปีที่ 3(กรกฎาคม-กันยายน 2538), หน้า 7.

[44] Chitrapom Vanaspong. "A Multi-Million Baht Business." **Bangkok Post.** August 18, 1996.

[45] อ้างในโกสุมภ์ สายจันทร์. อ้างแล้ว, หน้า 8.

[46] Cited in Chitrapom Vanaspong. "Greener Pastures Against All Odds." **Bangkok Post.** August 18, 1996.

ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว วิถีชีวิตและชุมชนชายขอบของคนงานไทยในประเทศญี่ปุ่นได้นำเสนอประเด็นปัญหาสำคัญหลายประการ พวกเรามองเห็นว่าประเด็นปัญหาดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการทำงานเพื่อหาทางออกของปัญหาทั้งของประเทศ ประเทศญี่ปุ่นและสังคมนานาชาติ เพราะคนชายขอบเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นและกำลังเป็นอยู่ในบริเวณรอยต่อของวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ ไม่ใช่ภายในพรมแดนของรัฐชาติหรือวัฒนธรรมเฉพาะแห่ง ประเด็นปัญหาที่ควรจะกล่าวถึงได้แก่

1. นโยบายของรัฐบาลญี่ปุ่นต่อคนงานต่างชาติ ไม่ว่าการถกเถียงภายในสังคมญี่ปุ่นเกี่ยวกับว่าควรเปิดประตูต้อนรับคนงานต่างชาติอย่างถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่ จะเป็นผลอย่างไรก็ตาม แต่รัฐบาลญี่ปุ่นต้องยอมรับข้อเท็จจริงที่ว่าคนงานต่างชาติที่ไร้ทักษะฝีมือ ทั้งที่เข้าประเทศอย่างถูกต้องและไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ได้มีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ[47] รัฐบาลญี่ปุ่นควรจะหาทางแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับสถานการณ์และความเป็นจริง โดยเฉพาะการดูแลเรื่องสวัสดิการ ความเป็นอยู่ ค่าจ้างแรงงาน สุขภาพอนามัย รัฐบาลญี่ปุ่นควรจะพิจารณาเรื่องสิทธิมนุษยชนและมนุษยธรรมในการแก้ปัญหาควบคู่กับมาตรการทางกฎหมาย

2. อุปสงค์ของผู้ชายญี่ปุ่นที่มีต่อการบริการทางเพศจากผู้หญิงต่างชาติ ประเด็นปัญหานี้น่าสนใจมากและเป็นคำถามที่นักพัฒนาในองค์กรระหว่างประเทศ และนักวิชาการในสายสกุลเฟมินิสม์ตั้งคำถามกันมาก รัฐบาลญี่ปุ่นต้องการควบคุมและกำจัดผู้หญิงบริการต่างชาติเพียงด้านเดียว ในขณะที่ไม่เคยพิจารณาสภาพปัญหาทางจิตใจและพฤติกรรมทางเพศของชายญี่ปุ่นเลย นักวิชาการหลายท่านชี้ให้เห็นว่าผู้ชายญี่ปุ่นเผชิญกับความกดดันในชีวิตที่ต้องแก่งแย่งแข่งขันอยู่ตลอดเวลา พวกเขาจึงต้องการระบายออกแสดงอำนาจต่อผู้ที่อ่อนแอกว่า เช่น หญิงโสเภณี แต่หลายท่านก็ชี้ให้เห็นว่าการกดบังคับทางวัฒนธรรม การกดบังคับทางเชื้อชาติ การกดบังคับทางเพศและการแบ่งแยกระหว่าง "พวกเขา" กับ "พวกเรา" ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมญี่ปุ่นคือรากเหง้าและที่มาของปัญหา การพิจารณาปัญหาจำเป็นต้องพิจารณาให้รอบด้านมากกว่าที่เป็นอยู่[48]

3. โรคเอดส์ การแพร่ระบาดของโรคเอดส์เป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ทางราชการของญี่ปุ่นหันมาให้ความสนใจปัญหาหญิงบริการต่างชาติอย่างจริงจัง รัฐบาลญี่ปุ่นต้องการที่จะแก้ปัญหาเรื่องโรคเอดส์โดยการควบคุมประชากรของหญิงบริการต่างชาติ[49] ส่วนกรณีของคนงานหญิงไทยซึ่งเป็นกลุ่มเสี่ยงต่อโรคนั้น จำเป็นต้องเรียนรู้ในการป้องกันตัวเอง ให้แขกใช้ถุงยางอนามัย ตรวจสุขภาพหรือรักษาสุขภาพด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ ปัญหาโรคเอดส์เป็นปัญหาที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่งในชุมชนคนงานไทยในประเทศญี่ปุ่น

---

[47] Yamagiwa, Hiroshi. "Recourse Eludes Illegal Aliens..." The Japan Times. Junes 13, 1996.

[48] ไปรดดูรายละเอียดใน Chitraporn Vanaspong. "A Bad Remedy for Prostitution." Ibid.

[49] Kihara, Masahiro, et al. "Descriptive Epidemiology of HIV/AIDS in Japan (1985-1994))." (Mimeographed).

4. สัญชาติและอนาคตของเด็ก ลูกที่เกิดจากการตั้งครรภ์ของหญิงบริการนั้นมีปัญหาเรื่องสัญชาติ เพราะรัฐบาลญี่ปุ่นไม่มีนโยบายให้สัญชาติแก่เด็กหรือคนต่างชาติอย่างง่ายๆ การศึกษาภาคสนามของพวกเราในย่านฟูจิเพียงแห่งเดียวพบว่า มีเด็กที่เกิดในลักษณะนี้ประมาณ 30 คน คำถามที่จะตามมาก็คือ เมื่อเด็กเหล่านี้เติบโตขึ้น พวกเราจะเป็นคนสัญชาติอะไร จะเป็นคนญี่ปุ่นอย่างถูกต้องทางกฎหมายก็ไม่ได้ จะกลับไปเป็นคนไทยก็ไม่ได้เพราะแม่ยังไม่ต้องการกลับบ้าน แม่ต้องการทำงานหาเงินก่อน ถ้ากลับไปแล้วจะไม่มีโอกาสกลับมาญี่ปุ่นอีกเลยเพราะอยู่ในสถานภาพที่ผิดกฎหมาย พวกเราเข้าใจว่าเด็กที่เกิดในลักษณะนี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเมื่อรวมเอาเด็กที่เกิดจากแม่ที่ทำงานบริการทางเพศชาติต่าง ๆ เข้าไปด้วย เช่น ฟิลิปปินส์ จีน เกาหลีใต้ ไต้หวัน ฯลฯ[50]

5. ความช่วยเหลือของรัฐบาลไทย พวกเรามองเห็นว่ารัฐบาลไทยจำเป็นต้องให้ความช่วยเหลือแก่ประชากรชายขอบเหล่านี้ แต่เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานของรัฐจำเป็นต้องรู้จัก ทำความเข้าใจและเข้าถึงวิถีชีวิตของคนกลุ่มนี้มากกว่าที่เป็นอยู่ วิธีการแก้ปัญหาโดยอาศัยระบบราชการมาตรการทางกฎหมายและอำนาจหน้าที่เพียงอย่างเดียวอาจจะไม่บังเกิดผลก็เป็นได้ จริงๆ แล้วคนงานไทยต้องการความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายด้าน เช่น ด้านกฎหมาย ด้านเอกสารการเดินทาง คำแนะนำช่วยเหลือในการประกอบอาชีพ การทำงานและเอาตัวรอดในญี่ปุ่น การสอนภาษาญี่ปุ่น คำแนะนำและบริการสุขภาพ การอบรมสั่งสอนทางศีลธรรมและจริยธรรม เป็นต้น

บทสรุป

"คนชายขอบ" และ "ชุมชนชายขอบ" ของคนงานไทยในญี่ปุ่นสะท้อนให้เห็นถึง "ลักษณะชายขอบ" ในทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของประเทศไทยในสังคมโลกการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในประเทศได้ก่อให้เกิด "คนชายขอบ" กลุ่มต่างๆ ขึ้นในประเทศไทย

กระแสโลกาภิวัตน์ได้ก่อในเกิดการไหลเวียนของคน เครื่องจักรกล เงินตรา ข่าวสารข้อมูลและแนวคิดอุดมการณ์ข้ามพร้อมแดนรัฐชาติ ขณะเดียวกันโลกาภิวัตน์ก็ได้ก่อให้เกิดลักษณะชายขอบและชุมชนชายขอบขึ้นภายในอาณาเขตของรัฐต่างๆ ที่ทั่วโลก คนและชุมชนชายขอบเป็นทั้งปรากฏการณ์ทางสังคมและจินตนาการรูปแบบใหม่ของผู้คนในสังคมโลกสมัยใหม่ โลกสมัยใหม่เป็นโลกที่ผู้คนที่แตกต่างชาติพันธุ์ ผิวพรรณ ศาสนา วัฒนธรรมและแหล่งกำเนิดจำเป็นจะต้องอาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เดียวกัน

พวกเรานำเสนอว่า "ชุมชนชายขอบ" หมายถึงชุมชนของผลประโยชน์และชุมชนในจินตนาการ คนงานไทยในญี่ปุ่นไม่ได้สร้างชุมชนในความหมายดั้งเดิมที่พิจารณาจากที่ตั้งทาง

---

[50] "Nationality for Foreigner's Child Denied." The Japan Times, June 29, 1996.

ภูมิศาสตร์ พรมแดนหรือการอยู่อาศัยรวมกันเป็นกลุ่ม แต่คนงานไทยติดต่อสัมพันธ์กันเพราะมีผลประโยชน์ มีความสนใจและมีจินตนาการเกี่ยวกับความผูกพันและสำนึกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน อย่างไรก็ตาม *"ชุมชนในจินตนาการของคนหนึ่ง อาจจะเป็นที่คุมขังทางการเมือง (political prison) ของอีกคนหนึ่งก็เป็นได้"*[51] คนญี่ปุ่นหรือคนทุกวัฒนธรรมต่างก็มีชุมชนในจินตนาการและชุมชนของผลประโยชน์ของตนเองทั้งสิ้น ผลประโยชน์และจินตนาการมักแตกต่างกันออกไปตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม ดังนั้นจึงเป็นปัญหาสำคัญกลุ่มคนชายขอบและวัฒนธรรมชายขอบที่จะต้องต่อสู้ ดิ้นรนเพื่อทำงานและเอาตัวรอดใน "ชุมชน" ที่มีผลประโยชน์และจินตนาการที่แตกต่างกันออกไป

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

[51] Appadurai, Arjun. Ibid, p. 295.

ภาคผนวก

ตัวอย่างคำศัพท์เฉพาะ
ที่ใช้กันในชุมชนของคนงานไทยในญี่ปุ่น[1]

1. เกมบ๊ะ (Gen-ba) หมายถึง กรรมกรก่อสร้าง มาจากศัพท์ภาษาญี่ปุ่นว่า Gen-Ba แปลว่า ลานกลางแจ้ง ที่แจ้ง หรือการทำงานใดๆ ในที่แจ้ง

2. ไกยิ่น (Gai-jin) หมายถึง คนต่างชาติหรือคนต่างด้าวที่ไม่ใช่คนญี่ปุ่น ศัพท์คำนี้มีความหมายอย่างลึกซึ้งสังคมวัฒนธรรมญี่ปุ่น เป็นคำที่คนญี่ปุ่นใช้แบ่งแยกระหว่าง "พวกเขา" ออกจาก "พวกเรา" อย่างชัดเจนและคนต่างด้าวไม่ควรจะมีสิทธิใดๆ ในประเทศญี่ปุ่น

3. ไคชา (Kai-sha) หมายถึง บริษัทหรือสถานที่ที่คนงานไทยทำงานอยู่ ในสังคมญี่ปุ่น บริษัทหรือที่ทำงานเป็นเสมือน "โลก" ของคนในวัยทำงานของญี่ปุ่นเพราะบริษัทให้เงินเดือน ให้สวัสดิการ ให้สิ่งที่คนญี่ปุ่นเรียกว่า "การจ้างงานตลอดชีวิต" รวมทั้งให้กลุ่มทางสังคม เช่น เพื่อนร่วมงาน หัวหน้า ลูกน้อง คนสนิท แก่พนักงานแต่ละคนด้วย คนในวัยทำงานของญี่ปุ่นจึงจงรักภักดีและทุ่มเทชีวิตจิตใจในการทำงานให้กับบริษัท และมุ่งแข่งขันกันทำงานเพื่อหารายได้ คนกลุ่มนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า "ซาลารี่แมน (salary man)" แปลว่า "คนทำเงิน" หรือ "คนหารายได้หลักของครอบครัว"

4. โชว/โชวไค (Chuo-kai-hi) หมายถึง ค่านายหน้า คนไทยนิยมเรียกสั้นๆ ว่า "ค่าโชว" คนงานไทยในญี่ปุ่นบางคน โดยเฉพาะคนที่มีประสบการณ์และรู้จักแหล่งงานในญี่ปุ่น ก็หา "ค่าโชว" เป็นรายได้พิเศษโดยการแนะนำงานให้กับคนงานไทยที่ต้องการงาน ค่าโชวนิยมเหมาจ่ายประมาณ 100,000-150,000 เยนต่องาน คนงานไทยที่เป็นผู้แนะนำงานมักจะร่วมงานกับ "หัวหน้างาน" หรือ "ซาโจ้ว" ชาวญี่ปุ่นโดยการคิดค่านายหน้าในการจัดหางานและนำเงินไปแบ่งกัน ค่าโชวยังเกิดขึ้นในกรณีที่มีคนงานได้งานใหม่ต้องการทิ้งงานเดิมหรือคนงานกลับบ้าน จึงแนะนำงานดังกล่าวให้กับคนงานคนอื่นที่สนใจ เมื่อได้ทำงานแล้วคนงานคนนั้นต้องจ่ายค่านายหน้าด้วย อย่างไรก็ตามชุมชนของคนงานไทยบางแห่งก็ไม่มีการเก็บค่าโชว แต่ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าที่จะคิดค่านายหน้า

5. นิวกัง หมายถึง เจ้าหน้าที่จากสำนักงานตรวจคนเข้าเมืองของญี่ปุ่น เนื่องจากคนงานไทยในญี่ปุ่นส่วนมากลักลอบเข้าเมืองและทำงานอย่างผิดกฎหมาย พวกเขาจึงหวาดกลัวและให้ความสำคัญกับเจ้าหน้าที่จากสำนักงานนี้มากเป็นพิเศษ หน่วยงานนี้มีหน้าที่โดยตรงในการจับกุมคนต่างด้าวที่เข้าเมืองโดยผิดกฎหมายและเป็นหน่วยงานที่ขึ้นกับกระทรวงยุติธรรมโดยตรง

---

[1] โปรดดูรายละเอียดในผลงานของ เศกสิน ศรีวัฒนานุกูลกิจ. อ้างแล้ว.

6. บ๊าค มาจากศัพท์ภาษาญี่ปุ่นว่า (Bak-kin) หมายถึง การปรับไหมเมื่อกระทำผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ในหมู่ของหญิงไทยที่ทำงานในสถานบริการทางเพศจะหมายถึงการถูกมาม่าซังลงโทษเมื่อกระทำความผิดโดยการเพิ่มหนี้สินขึ้นไปอีก มาตรการลงโทษที่รุนแรงที่สุดของการ "บ๊าค" คือการขายต่อให้กับเอเย่นต์อื่นในราคาที่สูงขึ้น เป็นผลให้หญิงคนนั้นต้องแบกรับภาระหนี้สินสูงขึ้นไปอีก

7. ใบ หมายถึง ธนบัตรใบละ 10,000 เยน คนไทยที่ไม่คุ้นกับภาษาญี่ปุ่นและไม่คุ้นกับการนับเงินจำนวนมาก ๆ ก็จะเรียกเป็น "ใบ" แทน เช่น เงิน 200,000 เยน ก็เรียกว่า 20 ใบ เป็นต้น

8. ปาชิงโกะ (Pachinko) หมายถึงสถานที่เล่นเกมสลอทแมชีนของญี่ปุ่น การเล่นปาชิงโกะมีลักษณะคล้ายการพนันอย่างหนึ่ง

9. พาร์ท หมายถึงพาสปอร์ตหรือหนังสือเดินทาง คนงานไทยยังมีศัพท์เกี่ยวกับหนังสือเดินทางหลายอย่าง

"พาร์ทจริง" หมายถึงหนังสือเดินทางฉบับจริงออกให้โดยกระทรวงการต่างประเทศ ถูกต้องตามกฎหมาย

"พาร์ทปลอม" หมายถึงหนังสือเดินทางฉบับนั้นเป็นของคนอื่น พาร์ทปลอมเป็นหนังสือเดินทางจริงถูกต้องตามกฎหมายทุกประการ แต่คนถือ "พาร์ทปลอม" เป็นคนละคนกับเจ้าของตัวจริง

"ไม่มีพาร์ท" หมายถึงการเดินทางโดยไม่มีหนังสือเดินทางเลย เช่น การลักลอบขนคนเข้าเมืองโดยทางเรือ

"การผ่าเล่ม" หมายถึง การปลอมแปลงหนังสือเดินทางโดยการกรีดรูปคนเดิมออกแล้วเอารูปคนใหม่ใส่เข้าไปแทน

10. มาม่าซัง หมายถึงเจ้าของกิจการหรือคนดูแลผู้หญิงบริการในบาร์ สแน็ค หรือร้านคาราโอเกะ

11. ม้า หมายถึง คนที่ทำหน้าที่เป็นไกด์นำคนงานเข้าประเทศญี่ปุ่น คนทำหน้าที่นี้ต้องรู้จักเส้นทาง ด่านตรวจคนเข้าเมือง มีความรู้ภาษาญี่ปุ่นและกระบวนการตรวจคนเข้าเมืองพอสมควร ส่วนใหญ่ "ม้า" จะได้รับค่าจ้างเมื่อนำคนงานไปส่งถึงที่หมายปลายทางเรียบร้อยแล้ว

12. สัญญานรก หมายถึง สัญญาผูกมัดให้คนงานทำงานใช้หนี้ซึ่งผู้ซื้อ ผู้ขายและนายหน้ากำหนดขึ้น สัญญาดังกล่าวกระทำขึ้นโดยที่คนงานไทยโดยเฉพาะผู้หญิงที่ทำงานเป็นโฮสเตสไม่ได้รับรู้หรือยินยอม โดยทั่วไปมักมีการใช้อำนาจ ใช้กำลังหรือเงื่อนไขผูกมัดบางอย่างเพื่อให้คนงานไทยปฏิบัติตามสัญญา เนื่องจากความไม่ยุติธรรมและความโหดร้ายที่เกิดจากสัญญาจ้างงานดังกล่าว คนงานไทยจึงเรียกว่า "สัญญานรก"

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

13. อพาร์ต หมายถึง อพาร์ตเมนท์ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของคนงานไทยในญี่ปุ่น อพาร์ตมักจะคับแคบและค่าเช่าแพง

14. อาลูไบ มาจากภาษาญี่ปุ่นว่า อาลูไบโตะ (Aru-bai-to) ซึ่งมาจากรากศัพท์ภาษาเยอรมันว่า Arbeit แปลว่างานหรือแรงงาน แต่ในภาษาญี่ปุ่นหมายถึง งานพิเศษที่อยู่นอกเหนือจากงานประจำ คนที่ทำงานพิเศษต้องการหารายได้พิเศษเพิ่มเติมจากรายได้ประจำ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในกรณีคนงานมีความจำเป็นต้องใช้เงิน

15. ไฮ้กอ หมายถึง สมาชิกแก๊งยากูซ่าผู้ทรงอิทธิพลในธุรกิจใต้ดินของญี่ปุ่น คนงานไทยทั้งชายและหญิงต้องเกี่ยวข้องกับ "ไฮ้กอ" ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเสมอ

16. โฮสเตส หมายถึง พนักงานหญิงทำงานต้อนรับและบริการลูกค้าในบาร์ สแน็คหรือสถานบันเทิงต่างๆ ในบรรดาคนงานไทย คนที่ทำงานเป็นโฮสเตสนั้นเป็นที่เข้าใจกันว่าต้องขายบริการทางเพศด้วย

17. "โฮส" หรือโฮสุโตะ หมายถึงพนักงานชายที่ทำหน้าที่ต้อนรับและดูแลลูกค้า โฮสยังทำหน้าที่เป็นเพื่อนเที่ยวของลูกค้าผู้หญิงที่มาเที่ยวในร้านด้วย ลูกค้าสามารถ "ออฟ" โฮสออกไปหาความสุขต่อหลังเวลาทำงาน และโฮสเตสจำนวนมากก็เลี้ยงดูโฮสไว้เป็นเพื่อนให้คอยปรนนิบัติและอยู่กินร่วมกันฉันท์สามีภรรยา

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

เอกสารอ้างอิง

โกสุมภ์ สายจันทร์

2538 “แรงงานไทยในญี่ปุ่น.” จุลสารเอเชียศึกษา (โครงการเอเชียศึกษา, คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่). ปีที่ 3(กรกฎาคม-กันยายน), หน้า 1-16.

ฝ่ายวิชาการ, ธนาคารกสิกรไทย

2537 “การนำเข้าแรงงานนอก: ถึงเวลาต้องทบทวนแล้ว.” มติชนรายวัน. 10 ตุลาคม.

ยลทอง ศรีมงคล

2530 “ขุดทองต่างแดน: อนาคตไม่สดใส.” บ้านเมือง. 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27 พฤศจิกายน.

ยศ สันตสมบัติ

2535 แม่หญิงสิขายตัว: ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

วีณา โดมพนานคร

2538 “ถกปัญหา-ผลกระทบคลื่นคนข้ามชาติไหลทะลักทลายพรมแดนไทย.” มติชนรายวัน. 23 มกราคม.

สมภพ มานะรังสรรค์

2537 “แรงงานไทยในญี่ปุ่น: ปัญหาที่รอการสะสาง.” มติชนสุดสัปดาห์. 14, 739 (21 ตุลาคม): 21.

สมภพ มานะรังสรรค์

2538 จากญี่ปุ่น. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.

สุริยา สมุทคุปติ์และพัฒนา กิติอาษา

2538 “มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์: ข้อเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติและนักมานุษยวิทยาในบริบทของวัฒนธรรมโลก.” เอกสารทางวิชาการ. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานิทัศน์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

สุริยา สมุทคุปติ์, พัฒนา กิติอาษา, ศิลปกิจ ตี่ขันติกุลและจันทนา สุระพินิจ

2538 กรวด-หิน-ดิน-ทราย: รัฐ ทุนนิยมและชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์. นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

"สิงคโปร์ประหาร 2 คนไทย 30 ส.ค. ก่อคดีฆ่าโหด-ลอบขนยาเสพติด"

2539 มติชนรายวัน. 29 สิงหาคม.

เศกสิน ศรีวัฒนานุกูลกิจ

2539 "คุณภาพชีวิตของแรงงานไทยในญี่ปุ่น." เอกสารวิชาการ. โครงการเอเชียศึกษา, คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

"อัฐิ 2 คนงานไทยเหยื่อประหารถึงไทยวันนี้"

2539 ข่าวสด. 2 กันยายน.

อุดตมะ บุตรพุทธสุข

2537 "วิมานนรกหญิงไทยในแดนซากุระ." มติชนสุดสัปดาห์. 14, 742 (14 พฤศจิกายน 2537): 66-67.

Akin Rabibhadana

1975 **"Bangkok Slum: Aspects of Social Organization."** Ph.D. dissertation, Cornell University.

Anan Ganjanapan

1992 "Community Forestry in Northern Thailand: Learning from Local Practice," In **Sustainable and Effective Management Systems for Community Forestry.** Edited by Henry Wood and Willem H.H. Mellink. Bangkok: RECOFTC.

Anderson, Benedict

1991 [1983] **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.** London and New York: Verso.

Appadurai, Arjun.

1990 "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy." In **Global Culture: Nationalism, Globalization, and Modernity,** pp. 295-310. Edited by Mike Featherstone. London: SAGE Publications.

Chitraporn Vanaspong.

1996 "A Bad Remedy for Prostitution." **Bangkok Post.** August 18.

1996 "A Multi-Million Baht Business." **Bangkok Post.** August 18.

1996 "Green Pastures Against All Odds." **Bangkok Post.** August 18.

1996 "Trying to Live a Normal Life." **Bangkok Post.** August 18.

Ivy, Marilyn.

1995 **Discourses of Vanishing: Modernity, Phantasm, Japan.** Chicago: The University of Chicago Press.

Kihara, Masahiro., Seiichi Ichikawa, Masako Kihara, and Shudo Yamasaki.

n.d. **"Descriptive Epidemiology of HIV/AIDS in Japan (1985-1994)."** Yogohama: Department of Epidemiology, Kanagawa Cancer Research Institute. (Mimeographed).

Komai, Hiroshi.

1995 **Migrant Workers in Japan.** Translated by Jens Wilkinson. London and New York: Kegan Paul International.

"Land of No Opportunity."

1994 **Mainichi Daily News. April 23.**

Naisbitt, John

1982 **Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives.** New York: Warner Books.

"Nationality for Foreigner's Child Denied."

1996 **The Japan Times.** June 29, 1996.

"Over 40,000 Thais in Japan Illegally."

1996 **Bangkok Post.** January 11.

Seymour-Smith, Charlotte

1986 **Dictionary of Anthropology.** London: Macmillan Press.

Tsing, Anna Lowenhaupt.

1993 **In the Realm of the Diamond Queen: Marginality in an Out-of-the-Way Place.** Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Yamagiwa, Hiroshi

1996 "Recourse Eludes Illegal Aliens: Employers' Attitude, Lack of Rights Main Complaints." **The Japan Times.** June 13.

บทคัดย่อ

มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์: ข้อเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับ "แรงงานข้ามชาติ" และ "นักมานุษยวิทยา" ในบริบทของวัฒนธรรมโลก

กระแสโลกาภิวัตน์ได้เปลี่ยนโฉมหน้าโลกสมัยใหม่ไปอย่างมโหฬาร "โลกาภิวัตน์" ก่อให้เกิดกระแสการไหลเวียนของ "วัฒนธรรม" ไปทั่วทุกมุมโลก ผู้คน เครื่องจักรกล เงินตรา ข่าวสารข้อมูลและอุดมการณ์เกิดการเคลื่อนย้ายถ่ายเทข้ามพรมแดนของรัฐชาติอย่างมหาศาลชนิดที่ไม่เคยปรากฏมา ก่อน เป็นที่ประจักษ์ว่า โลกทุกวันนี้เชื่อมโยงถึงกันและกันจนเกิดเป็น "ชุมชนโลก" และ "วัฒนธรรมโลก" ในวงวิชาการมานุษยวิทยา เมื่อ "วัฒนธรรม" หรือหน่วยในการวิเคราะห์เปลี่ยนไป นักมานุษยวิทยาจึงไม่อาจทำความเข้าใจ "วัฒนธรรม" โดยการพิจารณาเฉพาะภายใต้อาณาเขตของรัฐหรือประเทศเฉพาะแห่งหรือเฉพาะชุมชนท้องถิ่นได้อีกต่อไป เพราะโลกสมัยใหม่ไร้พรมแดน โลกสมัยใหม่ได้รับการเชื่อมโยงทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง การสื่อสารและคมนาคม วิถีชีวิต แม้กระทั่งกีฬาและบันเทิง ในข้อเขียนชุดนี้ ผู้เขียนเสนอว่า นักมานุษยวิทยา รวมทั้งนักสังคมศาสตร์สาขา อื่น ๆ จำเป็นต้องพัฒนากรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ที่สอดคล้องกับสถานการณ์และความเป็นจริงของโลกสมัยใหม่

คำหลัก: มานุษยวิทยา, โลกาภิวัตน์, วัฒนธรรมโลก, ชุมชนโลก, รัฐชาติ, และเอกลักษณ์ของชาติ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

Abstract

Title :Anthropology and Globalization: A Preliminary Observation on Transnational Workers

Authors :Suriya Smutkupt and Pattana Kitiarsa

Address :Institute of Social Technology, Suranaree University of Technology, Maung District Nakhon Ratchasima 30000 Telephone and Fax (044)216-103

Length :23 pp.

Globalization has caused a tremendous change and created a great flow of culture. Man, money, information, ideology, and high technology have flowed across nation-state borders as they never have before. The entire world has been connected and become a world community under a world culture. In anthropology, when there is a new order of culture, a new unit of analysis has to be considered. Specific culture under a single nation-state model may be inadequate to define the world culture, because a new order of modern world community has been increasingly borderless. It has widely opened in economics, politics, telecommunications, entertainments, sports, and more importantly, the entire way of life. In this article, we, a small group of anthropologists, put forward an argument which suggests that a new conceptual framework to analyze current phenomena of modern world culture and community is needed.

Keywords: anthropology, globalization, world culture, world community, nation-state border and national identity

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์:
ข้อเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับ "แรงงานข้ามชาติ"
และ "นักมานุษยวิทยา" ในบริบทของวัฒนธรรมโลก

สุริยา สมุทคุปติ์[1]
พัฒนา กิติอาษา[2]

บทนำ

"ถ้าพังมนุษย์เพียงคนเดียว...
เขาไม่อาจจะคิดถึงดินแดนอื่นใดที่กว้างไกลเกินกว่า "ผืนโลก"
และไม่อาจจะจินตนาการถึงเรื่องราวอื่นใดที่ยิ่งใหญ่เกินกว่า "วัฒนธรรม"[3]

กลางเดือนพฤษภาคม 2538 พวกเรามีโอกาสพบกับ "ดาวเรือง" และเพื่อนชาย-หญิงของเธออีกสามคนที่สนามบินดอนเมือง พวกเราพบกันบริเวณประตูทางออกของอาคารผู้โดยสารขาเข้า เพื่อ รอรถเวียนไปยังสนามบินภายในประเทศ เธอและเพื่อนหอบหิ้วกระเป๋าเดินทางใบใหญ่ทุกคนหิ้วถุง พลาสติคใส่ของที่มีตราของร้านสินค้าปลอดภาษี ข้างในถุงมีสินค้าต่างประเทศราคาแพง เช่น บุหรี่ น้ำหอม เครื่องสำอางค์ และสุราต่างประเทศ ส่วนเพื่อนผู้ชายหอบเครื่องเสียงญี่ปุ่นราคาแพงกล่องใหญ่ ด้วยหน้าตา กิริยาท่าทาง และสำเนียงภาษา พวกเราจึงมีโอกาสทำความรู้จักซึ่งกันและกัน ในฐานะของ "คนอีสาน--บ้านเดียวกัน" เธอเล่าว่า เธอและเพื่อนๆ เพิ่งจะกลับมาเยี่ยมบ้านเป็นครั้งแรก หลังจากไปทำงานที่โรงงานทอผ้าเมืองเกาซุง ประเทศไต้หวันตามสัญญาจ้างทั้งหมด 2 ปี และได้รับเงินเดือนๆ ละ 18,000 บาท รวมเบี้ยเลี้ยงและสวัสดิการแล้ว ทุกคนทำงานที่เดียวกันและถูกจัดส่งไปทำงานโดยบริษัทนายหน้าแห่งเดียวกัน โดยเสียค่านายหน้าคนละ 80,000 บาท ดาวเรืองจะโดยสารเครื่องบินไปยังสนามบินจังหวัดอุบลราชธานี ที่นั่น จะมีสามีและลูกมารอรับเพื่อกลับบ้านที่อำเภอกุดข้าวปุ้น ส่วนเพื่อนๆ จะไป

---

[1] อาจารย์ประจำสำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, อำเภอเมือง, จังหวัดนครราชสีมา 30000

[2] นักวิจัยประจำห้องไทยศึกษานิทัศน์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, อำเภอเมือง, จังหวัดนครราชสีมา 30000; เริ่มตั้งแต่เดือนกันยายน 2538 เป็นนักศึกษาปริญญาเอกสาขามานุษยวิทยา Department of Anthropology, University of Washington, Seattle, WA 98195, USA. พัฒนา กิติอาษาขอขอบพระคุณสำหรับความช่วยเหลือทางวิชาการของ Prof. Shigeharu Tanabe, Asst. Prof. Katsumi Tamura และ Mr. Arato Oshima แห่ง School of Cultural Studies, National Museum of Ethnology, Osaka, Japan โดยเฉพาะการแนะนำแนวความคิดและตำราวิชาการเกี่ยวกับวัฒนธรรมโลกและโลกาภิวัตน์ นอกจากนี้ทั้งสามท่านยังอนุญาตให้พัฒนาค้นคว้าทางวิชาการจากห้องสมุดของพิพิธภัณฑ์ในช่วงที่เป็นนักศึกษาวิจัยทุนรัฐบาลญี่ปุ่น (Monbusho) ระหว่างเดือนเมษายน 2537-กรกฎาคม 2538

[3] Abu Lughoa, Janet. "Going Beyond Global Babble," In Culture, Globalization, and the World-System. Edited by Anthony D. King. (London: Macmillan Education, 1991), p.19.

เยี่ยมบ้านที่จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีเที่ยวบินออกเดินทางเวลาใกล้เคียงกัน เธอยังเล่าด้วยว่า เมื่อคืนก่อนออกเดินทางได้โทรศัพท์ข้ามประเทศคุยกับสามีและลูก สามีกำชับว่า "อย่าลืม...เอาเหล้านอกมากินลองเบิ่งแหน่เด้อ..."

ต่อมาราวปลายเดือนมิถุนายน 2538 พวกเรามีโอกาสไปเยี่ยมบ้านเกิดของพัฒนา (ผู้เขียนร่วม) ที่หมู่บ้านชนบท ริมฝั่งแม่น้ำโขง จังหวัดหนองคาย ในขณะที่เดินเล่นบริเวณชายหาดริมน้ำตอนเย็น แม่ญิงลาวกลุ่มใหญ่กำลังนั่งรอเรือมารับข้ามฟาก เกือบทุกคนจะสะพายกระติบข้าว มือถือตะกร้าที่มีเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่ผลิตในโรงงานของไทย เช่น ผงซักฟอก สบู่ น้ำตาล น้ำปลา รวมทั้งผักและผลไม้บางชนิด แม่ญิงจากหมู่บ้านฝั่งตรงข้ามกลุ่มนี้ใช้เวลาว่างจากงานในไร่นาในหมู่บ้านของตน ข้ามมาทำงานรับจ้างฝั่งไทย งานที่ทำ ได้แก่ ดำนา ปลูกถั่วเหลือง ดายหญ้าไร่มันสำปะหลัง ฯลฯ โดยได้รับค่าจ้างวันละ 60 บาท ในขณะที่ค่าแรงในท้องถิ่นสำหรับคนไทยวันละ 80-100 บาท ความต้องการแรงงานจากฝั่งลาวของหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้นในช่วงเวลา 4-5 ปีที่ผ่านมา เนื่องจากคนหนุ่มสาว หรือวัยแรงงานของหมู่บ้านจำนวนมากออกไปทำงานที่กรุงเทพฯ และเขตปริมณฑล แรงงานในท้องถิ่นจึงเริ่มขาดแคลน โดยเฉพาะแรงงานสำหรับกิจกรรมการเกษตรบางอย่างที่ต้องทำงานแข่งกับเวลา และเงื่อนไขของดินฟ้าอากาศ เช่น ดำนา เกี่ยวข้าว หรือเก็บถั่วเหลือง เป็นต้น

อันที่จริงภาพของการเคลื่อนย้ายแรงงานอย่าง "ดาวเรือง" และเพื่อน หรือกลุ่มแม่ญิงลาว (รวมทั้งเงินตรา สินค้า ความคิดและประสบการณ์ข้ามวัฒนธรรม) ไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่แปลกใหม่แต่อย่างใด ตรงกันข้าม กลับเป็นภาพที่มีมานานและสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป แรงงานไทยไปทำงานต่างประเทศ เช่น ตะวันออกกลาง ญี่ปุ่น ไต้หวัน เพื่อนบ้านในเขตเอเชียอาคเนย์ หรือแม้กระทั่งสหรัฐอเมริกาและยุโรป เป็นภาพของการเคลื่อนย้ายแรงงานที่มีมานานแล้ว หลังจากสงครามเวียดนามสิ้นสุดลงในกลางทศวรรษ 2513 (1970s) แรงงานไทยจำนวนมากที่เคยทำงานเกี่ยวข้องกับฐานทัพสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย โดยเฉพาะในจังหวัดภาคอีสานเริ่มเดินทางไปทำงานต่างประเทศ ประกอบกับประเทศตะวันออกกลางมีความต้องการแรงงานต่างชาติสำหรับโครงการก่อสร้างต่าง ๆ ทำให้ปรากฏการณ์ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า "ไปขุดทองซาอุ" เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในหมู่บ้านชนบทภาคอีสาน ในปี พ.ศ. 2526 พวกเราพบว่ามี "หมู่บ้านซาอุฯ" หรือหมู่บ้านที่ชาวบ้านผู้ชาย โดยเฉพาะผู้นำครอบครัวเดินทางไปทำงานต่างประเทศมากกว่าครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน เช่น บ้านศรีประหลาด อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ บ้านไชยสอ อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น นอกจากนี้ การศึกษาภาคสนามเกี่ยวกับการควบคุมน้ำท่วมของจังหวัดริมฝั่งแม่น้ำโขง เช่น หนองคาย นครพนม มุกดาหาร และ

อุบลราชธานี ในปี พ.ศ. 2537 ที่ผ่านมา พวกเราก็ยังพบเห็น "หมู่บ้านซาอุฯ" "หมู่บ้านไต้หวัน" หรือ "หมู่บ้านฮ่องกง" ปรากฏอยู่ทั่วไป[4]

ในทำนองเดียวกัน ผู้คนจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น จีน พม่า ลาว กัมพูชา อินเดีย บังคลาเทศ ก็เข้ามาทำงานรับจ้าง กรรมกร และค้าขายในประเทศไทยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว แต่ในช่วงเวลานับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2523 (1980s) เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของโลกหลาย ๆ ประการที่มีส่วนสัมพันธ์สอดคล้องกับ กระแสการเคลื่อนย้ายแรงงานในระดับภูมิภาค ดังที่พวกเรานำเสนอข้างต้นนี้ กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีส่วนผลักดันให้ภาพของการเคลื่อนย้ายแรงงานดังกล่าว ชัดเจน เพิ่มจำนวนและขยายขอบเขตข้ามประเทศมากขึ้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเคลื่อนย้ายแรงงานที่เกิดขึ้นในโลกสมัยใหม่เป็นเพียงตัวอย่างอันหนึ่งของ กระแสการเคลื่อนย้ายและไหลเวียนของ "วัฒนธรรม" ซึ่งหมายรวมถึงผู้คน เครื่องจักรกล สินค้า ข่าวสารข้อมูล และแนวคิดอุดมการณ์ ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ระดับนานาชาติ ไม่ได้จำกัดว่าจะเป็นชาติที่ยากจนหรือร่ำรวย ประชาธิปไตยหรือคอมมิวนิสต์ ทุนนิยมหรือสังคมนิยม ตะวันตกหรือตะวันออก กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในระดับโลกดังกล่าว เกิดขึ้นและกำลังเป็นไปภายใต้ชื่อที่พวกเราเรียกกันว่า "โลกาภิวัตน์"

ข้อเขียนชุดนี้พยายามจะนำเสนอ พัฒนาการและผลกระทบของโลกาภิวัตน์ โดยพิจารณาผ่านกระแสการเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างประเทศ กรอบแนวคิดในการทำความเข้าใจวัฒนธรรมและชุมชนโลก อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ และความเคลื่อนไหวในวงวิชาการมานุษยวิทยาร่วมสมัย

โลกาภิวัตน์กับวัฒนธรรมโลก

โลกาภิวัตน์คืออะไร "โลกาภิวัตน์" เป็นศัพท์บัญญัติที่ราชบัณฑิตยสถานประกาศใช้อย่างเป็นทางการ เพื่อสื่อความหมายของคำว่า "globalization" ซึ่งเดิมทีสาธารณชนนิยมบัญญัติศัพท์ที่แตกต่างกันขึ้นมาใช้ เช่น โลกานุวัตร โลกาภิวัฒน์ ฯลฯ "โลกาภิวัตน์" หมายถึง การอภิวัฒน์หรือเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น หรือก้าวหน้ามากขึ้นตามกระแสโลก[5] ทั้งนี้เนื่องจากโลกสมัยใหม่มีแนวโน้มที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม บางครั้งคำว่า โลกาภิวัตน์ ก็มีความหมายอย่างกว้าง ๆ ว่า "กระบวนการทำให้โลกกลายเป็นหนึ่งเดียว"[6] ดูเหมือนว่า "โลกาภิวัตน์" ตามรูปศัพท์นั้น น่าจะทำความเข้าใจได้ไม่ยาก ทั้งนี้เพราะ

---

[4] โปรดดูรายละเอียดใน Suriya Smutkupt, et al. Flood Stress in the Four Lower Mekong Basin (LMB) Provinces: A Rapid Appraisal of Flood Stress Among the Northeast Peasants. (Nakhonratchasima: Suranaree University of Technology, 1994).

[5] มิธิ เอียวศรีวงศ์, "ถอดรหัสโลกาภิวัตน์" มติชนสุดสัปดาห์. 15, 743 (18 พฤศจิกายน 2537), หน้า 56-57.

[6] วิชัย ตันศิริ, "การศึกษาไทยในสังคมโลกาภิวัตน์ (1)" สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์. 42, 3 (อาทิตย์ 18-24 มิถุนายน 2538), หน้า 12.

ภาพลักษณ์และข้อเท็จจริงที่การเชื่อมโยงด้านข่าวสารข้อมูล หรือการติดต่อสื่อสารโดยอาศัยความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เป็นภาพที่สามารถพบเห็นและรู้สึกได้จริงในชีวิตประจำวัน แต่ในความเป็นจริงนั้น การทำความเข้าใจ "โลกาภิวัตน์" ทั้งในแง่ของความหมาย พัฒนาการ และผลกระทบนั้น ไม่ใช่เรื่องง่ายแต่อย่างใด

โรเบิร์ตสัน (Robertson) เคยนำเสนอไว้ว่า "โลกาภิวัตน์...ชี้ให้เห็นปัญหาของรูปแบบในความหมายที่ว่าโลกทั้งโลกเริ่มกลายมาเป็นหนึ่งเดียว....ในความหมายทั่วไป โลกาภิวัตน์เป็นชุดของมโนทัศน์ที่ใช้ในการทำความเข้าใจปัญหาของระเบียบโลก โลกาภิวัตน์เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่จำเป็นต้องอาศัยแนวทางในการทำความเข้าใจแบบสหวิชาการ"[7] เพราะโลกาภิวัตน์ครอบคลุมสังคมโลกไว้ทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็น เศรษฐกิจ การเมือง สังคม สภาพแวดล้อม การสื่อสารและโทรคมนาคม วิทยาศาสตร์และภูมิปัญญา ฯลฯ อันที่จริง ในยุคสมัยก่อนหน้าโลกาภิวัตน์ โลกของเราก็มีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมมาตลอดหน้าประวัติศาสตร์อารยธรรมมนุษย์ ทอฟฟเลอร์ (Toffler) ได้จัดแบ่งพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในหนังสือ "คลื่นลูกที่สาม" (The Third Wave)[8] ที่มีชื่อเสียงของท่านว่า มนุษยชาติผ่านการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์โลกมาแล้วสองครั้ง การปฏิวัติเกษตรกรรมเมื่อราว 8,000 ปีก่อนคริสตกาล เป็น การเปลี่ยนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของมวลมนุษย์ครั้งมโหฬาร จากที่เคยเก็บของป่าล่าสัตว์ และไม่มีที่อยู่อาศัยอย่างถาวร ก็เปลี่ยนมาเป็นการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ และตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ต่อมาการปฏิวัติอุตสาหกรรม ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในทวีปยุโรปกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 (ค.ศ. 1650-1750) หรือ พ.ศ. 2193-2293--สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย) ถือได้ว่าเป็นการก้าวกระโดดครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งของมนุษย์ ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้มนุษย์สามารถใช้เครื่องจักรทำงาน ผลิตสินค้าในเชิงพาณิชย์ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาล ความสำเร็จของอุตสาหกรรมได้ก่อให้เกิดประเทศมหาอำนาจและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ก่อนที่จะนำมาซึ่งการแสวงหาโลกใหม่ การล่าอาณานิคมและสงครามโลกในที่สุด

ทอฟฟเลอร์ (รวมทั้งนักอนาคตวิทยาอีกหลายท่าน) ได้เน้นว่า โลกในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 กำลังก้าวเข้าสู่การปฏิวัติครั้งใหญ่ครั้งที่สาม หรือคลื่นลูกที่สาม นั่นคือ การปฏิวัติทางสารสนเทศและการสื่อสารคมนาคม "จุดหักเหนี้เริ่มขึ้นในราว ค.ศ. 1955 (พ.ศ. 2498) ในอเมริกา ซึ่งเป็นช่วงทศวรรษที่มีการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก เกิดคอมพิวเตอร์ เกิดการเดินทางด้วยเครื่องบินเจ๊ท มีการวางแผนครอบครัวด้วยยาเม็ด และมีการคิด

---

[7] Robertson, Roland. "Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept," In Global Culture: Nationalism, Globalization, and Modernity. Edited by Mike Featherstone. (London: SAGE Publication, 1990), p. 15.

[8] ทอฟฟเลอร์, อัลวิน. คลื่นลูกที่สาม (The Third Wave). แปลโดย วิจิตลักษณ์ แสงอุไรและคณะ. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หยินหยาง, 2532).

ประดิษฐกรรมต่าง ๆ ในทศวรรษเดียวกันนี...คลื่นลูกที่สามก็ได้ก่อตัวขึ้นในอังกฤษ ฝรั่งเศส สวีเดน เยอรมนี รัสเซียและญี่ปุ่น..."[9]

ดังนั้น เราจึงมองเห็นได้ว่า พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติเกิดขึ้นกับมวลมนุษย์หลายครั้ง ตามแนวความคิดของทอฟฟเลอร์นั้น อารยธรรมของมนุษย์ถูกเปลี่ยนโฉมหน้ามาแล้วอย่างน้อยสองครั้ง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมักเกิดขึ้นในประเทศศูนย์กลางก่อน แล้วค่อยส่งผลกระทบไปยังผู้คนที่อาศัยอยู่ตามซีกต่าง ๆ ของโลกอย่างช้า ๆ ไม่สลับซับซ้อนและไม่ครอบคลุมทุกมิติ ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงแบบฉับพลันที่ส่งผลกระทบไปทั่วโลกในช่วงเวลาไม่กี่ทศวรรษ และที่สำคัญยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดที่สามารถสั่นสะเทือนและก่อให้เกิดผลกระทบที่ตามมารุนแรงในทางเศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์การเมือง และวัฒนธรรมของโลกได้เท่ากับกระบวนการที่เรียกว่า "โลกาภิวัตน์" ในห้วงเวลาที่ประเทศอุตสาหกรรม หรือกลุ่มประเทศในโลกที่หนึ่งได้ก้าวเข้าสู่สังคมคลื่นลูกที่สามไปแล้ว ประเทศในโลกที่สามส่วนใหญ่ก็กำลังเข้าสู่ช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่าน จากอารยธรรมอุตสาหกรรมไปสู่อารยธรรมของคลื่นลูกที่สามเช่นกัน ด้วยกรอบแนวคิดในระดับมหภาพและการฉายภาพอนาคตเช่นนี้ ช่วยให้พวกเราเริ่มมองเห็นว่า กระบวนการโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในมิติและบริบทต่าง ๆ แท้ที่จริงก็คือประจักษ์พยานและการประกาศตัวของการปฏิวัติครั้งใหญ่ที่ได้ปรากฏตัวขึ้นมาอีกครั้งในหน้าประวัติศาสตร์อารยธรรมของมวลมนุษย์

พัฒนาการของโลกาภิวัตน์ กล่าวโดยทั่วไป "โลกาภิวัตน์" ก่อให้เกิดสังคมนานาชาติ หรือ สร้างเงื่อนไขที่โลกทั้งโลกมีแนวโน้มที่จะกลายมาเป็นหนึ่งเดียว เช่น ยอมรับข้อตกลงทางเศรษฐกิจเดียวกัน ยอมขยายกฎหมายระหว่างประเทศให้ครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ มากขึ้น ยอมรับแนวคิดและอุดมการณ์คล้ายคลึงกัน (เช่น ประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน การอนุรักษ์สภาพแวดล้อม) หรือแม้กระทั่งวิถีชีวิต การแต่งกาย กีฬาและบันเทิง เป็นต้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงในบริบทต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเกิดขึ้นได้ก็เฉพาะภายใต้เงื่อนไขที่โลกมีการสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่อย่างชัดเจนแล้ว โลกาภิวัตน์เริ่มต้นขึ้นภายหลังจากที่โลกได้พัฒนาขึ้นเป็นประเทศที่มีพรมแดน อำนาจ อธิปไตยและอำนาจรัฐที่มั่นคง รวมทั้งมีการติดต่อเชื่อมโยงซึ่งกันและกันในระดับรัฐอย่างเป็นทางการ และการติดต่อเชื่อมโยงดังกล่าวมีผลกระทบต่อประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก กิดเดนส์ (Giddens) นักสังคมวิทยารุ่นใหม่ชาวอังกฤษนำเสนอว่า"ช่วงเวลาของการทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ก่อให้เกิดระบบการควบคุมรัฐชาติขึ้นมาเป็นครั้งแรก"[10] ช่วงเวลาดังกล่าวนี้เองที่นักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา และนักวิชาการจำนวนมาก เชื่อกันว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลกระทบกระเทือนอย่างกว้างขวางในทศวรรษปัจจุบัน (2533)

---

[9] อ้างแล้ว, หน้า 22.

[10] อ้างถึงใน Robertson, หน้า 23.

โรเบิร์ตสัน[11] นำเสนอว่า ช่วง ค.ศ. 1880-1925 (พ.ศ. 2423-2468) หรือช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เป็นช่วงทะยานหรือก้าวกระโดดของกระบวนการโลกาภิวัตน์ แต่ถ้าหากพิจารณาในแง่ของพัฒนาการและการก่อรูปของกระบวนการแล้ว ท่านแบ่งโลกาภิวัตน์ออกเป็น 5 ระยะ คือ

1. ระยะฟักตัว ระยะฟักตัวของโลกาภิวัตน์เริ่มต้นขึ้นในยุโรปราวตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ช่วงนี้ชุมชนชาติเริ่มเกิดขึ้น พร้อมกับการยอมรับแนวคิดเกี่ยวกับปัจเจกชน และความเป็นมนุษย์ ช่วงเวลาดังกล่าว เป็นช่วงของความเจริญก้าวหน้าวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป

2. ระยะแรกเริ่ม ระยะเวลาต่อมาทวีปยุโรปยังคงเป็นศูนย์กลางของโลก โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและภูมิปัญญา ระยะนี้กินเวลาสั้น ๆ ระหว่างกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ไปจนถึงทศวรรษที่ 1870 (2413) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชาติต่าง ๆ ในทวีปยุโรปเริ่มสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอย่างเป็นทางการ

3. ระยะก้าวกระโดด เริ่มขึ้นหลังจากทศวรรษที่ 1870 (2413) หรือต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุง รัตนโกสินทร์ จนถึงทศวรรษที่ 1920 (2463) ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่รัฐชาติในยุโรปได้รับการสถาปนา การติดต่อสื่อสารระหว่างชาติมีมากขึ้น จนกระทั่งเกิดสภาพวิกฤติและความขัดแย้งระหว่างชาติอันเป็นต้นเหตุของสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง และการก่อตั้งสันนิบาตชาติหลังสงคราม เพื่อทำหน้าที่เป็นองค์กรสันติภาพระหว่างประเทศ นอกจากนี้ การแข่งขันกีฬาระดับโลก เช่น โอลิมปิค ฟุตบอล โลก หรือรางวัลเพื่อสันติภาพและความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการของโลก เช่น รางวัลโนเบล ก็เริ่มต้นขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันนี้

4. ระยะการต่อสู้ช่วงชิงความเป็นใหญ่ ตรงกับช่วงเวลาระหว่างทศวรรษที่ 1920 ถึงตอนกลางทศวรรษที่ 1960 (2460-2503) เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ประเทศมหาอำนาจในทวีปยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมนี อิตาลี และรัสเซีย ต่างได้รับความเสียหายจากสงครามโลก ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม สหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นประเทศที่ได้รับผลประโยชน์จากสงครามมากที่สุด เริ่มผงาดขึ้นมามีบทบาทในเวทีเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศ เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองอุบัติขึ้น โลกทั้งโลกได้เผชิญกับผลของสงครามที่ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางและรุนแรง เช่น ความโหดร้ายและสงครามล้างเผ่าพันธุ์ของกองทัพนาซี เผด็จการแฟสซิสต์ของอิตาลี ลัทธิจักรวรรดินิยมของกองทัพญี่ปุ่น เป็นต้น ศูนย์กลางของโลกาภิวัตน์ย้ายฐานข้ามฝั่งมหาสมุทร แอตแลนติคอย่างเต็มตัวเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง โดยเฉพาะความสำเร็จของสหรัฐอเมริกาในการคิดค้นระเบิดปรมาณู บทบาทมหาอำนาจทางเศรษฐกิจผู้มั่งคั่ง บทบาทของตำรวจโลกในเวทีสหประชาชาติและการเมืองระหว่างประเทศ

---

[11] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อย่างไรก็ตาม ความเป็นเจ้าโลกและผู้นำประเทศทุนนิยมประชาธิปไตยของอเมริกา ก็ได้รับการท้าทายจากสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งเป็นผู้นำของประเทศในโลกคอมมิวนิสต์ การต่อสู้ช่วงชิงความเป็นใหญ่ดังกล่าวได้ทวีความเข้มข้นมากขึ้นและพัฒนามาเป็นสงครามเย็นในทศวรรษต่อมา

5. ระยะของความไม่แน่นอน นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1960 ถึงตอนต้นทศวรรษ 1990 (2503-2533) ถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของโลก ความสำเร็จของการส่งมนุษย์ไปสำรวจดวงจันทร์ของสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ.1969 (2512) การเผชิญหน้ากันระหว่างมหาอำนาจค่ายเสรีประชาธิปไตยและคอมมิวนิสต์พัฒนาถึงจุดสูงสุดในกรณีวิกฤติคิวบา ซึ่งประธานาธิบดีจอห์น เอฟ. เคนเนดี้ (John F. Kennedy) บังคับให้สหภาพโซเวียตถอนหัวรบนิวเคลียร์ออกจากคิวบาในปี ค.ศ. 1962 (2505) สงครามเวียดนามและการต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างสุดขั้วของสหรัฐอเมริกาในช่วงทศวรรษ 1960-1970 (2503-2513) การสิ้นสุดของสงครามเย็นเนื่องจากการล่มสลายของสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออกในช่วงกลางทศวรรษ 1980 (2523) และกำเนิดระเบียบโลกใหม่ที่สหรัฐอเมริกาและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก้าวขึ้นครองโลก โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามอ่าวเปอร์เซียในปี 2533-2534 ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของประเทศในเอเชียแปซิฟิค โดยมีญี่ปุ่นเป็นแบบอย่างและผู้นำที่สำคัญ การรวมตัวกันทางเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลก รวมทั้งวัฒนธรรมบริโภคนิยม สื่อมวลชนข้ามชาติ และแนวคิดหลัก เช่น ประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมของโลก ทั้งหมดนี้ เป็นโฉมหน้าของโลกใหม่ และการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ซึ่งเกิดขึ้นในนามของกระบวนการที่เราเรียกกันว่า "โลกาภิวัตน์"

วัฒนธรรมโลก-วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ เมื่อ "...โลกาภิวัตน์ถูกทำให้เข้าใจว่า คือ พลังงานทางเทคโนโลยี พลังงานทางเศรษฐกิจ พลังการเมือง และพลังทางวัฒนธรรมจากโลกภายนอกที่ไหลบ่ามาท่วมทับคนทั้งโลก"[12] จึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ว่า การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นตามมานั้น ย่อมส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนทั่วโลกอย่างเลี่ยงไม่พ้น ในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม โลกาภิวัตน์ และระบบโลกนั้น คิง (King) นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษอธิบายว่า "วัฒนธรรม ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของวัตถุหรือสัญลักษณ์ ต่างก็หมายถึง คุณลักษณะต่าง ๆ ที่มนุษย์มีอยู่ [และได้มาโดยผ่านกระบวนการอบรมขัดเกลาในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมเฉพาะแห่ง] ส่วนโลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการ และระบบโลกเป็น

---

[12] นิธิ เอียวศรีวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 56.

เสมือนโครงสร้าง"[13] หรือโรงละครขนาดมหึมาที่มีภาพของวัฒนธรรมซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามกระบวนการโลกาภิวัตน์หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามฉากและปรากฏการณ์ นอกจากนี้ คิงยังได้อธิบายต่อไปอีกว่า "วัฒนธรรม" ที่พวกเราควรให้ความสนใจเป็นพิเศษในยุคโลกาภิวัตน์นั้น น่าจะมีความหมายสำคัญสองอย่าง คือ "หนึ่ง หมายถึง ระบบทางสังคมของความหมายที่สื่อออกมาในรูปแบบเฉพาะอย่าง และสอง การศึกษาทางประวัติศาสตร์และสังคมวิทยาของรูปแบบที่เป็นรูปธรรมของวัฒนธรรม และปฏิบัติการทางวัฒนธรรม ตัวอย่างของวัฒนธรรมในความหมายดังกล่าว ได้แก่ วิถีชีวิต ศิลปะและสื่อมวลชน วัฒนธรรมทางการเมืองหรือศาสนา และทัศนคติของผู้คนที่มีต่อโลกาภิวัตน์"[14] เป็นต้น

วิชัย ตันศิริ[15] ได้บรรยายถึงภาพรวมของวัฒนธรรมโลก อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ไว้น่าสนใจหลายประการ กล่าวคือ

การปฏิวัติด้านการคมนาคมสื่อสาร การพัฒนาระบบการเก็บข้อมูลด้านสมองกลที่เรียกว่า คอมพิวเตอร์ การใช้ระบบดาวเทียมเพื่อการสื่อสาร เทคโนโลยีใหม่ ๆ เหล่านี้ ซึ่งจะวิวัฒนาการไปอีกไกล ทำให้โลกเราสื่อสารกันได้รวดเร็วจนกระทั่งดูประหนึ่งว่าเราอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน

การปฏิวัติทางด้านการคมนาคมสื่อสารดังกล่าว ย่อมทำให้ระบบเศรษฐกิจของโลก...ได้กลายมาเป็นระบบเศรษฐกิจเดียวกัน การผลิตสินค้าประเภทต่าง ๆ ก็มีเป้าหมายการจำหน่ายข้ามชาติ ตลาดผู้ซื้อกลายเป็นตลาดโลก มิใช่ตลาดภายในประเทศ... ระบบการลงทุนก็กำลังกลายเป็นระบบข้ามชาติ หมายความว่า หุ้นส่วนของบริษัทมาจากหลายสัญชาติ เงินตราหมุนเวียนเข้าออกประเทศอย่างรวดเร็ว...

ทางด้านการเมืองและสังคม ก็เริ่มมีความเชื่อมโยงและขบวนการข้ามชาติเกิดขึ้น เช่น ขบวนการกรีนพีซ (Green Peace) ซึ่งมีอุดมการณ์เพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ มีเครือข่ายทั่วโลก ขบวนการปกป้องสิทธิมนุษยชนและสิทธิสตรี ก็มีแนวดำเนินงานระดับโลกเช่นกัน การเรียกร้องสิทธิทางการเมืองเพื่อการมีส่วนร่วมหรือประชาธิปไตย ก็กลายเป็นขบวนการระดับชาติ แต่ก็มีข้อสังเกตว่า แนวโน้มของระบบประชาธิปไตยในอนาคตในสังคมคลื่นลูกที่สามอาจจะแตกต่างจากระบบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา อาจจะมีประชาธิปไตยแบบโดยตรงมากยิ่งขึ้นและใช้ระบบประชามติมากขึ้น

นอกจากนั้น วิถีชีวิตและสไตล์ของการแต่งตัวตลอดจนความเป็นอยู่ประจำวัน ก็มีแนวโน้มที่จะมีลักษณะละม้ายคล้ายคลึงกันมากยิ่งขึ้น การสวมชุดราตรีเมื่อออกงาน การสวมสูทไปทำงานของข้าราชการระดับสูงและนักธุรกิจ...แสดงให้เห็นการยอมรับความเป็นสากลของเครื่อง

---

[13] King, Anthony D. "Introduction," In Culture, Globalization and the World System. (London: Macmillan Education, 1991), p. 3.

[14] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[15] วิชัย ตันศิริ, อ้างแล้ว, หน้า 13.

แต่งกายแบบตะวันตก ตลอดจนบ้านที่อยู่อาศัย...ดนตรีสากลและการเต้นรำแบบสากลที่แพร่สะพัดไปทุกประเทศ...

แรงงานข้ามชาติ: หนึ่งในโฉมหน้าของโลกาภิวัตน์

ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอกรณีตัวอย่างของปรากฏการณ์ระดับนานาชาติ ซึ่งเป็นผลพวง อย่างหนึ่งของโลกาภิวัตน์ เนื่องจากโลกาภิวัตน์ได้สร้างกระแสให้เกิดการไหลเวียน "วัฒนธรรม" ไปทั่วโลก ข้ามพรมแดนของรัฐชาติและสิ่งกีดขวางที่เคยมีมาในโลกยุคก่อนหน้า พวกเราพิจารณาเห็นว่า "แรงงาน" หรือการไหลเวียนของกำลังคนในรูปแบบต่าง ๆ ก็เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ทางสังคมของโลกสมัยใหม่ แรงงานข้ามชาติประกอบด้วยกลุ่มคนสำคัญสองกลุ่ม คือ แรงงานที่มีทักษะฝีมือ ได้แก่ นักวิชาชีพ นักธุรกิจ นักกฎหมาย นักบัญชี วิศวกร แพทย์ นักลงทุน นักวิชาการ นักวิจัย ฯลฯ และแรงงานไร้ทักษะฝีมือ ได้แก่ กรรมกร คนทำงานบ้าน คนงานในโรงงาน รวมทั้งโสเภณี

ในข้อเขียนชุดนี้ พวกเราจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับแรงงานข้ามชาติกลุ่มที่สอง ซึ่งเป็นกลุ่มที่กำลังประสบปัญหาและความยากลำบาก จนถึงขั้นที่อาจกล่าวได้ว่า ผู้คนเหล่านี้ได้รับผลกระทบในด้านลบของโลกาภิวัตน์มากที่สุดกลุ่มหนึ่ง กรณีของแรงงานข้ามชาติดังกล่าวปรากฏให้เห็นชัดเจนในกลุ่มประเทศโลกที่สาม เช่น ไทย ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย อินโดนีเซีย อินเดีย บังคลาเทศ จีน เวียดนาม ลาว พม่า ฯลฯ ซึ่งแรงงานไร้ฝีมือพยายามดิ้นรนออกไปหางานทำนอกประเทศ ทั้งในโลกที่หนึ่ง หรือประเทศที่เป็นศูนย์กลางของกระแสโลกาภิวัตน์ และประเทศเพื่อนบ้านที่กำลังขาดแคลนแรงงาน เนื่องมาจากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของภาคอุตสาหกรรมและบริการของประเทศอุตสาหกรรมใหม่ โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศเอเชียแปซิฟิค

แรงงานข้ามชาติในเอเชียแปซิฟิค เมื่อเดือนมีนาคม 2538 วารสารฟาร์อีสเทอร์นอีโคโนมิครีวิว (Far Eastern Economic Review)[16] ได้รายงานว่า นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2523 เป็นต้นมา ประเทศในเขตเอเชียแปซิฟิคหลายประเทศเริ่มขาดแคลนแรงงานภายในประเทศ โดยเฉพาะแรงงานในภาคอุตสาหกรรม การก่อสร้างและบริการ ทำให้หลายประเทศจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งแรงงานที่เข้าเมืองอย่างถูกต้องตามกฎหมายและลักลอบเข้าเมือง เช่น แรงงานจากบังคลาเทศเข้าไปทำงานในมาเลเซีย สิงคโปร์ และญี่ปุ่น แรงงานจากไทยไปทำงานในมาเลเซีย สิงคโปร์ บรูไน ฮ่องกง ไต้หวันและญี่ปุ่น แรงงานจากฟิลิปปินส์เข้าไปทำงานในสิงค์โปร์ ฮ่องกง ญี่ปุ่น ไต้หวันและประเทศในตะวันออกกลาง แรงงานจากอินโดนีเซียเข้าไปทำงานในมาเลเซีย สิงคโปร์และญี่ปุ่น หรือแรงงานจากเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลั่งไหลเข้าไปทำงานในประเทศตะวันออกกลาง เป็นต้น ทุกวันนี้ 80 เปอร์

---

[16] Hiebert, Murray. "Give and Take," Far Eastern Economic Review. (May 25, 1995), pp. 54-56.

เซนต์ของแรงงานในธุรกิจก่อสร้าง หรือมากกว่า 475,000 คนในมาเลเซียเป็นแรงงานต่างชาติ ในญี่ปุ่นก็เช่นเดียวกัน แม้ว่ารัฐบาลจะมีมาตรการที่เข้มงวดเพื่อควบคุมแรงงานต่างชาติและการลักลอบเข้าเมือง ตัวเลขที่เปิดเผยโดยรัฐบาลญี่ปุ่นชี้ให้เห็นว่า มีแรงงานต่างชาติเข้าไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมก่อสร้างราว 160,000 คน ซึ่งตัวเลขอย่างไม่เป็นทางการอาจสูงถึง 270,000 คน ในจำนวนนี้ มีแรงงานทั้งชายและหญิงจากประเทศไทยรวมอยู่ด้วยจำนวนมาก กล่าวคือ สถิติของทางราชการญี่ปุ่นรายงานว่า ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงพฤศจิกายน 2536 ตัวเลขคนไทยที่อาศัยอยู่ในญี่ปุ่นอย่างผิดกฎหมายสูงถึง 53,845 คน[17] ส่วนแรงงานของฟิลิปินส์ในญี่ปุ่น ซึ่งประมาณการโดย Kanlungan Centre Foundation (องค์กรเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับแรงงานของประเทศ) ในปี 2538 พบว่ามีประมาณ 100,000 คน[18]

แรงงานข้ามชาติเหล่านี้เอง ที่เป็นกำลังสำคัญในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มประเทศในเอเชียแปซิฟิค ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มประเทศที่มีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูงที่สุดในโลกรอบ 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา

ทิศทางการเคลื่อนย้ายแรงงาน เป็นที่น่าสังเกตว่า การเคลื่อนย้ายแรงงานในระยะเริ่มแรกมักเป็นไปในลักษณะของการเคลื่อนย้ายทางเดียว คือจากประเทศที่ยากจนกว่าไปยังประเทศที่ร่ำรวย หรือจากประเทศที่มีแรงงานจำนวนมากไปยังประเทศที่มีความต้องการแรงงานสูงเท่านั้น แต่ในทศวรรษปัจจุบัน หลาย ๆ ประเทศที่กลายมาเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เริ่มมีแรงงานจากต่างชาติเข้ามา ขณะเดียวกันแรงงานภายในประเทศยังคงหลั่งไหลไปทำงานในต่างประเทศเช่นเดิม ในมาเลเซีย ช่วงเศรษฐกิจตกต่ำในกลางทศวรรษ 2523 แรงงานที่มีทักษะฝีมือราว 200,000 คนออกไปทำงานในสิงคโปร์ ฮ่องกง ไต้หวันและญี่ปุ่น แต่พอเศรษฐกิจฟื้นตัวในปัจจุบัน แรงงานเหล่านั้นเลือกที่จะทำงานต่างประเทศที่มีรายได้ดีกว่า จึงเป็นการเปิดโอกาสให้แรงงานผู้ยากจนและว่างงานจากเพื่อนบ้าน เช่น อินโดนีเซีย ข้ามพรมแดนเข้ามาทำงานแทนที่แรงงานเหล่านั้น ในประเทศไทยของเราก็เช่นกัน เมื่อปีที่ผ่านมา (2537) แรงงานไทยเคลื่อนย้ายไปทำงานต่างประเทศ โดยเฉพาะในสิงคโปร์ ไต้หวัน ฮ่องกง มาเลเซีย และบรูไนมากกว่า 400,000 คน ในขณะที่โครงการก่อสร้างภายในประเทศจำนวนมากขาดแคลนแรงงาน ทำให้เราต้องพึ่งแรงงานที่เข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายจากประเทศพม่า เช่น กรณีของการก่อสร้างสนามกีฬาฉลองเมืองเชียงใหม่ครบรอบ 700 ปี เพื่อใช้เป็นสถานที่แข่งขันกีฬาซีเกมส์ในเดือนธันวาคม 2538 นั้น ต้องอาศัยแรงงานชาวไทยใหญ่จากรัฐฉาน เป็นต้น[19] ในจำนวนนี้ยังไม่ได้นับรวมแรงงานที่เข้ามารับจ้างตามจังหวัดชายแดน ทั้งที่ติดกับฝั่งพม่า กัมพูชา และลาว ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของกระแสไหลเวียนของแรงงานข้ามชาติด้วยเช่นกัน ดังที่

---

[17] สมภพ มานะรังสรรค์. "แรงงานไทยในญี่ปุ่น: ปัญหาที่รอการสะสาง," **มติชนสุดสัปดาห์**, 14, 739 (21 ตุลาคม 2537), หน้า 31.

[18] Karp, Jonathan. "Migrant Workers: A New Kind of Hero," **Far Eastern Economic Review**. (March 30, 1995), pp. 42-45.

[19] Hiebert, Murray. Ibid., p. 55.

พวกเรานำเสนอไว้ในตอนต้นของข้อเขียนชุดนี้ เกี่ยวกับแรงงานรับจ้างตามฤดูกาลที่ข้ามมาทำงานในเขตหมู่บ้านชนบทของจังหวัดหนองคาย และจังหวัดต่าง ๆ ริมฝั่งแม่น้ำโขง[20] รวมทั้งชายแดนด้านพม่า จีนตอนใต้และกัมพูชา ซึ่งต่างก็เผชิญกับสถานการณ์แรงงานข้ามชาติที่คล้ายคลึงกัน

การขยายตัวทางเศรษฐกิจและความต้องการแรงงานราคาถูก โดยเฉพาะในโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ในภูมิภาค เป็นเหตุผลสำคัญของการไหลเวียนของแรงงานข้ามชาติในกลุ่มประเทศเอเชียแปซิฟิค โครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ในไต้หวัน ฮ่องกง สิงคโปร์ เกาหลีใต้ รวมทั้งของไทยในบางกรณี แทบจะเป็นไปไม่ได้เลยถ้าปราศจากแรงงานนำเข้าจากต่างชาติ ยกตัวอย่างเช่น บริษัทก่อสร้างในไต้หวัน ซึ่งขาดแคลนแรงงานภายในประเทศ เนื่องจากในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา คนหนุ่มสาวของไต้หวันส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสนใจกับงานก่อสร้างหรืองานในโรงงาน แต่มุ่งไปที่งานในภาคบริการ รัฐบาลจึงต้องเปิดตลาดแรงงานอนุญาตให้บริษัทต่าง ๆ นำเข้าแรงงานต่างชาติสูงถึง 270,000 คน ในจำนวนนี้ 160,000 คนได้เข้ามาทำงานในประเทศแล้ว แรงงานต่างชาติส่วนใหญ่มาจากไทย ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย และบางบริษัทก็จ้างแรงงานที่ลักลอบเข้าเมืองจากจีนแผ่นดินใหญ่ด้วย[21]

แรงงานโพ้นทะเลและการเมืองในฟิลิปปินส์ ประเทศฟิลิปปินส์จัดได้ว่าเป็นหนึ่งในประเทศผู้ส่งออกแรงงานรายใหญ่ที่สุดในโลกรายหนึ่ง แรงงานฟิลิปปินส์ทั้งชาย-หญิงออกไปทำงานตามประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก เช่น สหรัฐอเมริกา ซาอุดิอาระเบีย อิตาลี แคนาดา สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ ฮ่องกง คูเวต ญี่ปุ่น สเปน สหราชอาณาจักร เป็นต้น ประมาณ 60 เปอร์เซนต์ของแรงงานฟิลิปปินส์ในต่างแดนทำงานในกลุ่มประเทศตะวันออกกลาง ปัจจุบัน (2538) ฟิลิปปินส์มีประชากรทั้งหมดประมาณ 70 ล้านคน ในจำนวนนี้จากสถิติของทางราชการรายงานว่า เป็นแรงงานข้ามชาติจำนวน 3.5 ล้านคน ในขณะที่สถิติของหน่วยงานเอกชนบางแห่งประมาณการว่ามีแรงงานมากกว่า 4.5 ล้านคน ต้องอพยพออกไปทำงานต่างแดน เพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัวในสถานการณ์ที่เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำติดต่อกันมานาน ดังนั้น จึงไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า เงินตราต่างประเทศที่กองทัพแรงงานส่งกลับบ้านต้องเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของประเทศ

---

[20] สุจินต์ สิมารักษ์และสุริยา สมุทคุปต์ ศึกษาภาคสนามเพื่อประเมินผลโครงการวัคซีนสัตว์ขององค์การพัฒนาเอกชน CIDSE ในแขวง Savannakhet และ Saiyabouly ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ก็พบข้อมูลเกี่ยวกับแรงงานลาวเข้ามาทำงานในธุรกิจก่อสร้างตามจังหวัดต่าง ๆ ริมฝั่งแม่น้ำโขง และบางกรณีก็ลักลอบเข้าไปทำงานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล แรงงานเหล่านี้ได้รับความนิยมจากผู้รับเหมาท้องถิ่น เพราะค่าจ้างต่ำและแรงงานคนไทยเริ่มขาดแคลน ภายในแขวงที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของลาว เช่น Savannakhet Saiyabouly ก็มีกลุ่มแรงงานก่อสร้างของเวียตนามเข้ามารับเหมาก่อสร้างแข่งขันกับผู้รับเหมาในท้องถิ่น หรือผู้รับเหมาก่อสร้างจากประเทศไทย เนื่องจากข้อได้เปรียบด้านค่าจ้างแรงงาน โปรดดูรายละเอียดใน Suchint Simaraks and Suriya Smutkupt (1995) ส่วนข่าวคราวเกี่ยวกับโสเภณีรัสเซีย หรือโสเภณีจีนในกรุงเทพฯ ตามที่ปรากฏในสื่อมวลชนนั้น ก็เป็นกลุ่มแรงงานข้ามชาติที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยที่น่าสนใจอีกกลุ่มหนึ่ง นอกจากนี้ ควรตั้งเป็นข้อสังเกตด้วยว่า ชาวบังคลาเทศ และอินเดียที่เข้ามาทำงาน เช่น ขายโรตี หรือสินค้าอย่างอื่นในประเทศไทยช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา อาจถือได้ว่าเป็นแรงงานข้ามชาติรุ่นแรก ๆ ซึ่งข้ามพรมแดนมาหางานทำด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่ถูกเกณฑ์แรงงานหรือว่าจ้างจากหน่วยงานของรัฐ (เช่น กรณีของแรงงานจีนโพ้นทะเลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น)

[21] Baum, Julian. "Toil and Trouble?: Taiwan Adopts Liberal Stance on Migrant Workers." Far Eastern Economic Review. (May 25, 1995), pp. 56-58.

และเงินจากแรงงานข้ามชาติดังกล่าวจึงเป็นแหล่งที่มาของเงินตราต่างประเทศที่ใหญ่ที่สุดและสำคัญที่สุดของประเทศ ในช่วง 11 เดือนแรกของปี 2537 เงินตราต่างประเทศดังกล่าวมีจำนวนถึง 2.6 พันล้านเหรียญสหรัฐ เพิ่มขึ้นจากช่วงเดียวกันของปี 2536 ถึง 29 เปอร์เซนต์ แต่ถ้านับรวมการส่งเงินผ่านทางบริษัทการเงินของเอกชนและช่องทางอื่น จำนวนเงินดังกล่าวอาจสูงถึง 6 พันล้านเหรียญสหรัฐ[22]

เมื่อต้นปี 2538 ที่ผ่านมา เหตุการณ์เกี่ยวกับแรงงานของฟิลิปินส์ได้กลายมาเป็นศูนย์กลางความสนใจของการเมืองภายในประเทศและความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน เมื่อศาลสิงคโปร์ได้ตัดสินประหารชีวิตคนทำงานบ้าน ซึ่งเป็นหญิงชาวฟิลิปปินส์ ในข้อหาสังหารนายจ้าง บุตรและเพื่อนคนงานชาติเดียวกันอีก 1 คน ชาวฟิลิปปินส์ส่วนใหญ่เชื่อว่าเธอเป็นผู้บริสุทธิ์ พร้อมกับกล่าวหาว่าศาลของสิงคโปร์ไม่ให้ความเป็นธรรม และรัฐบาลของประธานาธิบดีฟิเดล รามอส ล้มเหลวในการพิทักษ์สิทธิและความปลอดภัยของแรงงานที่ออกไปทำงานโพ้นทะเล ความโกรธแค้นของฝูงชนในประเทศเป็นชนวนสำคัญให้ประธานาธิบดีรามอสประกาศตัดความสัมพันธ์ทางการฑูตกับสิงคโปร์ กลุ่มชาตินิยมขู่วางระเบิดและเอาชีวิตนักธุรกิจและชาวสิงคโปร์ในฟิลิปปินส์ เหตุการณ์ครั้งนั้น แม้จะมีประเด็นเกี่ยวกับการเมืองภายในประเทศเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะช่วงดังกล่าวเป็นช่วงเดียวกับการเลือกตั้งภายในของฟิลิปปินส์ แต่ก็เป็นสัญญาณสำคัญอย่างหนึ่งที่เตือนให้หน่วยงานของรัฐหันมาให้ความสนใจกับแรงงานโพ้นทะเล ผู้ถือได้ว่าเป็นวีรบุรุษ-วีรสตรีของประเทศในทางเศรษฐกิจ สื่อมวล ชนทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ต่างขนานนามแรงงานโพ้นทะเลของฟิลิปปินส์ โดยเฉพาะผู้หญิงที่ทำงานบ้านและเลี้ยงเด็กในสิงคโปร์และฮ่องกงว่า พวกเธอคือ "คุณแม่ของโลก" หรือ "คนรับใช้ของโลก"[23]

การลักลอบเข้าเมือง โสเภณีและขบวนการใต้ดินในประเทศไทย เมื่อเร็ว ๆ นี้มี รายงานเกี่ยวกับเครือข่ายของแก๊งยากูซ่าจากญี่ปุ่น และแก๊งทำงานผิดกฎหมายในประเทศของไทยร่วมกันหลอกลวงผู้หญิงจากภาคเหนือของไทย รวมทั้งชนกลุ่มน้อยจากพม่า เพื่อเข้าไปทำงานเป็นโสเภณีในประเทศญี่ปุ่น จากรายงานของกรมตำรวจพบว่า สมาชิกของแก๊งดังกล่าวจะเข้ามาแต่งงานกับผู้หญิงไทย รวมทั้งผู้หญิงชนกลุ่มน้อยจากพม่า เพื่อความสะดวกในการเข้าประเทศญี่ปุ่น แก๊งเหล่านี้หลอกลวงเหยื่อโดยอาศัยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของเหยื่อ ก่อนที่จะถูกบีบบังคับให้ทำงานเป็นโสเภณีในประเทศญี่ปุ่น นอกจากนี้แล้ว ยังมีแก๊งผิดกฎหมายที่มีฐานอยู่ในจีน ฮ่องกง และไต้หวัน ได้อาศัยภาคเหนือและกรุงเทพมหานครเป็นฐานในการดำเนินงานขนถ่ายแรงงานผิดกฎหมายข้ามชาติ โดยเฉพาะการลักลอบเข้าเมืองของคนจีนจากภาคใต้ของจีน ผ่านมายังพม่า

---

[22] Karp, Jonathan. "Migrant Workers: A New Kind of Hero." Far Eastern Economic Review. (March 30, 1995), p.43.

[23] Silverman, Gary. "Mothers to the World; Filipinas Help Hong Kong Boom–At a Personal Cost." Far Eastern Economic Review. (March 30, 1995), p.48.

และไทย ก่อนที่จะส่งตัวไปยังประเทศที่สาม ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่ สหรัฐอเมริกา จากสถิติของกองตรวจคนเข้าเมืองพบว่า ประเทศไทยมีคนพม่าและจีนที่ลักลอบเข้าเมืองสูงถึง 200,000 คน กลุ่มคนเหล่านี้ลักลอบเข้าเมืองผ่านทางพม่า แล้วเข้าสู่ประเทศไทยทางชายแดนภาคเหนือ จากนั้นก็มาพักที่กรุงเทพฯ เพื่อหาช่องทางไปยังประเทศที่สาม หรือบางรายก็หางานทำในประเทศไทย ทั้งหมดนี้ เป็นการดำเนินงานของแก๊งผิดกฎหมายข้ามชาติ และเครือข่ายในท้องถิ่น ส่วนค่าจ้างก็แตกต่างกันไป เช่น การเดินทางไปยังสหรัฐอเมริกาจะต้องจ่ายในราคา 800,000 บาท ($32,000) หรือหนังสือเดินทางของญี่ปุ่น หรือ สิงคโปร์ พร้อมกับประทับตราวีซ่าของอเมริกา (ซึ่งได้มาโดยวิธีผิดกฎหมาย) มีราคาระหว่าง 150,000-200,000 บาท ($6,000-8,000) เจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองของสหรัฐอเมริกาคนหนึ่งกล่าวว่า เมื่อปีที่ผ่านมามีคนจีนลักลอบเข้าประเทศโดยผ่านกรุงเทพฯ จำนวนถึง 80,000 คน[24]

นอกจากการลักลอบเข้าเมืองของแรงงานแล้ว กรุงเทพฯยังเป็นศูนย์กลางสำคัญแห่งหนึ่งของการค้าประเวณีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กรณีที่น่าสนใจก็คือ การลักลอบนำเอาหญิงสาวโดยเฉพาะเด็กอายุต่ำกว่า 18 ปีเข้ามาเป็นโสเภณีในกรุงเทพฯ เมื่อเร็ว ๆ นี้ ยูนิเซฟ (UNICEF)[25] รายงานว่า ในทวีปเอเชียมีโสเภณีเด็กราว 1 ล้านคน ในจำนวนนี้เป็นโสเภณีเด็กในประเทศไทยประมาณ 300,000 คน เปรียบเทียบกับในฟิลิปปินส์และไต้หวันชาติละ 100,000 คน ศรีลังกา 30,000 คน และเวียดนาม 40,000 คน สถานการณ์การค้าประเวณีเด็กในประเทศไทยยิ่งน่าเป็นห่วงมากขึ้น เมื่อมีขบวนการผิดกฎหมายหลอกล่อเอาเด็กหญิงจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า จีน ลาว และกัมพูชาเข้าสู่อุตสาหกรรมการค้าประเวณีเพิ่มมากขึ้น เจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศที่ทำงานเกี่ยวข้องกับโสเภณีเด็กท่านหนึ่ง ได้กล่าวว่า "ทุกวันนี้มีเส้นทางสองสายในการลักลอบเอาเด็กสาวจากต่างชาติเข้ามาสู่การค้าประเวณีในกรุงเทพฯ สายหนึ่งมาจากตอนใต้ของจีนผ่านพม่า ลาว และชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ในประเทศไทย ส่วนอีกสายหนึ่งก็มาจากเวียดนามตอนใต้โดยผ่านกัมพูชาเข้าสู่กรุงเทพฯ เราไม่มีทางควบคุมได้เพราะการค้าประเวณีเป็นธุรกิจที่มีมูลค่ามหาศาล มีองค์กรที่ทรงอิทธิพลอยู่เบื้องหลัง และกฎหมายที่ไม่มีประสิทธิภาพ ตราบเท่าที่การคอรัปชั่นของ เจ้าหน้าที่ยังมีอยู่ คงเป็นการยากที่จะควบคุมการค้าประเวณีเด็กได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในกรณีของกัมพูชานั้นน่าเป็นห่วงมาก ความยากจนทำให้พ่อแม่ต้องขายลูกสาว บางรายอายุแค่ 12-13 ขวบ บางรายก็ราคาถูกแค่ 3,750 บาท ($150) เท่านั้น..."[26]

ความรุนแรงและการระบาดของโรคเอดส์ อาจเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่โสเภณีเด็ก ทั้งเด็กหญิงและเด็กชาย ได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในหมู่นักท่องเที่ยวต่างชาติ

---

[24] Sombat Raksakul and Subin Khuenkaew. "Human Traffic." Bangkok Post. July 17, 1994.

[25] Johnson, Lucy. "Tourists Seeking Sun, Sea and Child Sex." The Nation. August 1, 1994.

[26] Wallengren, Maja. "Cambodian Girls New Source for Bangkok Child-Sex Trade." The Nation. August 1, 1994.

แต่ก็เป็นที่น่าสนใจว่า แนวโน้มดังกล่าวก็ยังเป็นวงวัฏเดิมที่ทำให้การแพร่กระจายของเชื้อเอดส์เพิ่มมากขึ้น และทวีอันตรายมากยิ่งขึ้น[27]

ในขณะที่โสเภณีเด็กและการลักลอบนำเด็กจากประเทศเพื่อนบ้านเข้าสู่ขบวนค้าประเวณีในกรุงเทพฯ เป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจของสาธารณชนในช่วงหลายปีที่ผ่านมา การค้าประเวณีของหญิงไทยในต่างประเทศก็เป็นหัวข้อข่าวที่ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนอยู่เสมอ ข่าวของโสเภณีไทยในประเทศญี่ปุ่น เยอรมนี และออสเตรเลีย แสดงให้เห็นว่า ขบวนการค้าประเวณีข้ามชาติเป็นเงาร้ายอย่างหนึ่งที่คืบคลานเข้ามาพร้อมกับกระแสโลกาภิวัตน์ โลกเริ่มไร้พรมแดน กฎหมายระหว่างประเทศมีช่องว่างและพัฒนาการของการติดต่อสื่อสารระหว่างประเทศช่วยให้การค้าประเวณีดำเนินต่อไป แม้ว่ารัฐบาลแต่ละประเทศจะมีมาตรการที่เข้มงวดก็ตาม เบเกอร์[28] นักศึกษาระดับปริญญาเอกทางประชากรศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย ได้รายงานเกี่ยวกับสถานการณ์ของโสเภณีไทยในประเทศออสเตรเลียไว้อย่างน่าสนใจหลายประเด็น กล่าวคือ แม้ว่าโสเภณีจะเป็นอาชีพที่ถูกต้องตามกฎหมายในออสเตรเลีย แต่โสเภณีต่างชาติ หรือชาวต่างชาติที่เข้าไปค้าประเวณีถือว่าผิดกฎหมาย โสเภณีไทยเฉพาะในเมืองซิดนีย์มีประมาณ 200-300 คน ส่วนใหญ่อายุระหว่าง 18-30 ปี ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงมาจากหมู่บ้านเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ เพื่อหารายได้ช่วยเหลือทางบ้าน ขบวนการที่ทำธุรกิจการค้าผู้หญิงไทยในออสเตรเลียมักจะเป็นคนเอเชียที่ติดต่อกับคนไทย ส่วนใหญ่มีเชื้อสายจีนที่มาจากไทยหรือมาเลเซีย ส่วนเส้นทางมักจะเข้ามาเลเซียหรือสิงคโปร์ผ่านทางหาดใหญ่ ก่อนที่จะเดินทางไปยังออสเตรเลีย นอกจากนี้ เบเกอร์ยังนำเสนอด้วยว่าเหตุผลสำคัญที่ผู้หญิงไทยไปค้าประเวณีในออสเตรเลียมี 4 ประการ คือ (1) อาจจะมีรายได้ดีกว่าที่จะหากินในประเทศไทย (2) อาจจะมีโอกาสแต่งงานกับฝรั่ง (3) อาจจะได้มีโอกาสท่องเที่ยวในต่างประเทศ และ(4) อาจจะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่สุขสบายกว่าอยู่เมืองไทย แต่ความเป็นจริงแล้ว ความหวังทั้งหมดนี้แทบจะเป็นไปไม่ได้เลย เพราะผู้หญิงไทยเกือบทั้งหมดต้องแบกรับภาระหนี้สิน รวมทั้งค่านายหน้า ค่าเดินทาง ค่าหนังสือเดินทาง ฯลฯ คนละประมาณ 270,000-540,000 บาท ผู้หญิงไทยที่ไปทำงานดังกล่าวจึงถูกบังคับให้ทำงานใช้หนี้ และหลายรายก็ถูกขายต่อไปยังซ่องอื่นหรือประเทศอื่นต่อไปอีก

---

[27] การอภิปรายมิติทางสังคมวัฒนธรรมของโรคเอดส์ ในฐานะที่เป็นโรคระบาดที่มีมาควบคู่กับกระแสโลกาภิวัตน์ เป็นประเด็นที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาในรายละเอียดต่อไป เพราะแท้ที่จริง โลกาภิวัตน์ เป็นกระบวนการหนึ่งที่ช่วยให้ไวรัสเอดส์แพร่กระจายออกไปทั่วทุกมุมโลกได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น ในแง่นี้ พวกเขาเรียกโรคเอดส์ว่า "โรคโลกาภิวัตน์" (AIDS: A Global Disease)

[28] เบเกอร์, ไชมอน. "โสเภณีไทยกับซ่องแรกในแดนจิงโจ้." มติชนสุดสัปดาห์. 15, 777 (11 กรกฎาคม 2538), หน้า 36-38.

"แรงงานข้ามชาติ" และวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์: กรอบแนวคิดทางทฤษฎี

ภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์ในทศวรรษปัจจุบัน (2533) พวกเราได้นำเสนอภาพรวมของปรากฏการณ์ "แรงงานข้ามชาติ" โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับแรงงานไร้ทักษะฝีมืออาชีพต่าง ๆ เช่น กรรมกรก่อสร้าง คนงานในโรงงาน แม่บ้าน และโสเภณี เป็นที่น่าสังเกตว่าปรากฏการณ์ทั้งหมดมีลักษณะร่วมที่สำคัญหลายประการ ได้แก่

ประการแรก แรงงานข้ามชาติเป็นปรากฏการณ์ระดับนานาชาติ เนื่องจากเป็นการเดินทางจากประเทศหนึ่งเข้าไปทำงานในอีกประเทศหนึ่ง จากระบบเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมหนึ่งเข้าไปติดต่อสัมพันธ์ (ผ่านการจ้างงาน) กับอีกระบบหนึ่ง ลักษณะข้อนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าพรมแดนของรัฐชาติที่เคยถูกขีดกั้นด้วยอุดมการณ์ทางการเมือง หรือการกีดกันทางเศรษฐกิจที่ช่วงสงครามเย็นได้เปิดกว้างมากขึ้น

ประการที่สอง แรงงานข้ามชาติ แท้ที่จริงก็คือ การไหลเวียนของกำลังคนในวัยทำงานจากประเทศที่ระบบเศรษฐกิจที่มีภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก ไปยังประเทศที่มีอุตสาหกรรมและบริการเป็นหัวใจสำคัญของระบบเศรษฐกิจของประเทศ จากประเทศที่ยากจนกว่าไปยังประเทศที่ร่ำรวยมากกว่า

ประการที่สาม ความยากจนและความต้องการโอกาสในชีวิต ยังคงเป็นแรงผลักที่สำคัญของ การเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติ แรงงาน ไม่ว่าจะเป็นกรรมกร คนทำงานบ้าน หรือโสเภณีต่างก็ดิ้นรนทำงานหาเงินเพื่อส่งกลับไปช่วยเหลือครอบครัวของตน เงินตราต่างประเทศไม่เพียงแต่จะช่วยเหลือครอบครัวของแรงงานแต่ละคนแล้ว ยังช่วยหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของประเทศได้อีกด้วย

ประการที่สี่ ปมปัญหาของแรงงานข้ามชาติซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น เช่น เกี่ยวข้อง กับการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (กรณีของฟิลิปปินส์) การแพร่ระบาดของโรคเอดส์ การขยายตัวของแก๊งใต้ดินข้ามชาติที่ทำธุรกิจผิดกฎหมาย เช่น การลักลอบขนคนเข้าเมือง การลักลอบค้าประเวณีและยาเสพติดในบางกรณี เป็นต้น

ประการสุดท้าย แรงงานข้ามชาติ เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นว่า สังคมนานาชาติในโลกสมัยใหม่มีการติดต่อเชื่อมโยงกันทางเศรษฐกิจ การเมือง การติดต่อสื่อสารและสังคมวัฒนธรรมมากขึ้น แรงงานจากไทยและฟิลิปปินส์ช่วยให้ธุรกิจการก่อสร้างในไต้หวันเจริญก้าวหน้า คนทำงานบ้านและคนเลี้ยงเด็กจากฟิลิปปินส์ช่วยให้คนในวัยทำงานของฮ่องกงและสิงคโปร์มีเวลาทำงานมากขึ้น หรือเงินสด บุหรี่และสุราต่างประเทศ รวมทั้งเครื่องเสียงชั้นดีที่ดาวเรืองและเพื่อน ๆ ขนมาจากไต้หวัน ย่อมเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการไหลเวียนของสินค้าข้ามพรมแดน ทั้งนี้ยังไม่นับรวมถึงประสบการณ์และความคิดที่แรงงานเหล่านั้นได้รับติดตัวมาจากการที่ไปทำงานและใช้ชีวิตในต่างประเทศ

เราจะทำความเข้าใจมิติทางวัฒนธรรมของโลกาภิวัตน์ได้อย่างไร ตรงนี้เป็นคำถามที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะในส่วนของนักเรียนทางวัฒนธรรม และนักสังคมศาสตร์ที่เฝ้ามองปรากฏการณ์ทางสังคมในโลกสมัยใหม่ ทั้งด้วยหน้าที่และด้วยห่วงใย

ระบบโลก วอลเลอร์สตีนน์ (Wallerstein)[29] ใช้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับ "ระบบโลก" (world system) ของท่านในการทำความเข้าใจวัฒนธรรมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ท่านนำเสนอว่า ระบบสังคมที่มีอยู่เพียงระบบเดียวในเวลานี้ คือ ระบบโลก ซึ่งเราให้คำจำกัดความอย่างง่าย ๆ ว่าหมายถึงหน่วยที่มีการแบ่งงานกันทำแบบเดียวกันและมีระบบวัฒนธรรมที่ซับซ้อนหลากมิติ ในความเป็นจริงแล้ว เราอาจแบ่งระบบโลกออกเป็น 2 ประเภท คือ ระบบแรกเป็นระบบที่มีการเมืองการปกครองร่วมกัน และระบบที่สองไม่มีการเมืองการปกครอง แต่เป็นระบบร่วมทางเศรษฐกิจ เราจึงเรียกทั้งสองระบบว่า "อาณาจักรโลก" (world empires) และ "เศรษฐกิจโลก" (world economies) ตามลำดับ ดังนั้น ภาพของระบบโลก หรือวัฒนธรรมโลกภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ จึงเป็นภาพของอาณาบริเวณที่ถูกสร้างขึ้นจากการไหลเวียนไปทั่วโลกของข่าวสารข้อมูล ภาพลักษณ์วัฒนธรรมและวัฒนธรรมย่อยของอาชีพแขนงต่าง ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้มีการไหลเวียน "ทุน" ระหว่างชาติ เป็นเครื่องสนับสนุนที่สำคัญ

ดังที่พวกเรานำเสนอแล้วว่า โลกาภิวัตน์ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง การคมนาคมสื่อสาร และสังคมวัฒนธรรม โลกทั้งโลกถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในซีกหนึ่งของโลกย่อมส่งผลกระทบต่ออีกซีกหนึ่งอย่างรวดเร็วและหลากหลายมิติ อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมโลกและระบบโลกก็ไม่ได้กลายมาเป็นเนื้อเดียวกันทั้งหมด โลกาภิวัตน์อาจเปิดพรมแดนของรัฐชาติได้ อาจสร้างระบบเศรษฐกิจโลกได้ อาจสร้างวัฒนธรรมบริโภคนิยมหรือวัฒนธรรมตลาดที่คนทั้งโลกมีแนวโน้มในการบริโภคที่คล้ายคลึงกัน รวมทั้งมีรูปแบบการใช้ชีวิตอีกหลายอย่างที่คล้ายคลึงกัน แต่โลกาภิวัตน์ก็เป็นเสมือนกระบวนการบางอย่างที่ขัดแย้งอยู่ในตัวเอง กล่าวคือ ในขณะที่โลกกำลังจะเป็นหนึ่งเดียว ไร้พรมแดนทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ก็มีขบวนการของท้องถิ่นนิยม วัฒนธรรมนิยม ชาตินิยม หรือเผ่าพันธุ์นิยมเกิดขึ้นอย่างมากมาย รวมทั้งมีการแยกตัวก่อตั้งประเทศใหม่ขึ้นอีกจำนวนมาก สาเหตุสำคัญก็สืบเนื่องมาจาก "...รัฐชาติเริ่มอ่อนแอ และไร้อำนาจการควบคุมรูปแบบหรือโฉมหน้าที่แท้จริงของโลกาภิวัตน์จึงเป็นไปทั้งระดับโลกและระดับท้องถิ่นพร้อมๆ กัน เพราะทั้งโลกและท้องถิ่นต่างก็คือหน้าตาสองด้านของขบวนการเดียวกัน..."[30]

---

[29] Wallerstein, Immauel. "The Rise and Future of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis." Cited in Culture, Globalization and the World-System. Edited by Anthony D. King. (London: Macmillan Education, 1991), pp. 10-11.

[30] Hall, Stuart. "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity." In Culture, Globalization and the World-System. Edited by Anthony D. King. (London: Macmillan Education, 1991), p. 27.

วัฒนธรรมมวลชนโลก นอกจากกรอบแนวคิด "ระบบโลก" แล้ว ยังมีอีกแนวคิดหนึ่งที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำความเข้าใจวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ นั่นคือ แนวคิดเกี่ยวกับ "วัฒนธรรมมวลชนระดับโลก" (global mass culture) ฮอลล์ (Hall) นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษนำเสนอว่าวัฒนธรรมในโลกยุคโลกาภิวัตน์จะถูกควบคุมโดยเครื่องมือสมัยใหม่ที่ทำหน้าที่ในการผลิต "วัฒนธรรม" ถูกกำหนดโดยภาพลักษณ์ที่ซึ่งส่งผ่านข้ามพรมแดนภาษาได้อย่างรวดเร็วและง่ายดาย ตัวอย่างเช่น ศิลปะ บันเทิง กีฬา เครือข่ายโทรทัศน์ ภาพยนตร์ การโฆษณาที่มุ่งตลาดในวงกว้าง สื่อสารมวลชน ซึ่งทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้การควบคุมของเครือข่ายโทรทัศน์ที่รับส่งด้วยสัญญาณดาวเทียมที่มีเครือข่ายทั่วโลก

วัฒนธรรมมวลชนโลกมีคุณลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก ทุกอย่างยังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่ประเทศตะวันตกเหมือนกับโลกยุคที่ผ่านมา และทุกอย่างจะใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาสากลในการสื่อสาร แต่จะต่างกับศตวรรษก่อน ๆ ในแง่ที่ว่าสหรัฐอเมริกากลายมาเป็นประเทศศูนย์กลางของโลกาภิวัตน์อย่างเต็มตัว ไม่ใช่อังกฤษหรือยุโรป ภาษาอังกฤษแม้จะกลายมาเป็นภาษาสากลหรือภาษาของโลกยุคโลกาภิวัตน์ แต่ภาษาอังกฤษจะมีสำเนียงที่แตกต่างหลากหลายออกไป ไม่มีภาษาอังกฤษสำเนียงมาตรฐาน แต่จะมีภาษาอังกฤษสำเนียงญี่ปุ่น ไทย ฟิลิปปินส์ ฮ่องกง ฯลฯ ประการที่สอง วัฒนธรรมมวลชนโลกมีลักษณะเป็นวัฒนธรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่สร้างขึ้นมาจากตัวแทนวัฒนธรรมอันหลากหลาย เป็นวัฒนธรรมที่เต็มไปด้วยการปรับเปลี่ยน ผสมผสาน คัดเลือก ต่อรอง และซึมซับระหว่างใหม่กับเก่า ระหว่างท้องถิ่นกับสากล แต่ทั้งหมดนี้จะเป็นกระบวนการที่ไม่มีจุดจบ ทุกอย่างจะดำเนินต่อไป และที่สำคัญไม่ใช่เป็นกระบวนการรื้อถอน หรือทำลายล้างแบบเบ็ดเสร็จ[31]

การไหลเวียนของวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ กรอบแนวคิดทางทฤษฎีที่นำเสนอโดยนักมานุษยวิทยา อัปปาดูราย (Appadurai)[32] เป็นกรอบแนวคิดที่ช่วยให้พวกเราสามารถจัดระบบและมองเห็นโฉมหน้าของโลกาภิวัตน์ได้อย่างชัดเจนมากขึ้น ท่านนำเสนอว่า โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดการไหลเวียน หรือเคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรมใน 5 มิติที่สำคัญดังนี้

หนึ่ง มิติทางชาติพันธุ์ (ethnoscapes) โลกาภิวัตน์ได้สร้างกระแสการไหลเวียนและเคลื่อนย้ายของผู้คนไปทั่วโลก เช่น นักท่องเที่ยว ผู้อพยพย้ายถิ่น ผู้ลี้ภัย แรงงาน ฯลฯ

สอง มิติทางเทคโนโลยี (technoscapes) โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายเครื่องจักร โรงงานสินค้าและบริการต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของบรรษัทข้ามชาติ บริษัทแห่งชาติ และหน่วยงานของรัฐบาล

---

[31] Hall, อ้างแล้ว, หน้า 34.

[32] Appadurai, Arjun. "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy." In Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity. Edited by Mike Featherstone. (London: SAGE Publications, 1990), pp. 295-310.

สาม มิติทางการเงิน (finanscapes) โลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการไหลเวียนอย่างรวดเร็วของเงินตราในตลาดการเงิน ตลาดหุ้น และการลงทุนข้ามชาติ

สี่ มิติทางสื่อมวลชนและข่าวสารข้อมูล (mediascapes) โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดการเดินทางของข่าวสารข้อมูล และภาพลักษณ์ผ่านสื่อมวลชนชนิดต่าง ๆ เช่น เครือข่ายโทรทัศน์ วิทยุ ภาพยนตร์ เครือข่ายคอมพิวเตอร์ หนังสือพิมพ์ วารสาร ฯลฯ

ห้า มิติทางอุดมการณ์ (ideoscapes) โลกาภิวัตน์สร้างกระแสความนิยมอย่างแพร่หลายของแนวคิดและอุดมการณ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ โดยเฉพาะแนวคิดและอุดมการณ์ที่เป็นผลผลิตของการปฏิวัติทางภูมิปัญญาของตะวันตก เช่น ประชาธิปไตย เสรีภาพ ความเสมอภาค ความยุติธรรม สวัสดิการสังคม สิทธิมนุษยชน สิทธิสตรี การอนุรักษ์สภาพแวดล้อม เป็นต้น

มานุษยวิทยาในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์

เรากำลังมีชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมโลก เดิมทีเดียวนักมานุษยวิทยาเชื่อกันว่าวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิต เป็นรูปแบบในการดำเนินชีวิต หรือเป็นระบบความหมาย ซึ่งได้มาจากการอบรมขัดเกลาผ่านสถาบันต่าง ๆ ในสังคม มนุษย์เรียนรู้วัฒนธรรมได้ก็เนื่องมาจากเขาเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม เมื่อโลกาภิวัตน์เปิดพรมแดนของการสื่อสารและโทรคมนาคม การไหลเวียนของข่าวสารข้อมูล รวมทั้งการที่ผู้คนในโลกสมัยใหม่มีประสบการณ์ข้ามวัฒนธรรมมากขึ้น ทั้งประสบการณ์โดยตรง จากการเดินทางท่องเที่ยว การทำงาน การติดต่อธุรกิจ และประสบการณ์การเรียนรู้วัฒนธรรมอื่นผ่านสื่อมวลชนสมัยใหม่ เช่น เครือข่ายโทรทัศน์ข้ามชาติ หนังสือพิมพ์ วิทยุ ฯลฯ การสื่อสารผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ระหว่างชาติ ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อการเรียนรู้วัฒนธรรมของผู้คนในโลกสมัยใหม่เป็นอย่างมาก โลกทัศน์ของคนสมัยใหม่ไม่ได้ถูกจำกัดไว้เฉพาะในพรมแดนและวัฒนธรรมของตนอีกต่อไป วัฒนธรรมของโลกยุคโลกาภิวัตน์ย่อมมีแนวโน้มของการปรับเปลี่ยนให้เป็นหนึ่งเดียวกันมากขึ้น กระบวนการรับและเลือกข่าวสารข้อมูล และวิถีชีวิตของผู้คนในวัฒนธรรมรูปแบบหนึ่ง ๆ เป็นไปอย่างเสรีมากขึ้น โดยที่อำนาจรัฐและกลไกของตลาดมีส่วนเข้ามากำหนดน้อยลง

ภายใต้สถานการณ์เหล่านี้ นักมานุษยวิทยาและวงวิชาการมานุษยวิทยาจะต้องปรับเปลี่ยนตัวเองอย่างไร วัฒนธรรมซึ่งเป็นหัวใจของการศึกษาทางมานุษยวิทยากำลังเปลี่ยนแปลงและพลิกโฉมหน้าครั้งใหญ่ด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ นักมานุษยวิทยาต้องถามตัวเองว่าเราจะไปทางไหนกัน

ในข้อเขียนชุดนี้ พวกเรามองเห็นว่า มีประเด็นและแง่มุมหลายอย่าง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากปฏิสัมพันธ์และความเคลื่อนไหวระหว่างวงวิชาการมานุษยวิทยากับกระแสโลกาภิวัตน์ใน

ช่วงรอยต่อระหว่างศตวรรษ ที่ควรจะได้รับการทบทวนและพิจารณาอย่างละเอียด ประเด็นดังกล่าว ได้แก่

องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา การตีพิมพ์หนังสือเรื่อง "เขียนวัฒนธรรม: กวีนิพนธ์และการเมืองของชาติพันธุ์วรรณนา" (Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography)[33] ในบรรณพิภพทางมานุษยวิทยา ได้สร้างความตื่นตลึงและก่อให้เกิดผลกระทบอย่างกว้างขวางในวงวิชาการมานุษยวิทยาสมัยใหม่ โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา ยุโรป แม้กระทั่งญี่ปุ่น หนังสือเล่มดังกล่าวนำเสนออย่างชัดเจนว่า ในความเป็นจริง "งาน" ของนักมานุษยวิทยาคือ งานเขียน "วัฒนธรรม" ผลผลิตของการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนาส่วนใหญ่จบลงด้วยวรรณกรรม หรืองานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่นักมานุษยวิทยาเข้าไปศึกษา นักมานุษยวิทยารุ่นแล้วรุ่นเล่าผูกขาดการนำเสนอ หรือการเขียน "วัฒนธรรม" ของกลุ่มคนที่ไม่รู้หนังสือ ชนเผ่าดั้งเดิม หรือกลุ่มคนที่ไร้ประวัติศาสตร์ (ในความหมายของประวัติศาสตร์ที่ได้รับการจารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร) เนื่องจากนักมานุษยวิทยาแต่ละรุ่นแต่ละบุคคลต่างก็มีสไตล์การเขียนหรือนำเสนอเป็นของตนเอง และแตกต่างหลากหลาย บ้างก็เป็นแนววิชาการ บ้างก็เป็นแนวนวนิยาย เรื่องสั้น และอื่น ๆ แต่คำถามที่นักมานุษยวิทยาในสมัยปัจจุบันควรให้ความสนใจเป็นพิเศษ ก็คือ ความชอบธรรมในการผูกขาดการเขียน "วัฒนธรรม" ดังกล่าว โดยเฉพาะภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์ที่ชุมชนดั้งเดิม หรือกลุ่มคนที่นักมานุษยวิทยาเข้าไปศึกษาได้ถูกเชื่อมโยงเข้ากับโลกภายนอกมากขึ้น มีความสลับซับซ้อน ทันสมัยและผูกพันกับกระแสวัฒนธรรมโลกมากขึ้น นอกจากนี้ นักมานุษยวิทยารุ่นใหม่ก็หันมาให้ความสนใจกับวัฒนธรรมเมืองและวัฒนธรรมของตนเอง และทำการศึกษาภาคสนามในประเทศตะวันตกและสังคมเมืองมากขึ้น

แง่คิดประการสำคัญที่พวกเราเรียนรู้จากหนังสือดังกล่าว ก็คือ นักมานุษยวิทยาในโลกยุคโลกาภิวัตน์จำเป็นต้องทบทวน ทั้งองค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม และบทบาทของตัวเองอย่างเร่งด่วน ในแง่ขององค์ความรู้นั้น พวกเรามองเห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลายอย่างในกระบวนการโลกาภิวัตน์ แล้วส่งผลกระทบโดยตรงต่อองค์ความรู้ทางมานุษยวิทยา สิ่งเหล่านี้ได้แก่

มโนทัศน์ "วัฒนธรรม" วัฒนธรรมเป็นมโนทัศน์แรกสุดที่จะต้องได้รับการพิจารณา เพราะไม่ว่าจะอยู่ภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์หรือไม่ก็ตาม "วัฒนธรรม" โดยตัวของมันเองก็มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา แต่แง่มุมที่โลกาภิวัตน์ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมมากที่สุดและเกี่ยวข้องกับวงวิชาการทางมานุษยวิทยามากที่สุดนั้น น่าจะได้แก่ แง่มุมที่ว่า

---

[33] Clifford, James, and George E. Marcus. Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography. (Berkeley: University of California Press, 1986). พวกเราขอขอบคุณ ดร. ปริตตา เฉลิมเผ่า กออนันตกูล ที่ได้ทักท้วงข้อผิดพลาดในการแปลคำว่า "ethnography" ซึ่งอาจารย์ใช้คำว่า "ชาติพันธุ์นิพนธ์" ส่วนคำ "ชาติพันธุ์วรรณนา" เป็นศัพท์บัญญัติของราชบัณฑิตยสถาน.

วัฒนธรรมทั่วโลกถูกเชื่อมโยงเข้าหากันมากขึ้นเรื่อย ๆ ทุกวันนี้เราอาจกล่าวได้ว่า แทบจะไม่มีสังคมหรือวัฒนธรรมแบบปิดอยู่อีกต่อไป วัฒนธรรมไม่ว่าจะอยู่ในรูปของวัตถุ สัญลักษณ์หรือแบบแผนของพฤติกรรมไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ เฉพาะชุมชน หรือเฉพาะรัฐชาติอีกต่อไป แต่วัฒนธรรมมีแนวโน้มที่จะกลายมาเป็นวัฒนธรรมโลก เป็นชุมชนโลกมากขึ้น

ในทำนองเดียวกัน โลกทัศน์ของคน และการเรียนรู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมของสถาบันต่าง ๆ ในสังคมก็เปลี่ยนไป ทั้งวิธีการและเนื้อหาสาระ สื่อมวลชนมีบทบาทมากขึ้น และเนื้อหาของวัฒนธรรมก็จะเป็นการผสมผสานระหว่างส่วนที่เป็นสากลและส่วนที่เป็นท้องถิ่น หรือเอกลักษณ์ชาติพันธุ์ดั้งเดิม

จากประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติจากประเทศไทย ฟิลิปปินส์ มาเลเซียหรือชาติอื่น ๆ ย่อมสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เงินตราและสินค้าประเภทต่าง ๆ ที่เป็นผลผลิตจากน้ำพักน้ำแรงของพวกเขาย่อมส่งผลต่อการผลิต การลงทุนและการบริโภคในครอบครัว ขณะเดียวกัน ประสบการณ์ข้ามวัฒนธรรม เช่น วิถีชีวิต ความคิด อุดมการณ์ โลกทัศน์และประสบการณ์ชีวิตของแรงงานย่อมส่งผลต่อการผสมผสาน และการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ วัฒนธรรมจึงมีแนวโน้มที่ยอมรับความเป็นสากลและมีการผสมผสานและปรับเปลี่ยนของรูปแบบวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมมากขึ้น

มโนทัศน์เกี่ยวกับ "รัฐชาติ" แอนเดอร์สัน (Anderson)[34] นำเสนอไว้ในผลงานคลาสสิคของท่านว่า เมื่อพิจารณาจากมิติทางสังคมวัฒนธรรมแล้ว จะเห็นได้ว่า "ชาติ" ไม่ได้มีความหมายจำกัดเฉพาะกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในดินแดนที่มีอาณาเขตชัดเจน มีรัฐบาลและอำนาจอธิปไตยเท่านั้น แต่ "ชาติ" ยังมีความหมายถึง ชุมชนในจินตนาการที่ผู้คนมีอยู่ร่วมกัน ในที่นี้ "ชาติ" จึงเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้น ในรัฐชาติสมัยใหม่ รัฐมีกลไกหลายอย่างที่ทำหน้าที่สร้างหรือปลูกฝังลักษณะร่วมของคนในชาติ อุดมการณ์ชาตินิยม และจินตนาการร่วมกันเกี่ยวกับชุมชนชาติของตน เช่น การศึกษาในระบบโรงเรียน ศาสนาและพิธีกรรม การบริหารราชการแผ่นดินโดยผ่านระบบราชการ เป็นต้น นิธิ เอียวศรีวงศ์[35] ประยุกต์เอาแนวคิดของแอนเดอร์สันมาใช้ในการวิเคราะห์ "ชาติไทย" และ "เมืองไทย" ในจินตนาการของคนไทยตามที่ปรากฏในแบบเรียนประถมศึกษา ในขณะเดียวกัน ธงชัย วินิจจะกุล (Thongchai Winichakul)[36] ก็วิเคราะห์ประวัติศาสตร์การสร้างแผนที่ของสยามในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการสร้าง "ชาติ" หรือชุมชนในจินตนาการของรัฐไทยในอดีตจนถึงปัจจุบัน

---

[34] Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Revised Edition. (New York: Verso, 1991).

[35] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา." ศิลปวัฒนธรรม. 12, 10 (สิงหาคม, 2534), หน้า 142-164.

[36] Thongchai Winichakul, Siam Mapped: A History of a Geo-Body of a Nation. (Honolulu: University of Hawaii Press, 1994).

ดังนั้น ผลกระทบที่โลกาภิวัตน์สร้างขึ้น ได้แก่ การไหลเวียนหรือเคลื่อนย้ายถ่ายเท คน เครื่องจักร สินค้า เงินตรา ข่าวสารและแนวคิดอุดมการณ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ จึงน่าจะสอดคล้องกับความหมายของรัฐในฐานะที่เป็น "ชุมชนในจินตนาการ" มากกว่าความหมายดั้งเดิม นอกจากนี้ ความหมายของชาติ หรือรัฐชาติดั้งเดิมที่ถูกกำหนดจากอุดมการณ์ทางการเมือง เชื้อชาติ ศาสนาและภาษา ก็เปลี่ยนโฉมหน้าไปมากแล้ว โลกยุคใหม่ให้ความสำคัญกับความร่วมมือทางเศรษฐกิจ การค้าและการลงทุนข้ามชาติมากขึ้น ชาติจึงกลายเป็นชุมชนในจินตนาการร่วมกันของคนเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ ศาสนาและภาษา โดยที่ไม่จำเป็นต้องอยู่ในพรมแดนทางกายภาพของประเทศเดียวกัน ในแง่นี้ ชุมชนในจินตนาการของผู้อพยพจากอินโดจีนในสหรัฐอเมริกา จึงไม่จำเป็นต้องเป็นชุมชนในจินตนาการอันเดียวกับคนกลุ่มอื่นในประเทศเดียวกัน แม้จะอาศัยอยู่ในดินแดนเดียวกัน ได้รับการศึกษา ข่าวสารข้อมูล หรืออยู่ภายใต้รัฐบาลเดียวกันก็ตาม พวกเราจึงเข้าใจได้ไม่ยากว่า เอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มหรือชุมชนต่างๆ จะเป็นประเด็นที่ได้รับการถกเถียงในวงวิชาการ ได้รับการรณรงค์และส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ[37] และได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนควบคู่ไปกับลักษณะสากล หรือวัฒนธรรมมวลชนระดับโลก

หน่วยในการวิเคราะห์ งานหลักของนักมานุษยวิทยาคือ การศึกษา ค้นคว้าและวิเคราะห์ "วัฒนธรรม" เนื่องจากกระแสโลกาภิวัตน์ได้นำเอาความเปลี่ยนแปลงมาให้วัฒนธรรมของมวลมนุษย์ทุกระดับ นับตั้งแต่ระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่น ในหลาย ๆ บริบท เราอาจจะได้เห็นโลกไร้พรมแดน และชุมชนโลกแล้ว เช่น การสื่อสารและคมนาคม เศรษฐกิจและการลงทุน เป็นต้น แต่ในอีกแง่หนึ่ง กระแสท้องถิ่นนิยม ชาตินิยม หรือเผ่าพันธุ์นิยมซึ่งเป็นผลพวงอีกอย่างหนึ่งของโลกาภิวัตน์ ก็แพร่หลายและส่งผลกระทบในวงกว้าง เช่น การเกิดรัฐใหม่ สงครามระหว่างเผ่าพันธุ์ เป็นต้น

ปรากฏการณ์เหล่านี้ย่อมส่งผลต่อระเบียบวิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาด้วย โดยเฉพาะการกำหนดขอบเขตและลำดับความสัมพันธ์ของหน่วยในการวิเคราะห์ (unit of analysis) นักมานุษยวิทยาไม่อาจยึดเอาชุมชน ประเทศหรืออาณาเขตทางภายภาพ เป็นเส้นแบ่งในการนิยามหน่วยการศึกษาได้อีกต่อไป ทั้งนี้เพราะ แทบจะไม่มีชุมชนปิดที่ไม่มีโอกาสติดต่อกับโลกภายนอกหลงเหลืออยู่แล้ว โลกาภิวัตน์ส่งผลให้มนุษย์ในสังคมวัฒนธรรมทั่วโลก เชื่อมโยงติดต่อถึงกันและกันได้ในมิติ ต่าง ๆ เสมอ เช่น การรับรู้ข่าวสารข้อมูล การเดินทางท่องเที่ยว การค้าขาย การลงทุน หรือแม้กระทั่งการกีฬาและบันเทิง ดังนั้น นักมานุษยวิทยาจำเป็นต้องคำนึงถึงทั้งมิติต่าง ๆ ของความสัมพันธ์กับ

---

[37] รัฐบาลไทยกำหนดให้ปี พ.ศ. 2537 เป็นปีแห่งการรณรงค์วัฒนธรรมไทย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงศึกษาธิการในฐานะที่เป็นหน่วยงานหลักได้จัดกิจกรรม ทั้งกิจกรรมทางวิชาการ การประชาสัมพันธ์และบันเทิงตลอดทั้งปี เพื่อสนองตอบต่อนโยบายดังกล่าว

โลกภายนอก และความสัมพันธ์ภายในชุมชนอย่างเคร่งครัด สำหรับการทำงานเพื่อเรียนรู้วัฒนธรรมในโลกยุคโลกาภิวัตน์

เราต้องการกรอบแนวคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมโลก เมื่อเร็ว ๆ นี้ วูลฟฟ์ (Wolff)[38] นำเสนอว่า ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ นักมานุษยวิทยาและนักวิชาการแขนงต่าง ๆ มีความจำเป็นต้องพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงและสถานการณ์โลก โดยเฉพาะทฤษฎีวัฒนธรรมในระดับนานาชาติ ทุกวันนี้ ทฤษฎีทางวัฒนธรรมส่วนมากได้เริ่มหันเหความสนใจไปแล้ว จากเดิมที่เน้นการวิเคราะห์เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์และเฉพาะท้องถิ่นเพียงอย่างเดียวไปให้ความสนใจการศึกษามิติต่าง ๆ ของวัฒนธรรมการผลิต และการบริโภคในระดับโลก ขณะเดียวกันก็ให้การยอมรับลักษณะท้องถิ่น และชาติพันธุ์ด้วย ซึ่งนับว่าสอดคล้องกันกับประเด็นนำเสนอที่ว่า ปฏิกริยาสนองตอบต่อกระแสโลกาภิวัตน์มีทั้งระดับโลกและระดับท้องถิ่นพร้อมกัน

นอกจากกรอบแนวคิดทางทฤษฎีทางวัฒนธรรมในระดับนานาชาติ หรือวัฒนธรรมข้ามชาติแล้ว นักมานุษยวิทยายังจำเป็นที่จะต้องพัฒนากรอบแนวความคิดทางทฤษฎีที่มีพลังเพียงพอในการอธิบายผลกระทบของโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในแต่ละท้องถิ่นด้วย แม้ว่าโลกาภิวัตน์มีแนวโน้มจะสร้างโลกให้กลายเป็นหนึ่งเดียว แต่โลกาภิวัตน์ก็ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมและสังคมแต่ละพื้นที่ไม่เหมือนกัน ทั้งนี้เพราะ สังคมแต่ละแห่งมีระดับพัฒนาการไม่เท่ากัน เหมือนกับที่ทอฟฟเลอร์[39] เขียนไว้ว่า สังคมบางแห่งก็พัฒนาผ่านคลื่นลูกที่สองหรือสังคมอุตสาหกรรมไปแล้ว แต่บางแห่งก็เพิ่งเริ่มต้น บางแห่งก็กำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน ความแตกต่างเหล่านี้ปรากฏอยู่แม้กระทั่งในอาณาเขตทางกายภาพเดียวกัน เช่น สังคมเมือง และชนบทของประเทศโลกที่สาม ในกรณีของประเทศไทย นักคิดคนสำคัญหลายท่าน[40] ได้เตือนให้สาธารณชนได้รับรู้ถึง "เงาอำมหิต" ที่แฝงมากับกระแสโลกาภิวัตน์ด้วย ภาคเกษตรกรรมและคนในชนบทจะได้รับผลกระทบในทางลบของกระแสโลกาภิวัตน์มากที่สุด

กรอบแนวคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่มีพลังและสอดคล้องกับความเป็นจริงจำเป็นต้องพิจารณาถึงประเด็นเหล่านี้พร้อมกันไปด้วย

บทสรุป

ดาวเรืองและเพื่อน ๆ แรงงานไทยในไต้หวัน แรงงานลาว พม่า จีนหรือกัมพูชาที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย โสเภณีไทยในต่างแดน หรือกองทัพ "อาม่าฟิลิปปินส์" ในครัว

---

[38] Wolff, Janet. "The Global and the Specific: Reconciling Conflicting Theories of Culture." In Culture, Globalization and the World-System, p. 171-174. Edited by Anthony D. King. (London: Macmillan Education, 1991).

[39] ทอฟฟเลอร์, อัลวิน., อ้างแล้ว, 2532.

[40] โปรดดูบทความต่าง ๆ ในหนังสือรวมบทความของ สังศิต พิริยะรังสรรค์และผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ. **โลกาภิวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย.** (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง, คณะเศรษฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538); นิธิ เอียวศรีวงศ์, อ้างแล้ว, 2537., ทวีวัฒน์ ปุณฑริกวิวัฒน์, "โลกาภิวัตน์: ประสบการณ์ของโลกที่สาม." **มติชนสุดสัปดาห์.** 15, 760 (17 มีนาคม 2538), หน้า 37-39. เป็นต้น

เรือนของคนสิงคโปร์หรือฮ่องกง กลุ่มคนเหล่านี้แม้จะแตกต่างกันด้านเชื้อชาติ สัญชาติ หรือวัฒนธรรมดั้งเดิม แต่ทั้งหมดก็มีลักษณะร่วมกันหลายประการ เช่น เป็นแรงงานไร้ทักษะฝีมือเป็นแรงงานข้ามชาติที่ดิ้นรนแสวงหารายได้เพื่อเลี้ยงครอบครัว และที่สำคัญ กลุ่มคนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการไหลเวียนของมนุษย์ หรือ "สมาชิกของชุมชนโลก" ในบริบทของโลกยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งพร้อม ๆ กันกับการไหลเวียนของกลุ่มคนต่างชาติพันธุ์ ต่างอาชีพ ต่างวิถีชีวิต หรือฐานะทางเศรษฐกิจไปทั่วโลกแล้ว โลกาภิวัตน์ยังได้สร้างกระแสการไหลเวียนของสินค้าและบริการ เงินตรา ข่าวสารข้อมูล และแนวคิดอุดมการณ์กระแสหลักของโลกอีกด้วย

ข้อเขียนชุดนี้ นำเสนอว่า วงวิชาการมานุษยวิทยาก็ได้รับผลกระทบกับการไหลเวียนทางวัฒนธรรมระดับโลกดังกล่าวด้วย นักมานุษยวิทยาจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกระแสโลกาภิวัตน์ การทบทวนเกี่ยวกับองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ระเบียบวิธีการวิจัยและกรอบแนวคิดทฤษฎีทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่นักมานุษยวิทยาจะต้องกระทำอย่างเร่งด่วน วิชาการจำเป็นต้องสัมพันธ์กับโลกของความเป็นจริง องค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์จะหยุดนิ่งไม่ได้อย่างเด็ดขาด ตราบเท่าที่สถานการณ์ของโลกยังคงเปลี่ยนไปอย่างไม่หยุดยั้ง

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

เอกสารอ้างอิง

ทวีวัฒน์ ปุณฑริกวิวัฒน์.

2538 โลกาภิวัตน์: ประสบการณ์ของโลกที่สาม," **มติชนสุดสัปดาห์.** 15, 760 (17 มีนาคม): 37-39.

ทอฟฟเลอร์, อัลวิน.

2532 **คลื่นลูกที่สาม.** เรียบเรียงโดย รจิตลักษณ์ แสงอุไร และคณะ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หยินหยาง.

นิธิ เอียวศรีวงศ์

2537 "ถอดรหัสโลกาภิวัตน์," **มติชนสุดสัปดาห์.** 15, 743 (18 พฤศจิกายน): 56-57.

นิธิ เอียวศรีวงศ์

2534 "ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา." **ศิลปวัฒนธรรม.** 12, 10(สิงหาคม): 142-164.

เบเกอร์, ไชมอน.

2538 "โสเภณีไทยกับซ่องนรกในแคนจิงโจ้." **มติชนสุดสัปดาห์.** 15, 777 (11 กรกฎาคม): 36-38.

วิชัย ตันศิริ.

2538 "การศึกษาไทยในสังคมโลกาภิวัตน์ (1)," **สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์.** 42, 3 (อาทิตย์ที่ 18-24 มิถุนายน): 12-13.

สมภพ มานะรังสรรค์

2537 "แรงงานไทยในญี่ปุ่น: ปัญหาที่รอการสะสาง," **มติชนสุดสัปดาห์.** 14, 739 (21 ตุลาคม): 31.

สังศิต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ.

2538 **โลกาภิวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง, คณะเศรษฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Abu Lughod, Janet.

1991 "Going Beyond Global Babble," In **Culture, Globalization and the World-System: Comtemporary Conditions for the Representation of Identity,** pp. 131-37. Edited by Anthony D. King. London: Macmillan Education.

Anderson, Benedict.

1991 **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.** Revised Edition. New York: Verso.

Appadurai, Arjun.

1990 "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy." In **Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity,** pp. 295-310. Edited by Mike Featherstone. London: SAGE Publications.

Baum, Julian.

1995 "Toil and Trouble?: Taiwan Adopts Liberal Stance on Migrant Workers." **Far Eastern Economic Review.** (May 25): 56-58.

Clifford, James, and George E. Marcus.

1986 **Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography.** Berkeley: University of California Press.

Fairclough, Gordon.

1995 "Seeking Fortune: Overseas Workers Reap Wealth, Familay Strain," **Far Eastern Economic Review.** (May 25): 58-59.

Featherstone, Mike, ed.

1990 **Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity.** London: SAGE Publications.

Hall, Stuart.

1991 "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity." In **Culture, Globalization and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity,** pp. 19-40. Edited by Anthony D. King. London: Macmillan Education.

Karp, Jonathan.

1995 "Migrant Workers: A New Kind of Hero," **Far Eastern Economic Review.** (March 30): 42-48.

King, Anthony D, ed.

1991 **Culture, Globalization, and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity.** London: Macmillan Education.

Robertson, Roland.

1990 "Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept," In **Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity,** pp. 15-30. Edited Mike Featherstone. London: SAGE Publications.

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

Silverman, Gary.

1995 "Mothers to the World: Filipinas Help Hong Kong Boom--At a Personal Cost," **Far Eastern Economic Review.** (March 30): 48.

Sombat Raksakul and Subin Khuenkaew.

1994 "Human Traffic," **Bangkok Post.** July 17.

Suchint Simaraks and Suriya Smutkupt.

1995 **An Evaluation on CIDSE Livestock Vaccination Project.** Khon Kaen: Rural Systems Analysis Project, Faculty of Agriculture, Khon Kaen University.

Suriya Smutkupt, Suchint Simaraks, Sataporn Sornsuk, and Silapakit Teekhantikoon.

1994 **Flood Stress in the Four Lower Mekong Basin (LMB) Provinces: A Rapid Appraisal of Flood Stress Among the Northeast Peasants.** Nakhonratchasima: Suranaree University of Technology.

Thongchai Winichakul.

1994 **Siam Mapped: A History of a Geo-Body of a Nation.** Honolulu: University of Hawaii Press.

Wallerstein, Immanuel.

1991 "The National and the Universal: Can There Be Such a Thing as World Culture?" In **Culture, Globalization and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity**, pp. 91-105. Edited by Anthony D. King. London: Macmillan Education.

Wolff, Janet.

1991 "The Global and the Specific: Reconciling Conflicting Theories of Culture." In **Culture, Globalization and the World-System,** pp. 161-174. Edited by Anthony D. King. London: Macmillan Education.

บทคัดย่อ

เอชไอวี/เอดส์กำลังแพร่ระบาดอย่างรุนแรงในประเทศไทยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531/2532 เป็นต้นมา ในช่วงระยะเวลาเพียง 10 ปี จำนวนผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยโรคเอดส์ได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากโรคร้ายชนิดนี้ได้แพร่ระบาดลงไปสู่กลุ่มอาชีพ เพศ และวัยต่าง ๆ ของประชากรทุกกลุ่มและในสังคมทุกระดับ บทความนี้เป็นการศึกษาเบื้องต้นจากเอกสารข้อมูลและรายงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์เอชไอวี/เอดส์ในประเทศไทยปัจจุบัน และพยายามจะให้ความสำคัญกับชนบทภาคอีสานมากเป็นพิเศษ ผู้เขียนเป็นนักมานุษยวิทยา ได้นำเสนอว่า เอชไอวี/เอดส์เป็นโรคร้ายที่แพร่ระบาดอย่างรวดเร็วในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ การเคลื่อนย้ายของผู้คนไปทั่วทุกภูมิภาคของโลกมีส่วนทำให้เชื้อเอชไอวีไหลเวียนตามไปด้วย และผลกระทบของโรคเอดส์นั้น ได้สร้างสภาวะวิกฤติทางสังคมวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นกับสังคมทุกระดับของประเทศอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะสังคมชนบท อาจกล่าวได้ว่า ทุกวันนี้ เอชไอวี/เอดส์ เป็นโรคร้ายที่กำลังท้าทายความอยู่รอดของมนุษย์และวัฒนธรรมของมนุษย์ไปพร้อม ๆ กัน

คำหลัก: เอชไอวี เอดส์ โลกาภิวัตน์ มานุษยวิทยา ชนบทอีสาน มิติทางสังคมวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

Abstract

Title: Surviving in the Marginal World: Life and Community of Thai Migrant Workers in Japan

Authors: Suriya Smutkupt and Pattana Kitiarsa

Address: Institute of Social Technology, Suranaree University of Technology, Maung District, Nakhon Ratchasima 30000; Telephone and Fax: (044) 216-103

Length: 39 pp.

The first author spent a separated period of two months (November 1995 and June 1996) conducting fieldwork in a selected community of Thai migrant workers in Japan, whereas the second author had familiarized himself with the Japanese society and culture during April 1994 to July 1995. This paper presents an anthropological analysis of life and community of Thai migrant workers in Japan. Our findings come from our fieldwork, living and studying experiences, and other selected pre-existing literature. The authors employ concepts of marginal people and community in order to understand migrant workers and their current life styles while living in a foreign country like Japan. Their life styles are globalized in nature which seem to fit in the cultural phenomena of our modern world.

It is argued that Thai migrant workers become marginalized people in Japan and have to struggle for their survival. As a marginal population, they are outlawed, politically voiceless, economically exploited, culturally dominated, and above all, ethnically discriminated against. Under these circumstances, Thai migrant workers have built their own marginal, imagined community which is characterized by personal and economic interests. In this community, they live in the "liminal" world, where their own cultural roots, selected Japanese cultural elements, and modern consumerism are incorporated.

Keywords: globalization, marginal community, imagined community, community of interests, marginal people, transnational workers, Thai migrant workers in Japan

กิตติกรรมประกาศ

ในการเตรียมเอกสารชุดนี้ พวกเราขอขอบพระคุณ รศ. ดร. เบญจา ยอดดำเนิน แอ็ดติกจ์ และอาจารย์ยงยุทธ บุราสิทธิ์ จากมหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา อาจารย์รัตนา บุญมัธยะ จากภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เจ้าหน้าที่จากสถานพยาบาล มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และสำนักงานสาธารณสุข จังหวัดนครราชสีมา ที่กรุณาเอื้อเฟื้อเอกสาร หนังสือและรายงานวิจัย ซึ่งมีคุณค่าต่อการทำงานของพวกเรา ขอขอบคุณอดิศักดิ์ ภูมิรัตน์ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาจาก Department of Molecular Protozoology, Research Institute ofMicrobial Diseases, Osaka University, Japan สำหรับคำแนะนำ ความคิดเห็น และบทความต่าง ๆ เกี่ยวกับสถานการณ์เอชไอวี/เอดส์ในปัจจุบัน นันทิยา พุทธะ นักศึกษาปริญญาโทจาก Department of Sociology and Anthropology, Ateneo de Manila University,The Philippines อนุญาตให้พวกเราได้เรียนรู้และใช้ประโยชน์จากเค้าโครงวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับโรคเอดส์และกลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งของจังหวัดขอนแก่น ศิลปกิจ ตีขันติกุลและจันทนา สุระพินิจ ซึ่งเป็นเพื่อนร่วมงานของพวกเรา ได้ช่วยกันตรวจแก้ไขภาษาและเตรียมต้นฉบับอีกหลายครั้ง ด้วยความอดทนและกระตือรือร้นเสมอมา

และท้ายที่สุดพวกเราขอขอบพระคุณเจ้าของผลงานทุกชิ้นที่พวกเราได้เรียนรู้และใช้ประโยชน์ในการทำงานชุดนี้ ส่วนความผิดพลาดใด ๆ ที่เกิดขึ้น และข้อคิดเห็นทั้งหมด ย่อมตกเป็นความรับผิดชอบของพวกเรา โดยไม่มีข้อยกเว้นใด ๆ ทั้งสิ้น

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

เอชไอวี/เอดส์ในชนบทอีสาน:
มหันตภัยยุคโลกาภิวัตน์และ "งาน" ของนักมานุษยวิทยา

HIV/AIDS in Rural Northeast Thailand:
A Global Disease and an Anthropological Challenge

สุริยา สมุทคุปติ์[1]
พัฒนา กิติอาษา[2]

บทนำ

เมื่อเร็ว ๆ นี้ หนังสือพิมพ์ยักษ์ใหญ่ของบ้านเราฉบับหนึ่งพาดหัวข้อข่าวหน้าหนึ่งอย่างครึก โครมว่า *"หมู่บ้านมหาภัย 'เอดส์' มฤตยูแพร่เชื้อไปทั่ว! เหตุมั่วหญิงบริการอึ๊บแลกข้าวเปลือก"* รายละเอียดของข่าวยังเปิดเผยต่อไปอีกว่า *"...พบหมู่บ้านโรคเอดส์แห่งใหม่ ชื่อว่าหมู่บ้านหนองอีดำ...อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีผู้ป่วยจำนวนมาก และมีผู้เสียชีวิตไปแล้ว 4 ศพ สาเหตุของการติดเชื้อโรคเอดส์ของคนในหมู่บ้านนี้...รับทราบจากชาวบ้านว่า เมื่อประมาณต้นเดือนมีนาคมที่ผ่านมา (2538) ได้มีหญิงสาวแปลกหน้าคนหนึ่งมาปักหลักอยู่ในกระต๊อบท้ายหมู่บ้านเพื่อขายบริการทางเพศให้กับบรรดาชายหนุ่มทั้งแก่และไม่แก่ในหมู่บ้าน โดยคิดค่าบริการครั้งละข้าวเปลือก 1 กระสอบปุ๋ยเท่านั้น จึงมีพวกกลัดมันหนีเมียไปใช้บริการเป็นจำนวนมาก ต่อมาได้มีชายคนหนึ่งที่ไปใช้บริการ เกิดมีอาการป่วยขึ้นมาจึงไปทำการรักษาและตรวจเลือด พบว่าติดเชื้อโรคเอดส์ต่อมาก็เสียชีวิต เรื่องจึงแดงขึ้นมา ทำให้ชายหนุ่มและไม่หนุ่มที่เคยไปใช้บริการต่างพากันผวาไปตาม ๆ กัน เนื่องจากเชื้อเอดส์ได้แพร่ขยายไปสู่ครอบครัวในหมู่บ้านเป็นจำนวนมากแล้ว ...(นอกจากนี้) ผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กันนั้น ได้เปิดเผยว่า ในหมู่บ้านของตนมีผู้ติดเชื้อเอดส์เป็นจำนวนมากเช่นกัน เนื่องจากบรรดาชายหนุ่มในหมู่บ้านเดินทางไปทำงานเป็นลูกเรือประมง แล้วเที่ยวโสเภณีตามสถานที่ต่าง ๆ จนติดเชื้อเอดส์กลับมาบ้านจึงแพร่ขยายไปสู่ครอบครัวอย่างรวดเร็ว ขณะนี้บรรดาแม่บ้านต่างผวาไปตาม ๆ กัน..."*[3]

---

[1] อาจารย์ประจำสำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา 30000

[2] นักวิจัย ประจำห้องไทยศึกษานิทัศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ตั้งแต่เดือนกันยายน 2538 ศึกษาต่อระดับปริญญาเอกที่ Department of Anthropology, University of Washington, Seattle, USA. พัฒนา กิติอาษา ขอขอบคุณ อดิศักดิ์ ภูมิรัตน์ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา Department of Molecular Protozoology, Research Institute for Microbial Diseases, Osaka University, Osaka, Japan สำหรับการแลกเปลี่ยนความรู้และข้อคิดเห็น รวมทั้งได้อนุเคราะห์เอกสารข้อมูลเกี่ยวกับโรคเอดส์และเชื้อ HIV อีกจำนวนหนึ่ง

[3] "หมู่บ้านมหันตภัย 'เอดส์' มฤตยู..." เดลินิวส์. 29 สิงหาคม 2538.

อันที่จริง เนื้อความของข่าวจากหน้าหนังสือพิมพ์ข้างต้นนี้ เป็นเพียงตัวอย่างอันหนึ่งของรายงานสถานการณ์โรคเอดส์ในบ้านเราเท่านั้น ยังมีรายงานและข้อมูลลักษณะเดียวกันนี้อีกจำนวนมากได้รับการนำเสนอผ่านสื่อมวลชนอย่างกว้างขวาง ความรุนแรงของสถานการณ์โรคเอดส์ในบ้านเราอาจพิจารณาได้จากกรณีที่องค์การอนามัยโลกได้เลือกเอาประเทศไทยให้เป็นหนึ่งในสี่ประเทศ (ร่วมกับบราซิล รวันดาและยูกันดา) จากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางสำคัญในการวิจัยเกี่ยวกับการระบาดและป้องกันควบคุมเชื้อเอชไอวีและโรคเอดส์[4] รวมทั้งการทดลองและพัฒนาวัคซีนป้องกันโรคเอดส์ ซึ่งเริ่มดำเนินการไปแล้วโดยความร่วมมือของกระทรวงสาธารณสุขและมหาวิทยาลัยมหิดลเมื่อต้นปี พ.ศ.2538 ที่ผ่านมา[5] ประเด็นสำคัญที่พวกเราได้เรียนรู้จากข่าวดังกล่าวก็คือ การระบาดของโรคเอดส์ในบ้านเราทุกวันนี้รุนแรงและขยายตัวครอบคลุมไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศอย่างรวดเร็ว เดิมทีเดียวเราอาจจะคุ้นเคยกับการระบาดและผลกระทบของโรคเอดส์ในหมู่บ้านภาคเหนือเท่านั้น แต่ปัจจุบัน (2538) สถานการณ์เดียวกันนี้ในกรุงเทพฯ ภาคกลาง ภาคใต้ รวมทั้งภาคอีสานต่างก็รุนแรงไม่แพ้กัน พวกเราเชื่อว่ายังมีชาวชนบทอีสานอีกจำนวนมากที่กำลังตกอยู่ในสภาพที่ไม่ต่างกันกับชาวบ้านหนองอีดำตามที่ปรากฏในข่าว

ด้วยความสนใจเกี่ยวกับสถานการณ์โรคเอดส์ในชนบทอีสานปัจจุบัน (2527-2538) บทความนี้ พยายามจะตอบคำถามสำคัญที่ว่า *"ในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ โรคเอดส์แพร่ระบาดเข้าไปถึงหมู่บ้านชนบทภาคอีสานได้อย่างไร" "โรคเอดส์ส่งผลกระทบอย่างไรต่อพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านชนบทอีสานและประเทศไทยโดยรวม"* และ *"งานของนักมานุษยวิทยาที่เกี่ยวข้องกับโรคเอดส์ในหมู่บ้านชนบทอีสานควรจะเป็นอย่างไร และทำไม"*

ความรู้ความเข้าใจบางประการเกี่ยวกับเอชไอวี/เอดส์

ในช่วงแรกที่ปรากฏว่ามีผู้ป่วยโรคเอดส์ในประเทศไทย (พ.ศ.2527-2531) ราชบัณฑิตยสถาน สื่อมวลชน และหน่วยงานของรัฐหลายแห่ง พยายามบัญญัติศัพท์ภาษาไทยขึ้นมาใช้เรียกโรคภัยไข้เจ็บชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่เคยพบมาก่อนเลยในประวัติศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุขของไทย โรคร้ายดังกล่าวคือ "โรคเอดส์" (AIDS--Acquired Immune Deficiency Syndrome) ซึ่งเกิดจากเชื้อไวรัสชนิดหนึ่งที่วงการวิทยาศาสตร์การแพทย์เรียกว่า เชื้อเอชไอวี (HIV--Human Immunodeficiency Virus)" ชื่อโรคเอดส์ที่เป็นภาษาไทยหลายชื่อได้รับการนำเสนอต่อสาธารณชน เช่น โรคภูมิคุ้มกันบกพร่อง โรคภูมิคุ้มกันเสื่อม หรือโรคภูมิต้านทานเสื่อม แต่ในที่สุดความ

---

[4] Myers, Gerald. "HIV: Between the Past and Future." AIDS Research and Human Retroviruses. 10, 11 (1994), p. 1317.

[5] Aphaluck Bhatiasevi. "Tests of Second AIDS Vaccine Launched Here." Bangkok Post. 22 February 1995.

พยายามของหน่วยงานดังกล่าวก็ล้มเหลว ทุกวันนี้ สาธารณชน แทบทุกวงการและสาขาอาชีพรู้จักโรคร้ายดังกล่าวตามชื่อดั้งเดิมที่เป็นภาษาอังกฤษว่า "เอดส์" หรือ "โรคเอดส์"

โดยทั่วไป เอดส์ เป็นกลุ่มอาการของโรคที่เกิดจากเชื้อไวรัสชนิดหนึ่งเมื่อเข้าสู่ร่างกายแล้วจะเข้าไปทำลายเม็ดเลือดขาว ซึ่งเป็นแหล่งสร้างภูมิคุ้มกันโรค ทำให้ภูมิต้านทานลดลง เป็นผลให้ติดเชื้อโรคชนิดฉวยโอกาส เช่น ปอดบวม วัณโรค หรือเป็นมะเร็งบางชนิดได้ง่ายกว่าคนปกติ เช่น มะเร็งของหลอดเลือด อาการจะรุนแรงและเสียชีวิตอย่างรวดเร็ว เชื้อไวรัสที่เป็นสาเหตุของโรคเอดส์เรียกว่า "เชื้อไวรัสเอดส์" หรือเอชไอวี(HIV--Human Immunodeficiency Virus) เชื้อไวรัสชนิดนี้สามารถแบ่งตัวในเซลล์ของคน เช่น เม็ดเลือดขาว เซลล์เนื้อสมอง เมื่อมีการติดเชื้อร่างกายจะสร้างภูมิต้านทาน (antibody) ต่อเชื้อไวรัส แต่ไม่สามารถกำจัดให้หมดไปได้ เชื้อยังคงอาศัย อยู่ในเม็ดเลือดและแพร่ต่อไปได้ เชื้อไวรัสเอดส์จะไปทำลายเม็ดเลือดขาว ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการควบคุมการทำงานของระบบภูมิต้านทานของร่างกาย ทำให้ภูมิต้านทานลดลง เชื้อไวรัสเอดส์สามารถอาศัยหรือทำให้เกิดโรคเฉพาะในคนเท่านั้น ไม่สามารถทำให้เกิดโรคในสัตว์อื่น เมื่อออกมานอกร่างกายจะไม่สามารถทนต่อสภาพแวดล้อมภายนอกได้ อาจมีชีวิตได้นานเป็นชั่วโมงหรือเป็นวันเท่านั้น ขึ้นอยู่กับอุณหภูมิ ความร้อน ความเย็น สภาวะกรด-ด่าง ความแห้ง ความชื้น เช่น ถูกความร้อน 56 องศาเซลเซียสนาน 10-15 นาที เชื้อก็ตายหมด นอกจากนี้ยังไม่ทนต่อการทำลายของน้ำยาฆ่าเชื้อต่าง ๆ เช่น 5% โซเดียมไฮโปคลอไรท์ เชื้อไวรัสเอดส์พบมากที่สุดในเลือด น้ำเหลือง เนื้อเยื่อต่างๆ รองลงมาคือ น้ำอสุจิ น้ำในช่องคลอด ส่วนน้ำลาย เสมหะ น้ำนมมีปริมาณไวรัสเอดส์น้อย และแทบไม่พบไวรัสเอดส์เลย ในเหงื่อ ปัสสาวะ อุจจาระ แม้ว่าเชื้อไวรัสเอดส์จะมีในของเหลวที่ออกจากส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย แต่พบว่าโอกาสที่จะแพร่เชื้อโรคมีเฉพาะทางเลือด น้ำอสุจิและน้ำในช่องคลอดเท่านั้น[6]

ส่วนช่องทางการติดต่อของโรคเอดส์ที่สำคัญมี 3 ทาง คือ (1) การร่วมเพศกับผู้ที่มีเชื้อเอดส์โดยไม่ใช้ถุงยางอนามัย ไม่ว่าจะเป็นชายกับชาย ชายกับหญิง หรือหญิงกับหญิง ล้วนมีโอกาสติดโรคนี้ได้ทั้งสิ้น และปัจจัยที่ทำให้มีโอกาสติดเชื้อมากขึ้น ได้แก่ การมีแผลเปิด (2) การรับเชื้อทางเลือด โอกาสติดเชื้อขึ้นอยู่กับปริมาณไวรัสที่มีอยู่ในเลือด พบได้ 2 กรณี คือ การใช้เข็มหรือกระบอกฉีดยาร่วมกับผู้ที่มีเชื้อเอดส์ มักพบในกลุ่มผู้ติดยาเสพติดชนิดฉีดเข้าเส้น และการรับเลือดในขณะผ่าตัด หรือรักษาโรคเลือดบางชนิด และ(3) แม่ที่ติดเชื้อจากสามี คู่นอน หรือจากพฤติกรรมเสี่ยงของตนเอง อาจจะถ่ายทอดไปสู่ลูกได้และโอกาสที่เด็กจะได้รับเชื้อจากแม่มีประมาณ 30-50%[7]

---

[6] กองโรคเอดส์, รู้ทันเอดส์. (กรุงเทพมหานคร: กรมควบคุมโรคติดต่อ, กระทรวงสาธารณสุข, 2537), หน้า 1-4.

[7] อ้างแล้ว, หน้า 5-7.

เอชไอวี/เอดส์และการระบาดที่ไร้พรมแดน

ในทัศนะของโอนีลส์ (O'Neill) โรคเอดส์ ได้กลายมาเป็นโรคระบาดหรือมหันตภัยไร้พรมแดนในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้น โรคเอดส์เป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่สร้างกระแสให้ผู้คนหวาดผวาและตื่นตระหนกไปทั่วโลก และผลกระทบของโรคก็สั่นสะเทือนไปทุกวงการไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ การเงิน การแพทย์และสาธารณสุข การศึกษา ฯลฯ ความตื่นตระหนกที่ผู้คนมีต่อโรคเอดส์เกิดขึ้นได้ง่ายเพราะว่า (1) เชื้อโรคยังไม่แสดงอาการ หรือสามารถแฝงเร้นอยู่ในร่างกายของคนได้นานถึง 8 ปี โดยที่เจ้าตัวไม่มีทางรู้ (2) พฤติกรรมเสี่ยงต่อโรคมีขอบเขตกว้าง (3) คนที่ติดเชื้อเอชไอวีอาจจะไม่รู้ตัว (4) การตรวจหาเชื้อเอชไอวีเป็นเรื่องส่วนตัวและขัดแย้งกับสิทธิมนุษยชน และ(5) กฎหมายสิทธิมนุษยชนให้การรับรองในกรณีที่มีคนไม่ต้องการรับรู้เกี่ยวกับเชื้อเอชไอวีและโรคเอดส์ เพราะถือว่าเป็นสิทธิส่วนบุคคล ทำให้เป็นอุปสรรคสำคัญในการทำงานของแพทย์ ตำรวจ ผู้ให้การศึกษาแนะนำ ฯลฯ เพื่อป้องกันและควบคุมโรค[8]

ในเอกสารของกองโรคเอดส์ กระทรวงสาธารณสุขกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของโรคเอดส์ว่า *"พบครั้งแรกในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2524 ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา พบว่ามีชายรักร่วมเพศป่วยเป็นโรคปอดบวมจากเชื้อชนิดหนึ่ง (Pneumocystis Carinii) ทั้งที่เป็นคนแข็งแรงมาก่อนและไม่เคยใช้ยากดภูมิต้านทาน ผลการตรวจทางห้องปฏิบัติการพบว่า การทำงานของเซลล์ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับภูมิต้านทานโรคเสียไป จากการศึกษาย้อนหลัง ปรากฏหลักฐานว่าโรคนี้อาจมีต้นกำเนิดจากประเทศในแถบแอฟริกาตะวันตกในปี พ.ศ.2503 และแพร่ไปยังเกาะไฮติ ทวีปอเมริกา ยุโรปและเอเชียรวมทั้งประเทศไทยด้วย สำหรับผู้ป่วยโรคเอดส์รายแรกในประเทศไทยนั้น เป็นชายอายุ 28 ปี เดินทางไปศึกษาต่อที่อเมริกาและมีพฤติกรรมรักร่วมเพศ เริ่มมีอาการในปี พ.ศ. 2526 ได้รับการตรวจรักษาที่โรงพยาบาลแห่งหนึ่งในอเมริกาพบว่าปอดอักเสบจากเชื้อ Pneumo-cystis Carinii แพทย์ลงความเห็นว่าเป็นโรคเอดส์ คนไข้จึงกลับมารักษาตัวที่ประเทศไทย ในปี พ.ศ.2527 และเสียชีวิตในเวลาต่อมา..."*[9]

ที่น่าสังเกตว่า โรคเอดส์แพร่ระบาดไปทั่วโลกภายในระยะเวลาเพียงข้ามทศวรรษเท่านั้น องค์การอนามัยโลกประมาณการว่า ในราวปี พ.ศ.2543 ประชากรทั่วโลกจะติดเชื้อเอชไอวีอย่างน้อยที่สุด 40 ล้านคน ในจำนวนนี้ 10 ล้านคนจะตายด้วยโรคเอดส์[10] นับตั้งแต่ พ.ศ.2524 (ปีที่มีรายงานผู้ป่วยโรคเอดส์รายแรกในสหรัฐอเมริกา) จนถึงปัจจุบัน (2538) มีรายงานเกี่ยวกับผู้ป่วยโรคเอดส์และผู้ติดเชื้อเอชไอวีจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกและเป็นที่น่าสังเกตว่า ตัวเลขและสถิติต่าง ๆ นั้นเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจนน่าตกใจ ในปี 2537 ประเทศในเขตทะเลทรายซาฮารา

---

[8] O'Neill, John. "AIDS as a Globalizing Panic." Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity. Edited by Mike Featherstone. (London: SAGE Publications, 1990), pp. 329-42.

[9] อ้างแล้ว, หน้า 2.

[10] Koff, Wayne C. "The Next Steps Toward a Global AIDS Vaccine." Science. 266 (25 November 1994): 1335.

แอฟริกาตะวันตก ผู้ใหญ่ที่ติดเชื้อเอชไอวีรวมกันแล้วมีมากกว่า 10 ล้านคน และเฉพาะในประเทศไอวอรี่โคสส์เพียงประเทศเดียวก็มีผู้ป่วยโรคเอดส์ที่ได้รับรายงานสูงถึง 18,670 ราย[11] ทุกวันนี้ผู้ที่ได้รับเชื้อเอชไอวีประมาณ 67% ของโลก หรือ 17 ล้านคน เป็นประชากรในเขตทะเลทรายซาฮาร่า ส่วนประเทศในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (รวมประเทศไทย) ซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีการแพร่ระบาดของโรคเอดส์ในอัตราที่สูงที่สุดภูมิภาคหนึ่งของโลกนั้น ในปี 2536 เป็นปีแรกที่มีประชากรติดเชื้อเอชไอวีรวมกันแล้วมากกว่าประชากรที่ติดเชื้อในประเทศอุตสาหกรรมทั้งหมดรวมกัน รายงานในเดือนมกราคม 2538 พบว่า ประชากรของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากกว่า 4.5 ล้านคน หรือเท่ากับ 19% ของผู้ติดเชื้อจากทั่วโลกได้รับเชื้อเอชไอวีแล้ว และที่สำคัญอัตราการระบาดของเชื้อไวรัสเอดส์ในภูมิภาคนี้ยังคงแพร่กระจายอย่างรวดเร็วต่อไป โดยไม่มีทีท่าว่าจะถึงจุดอิ่มตัวแต่อย่างใด[12]

ในประเทศญี่ปุ่น มีรายงานผู้ป่วยโรคเอดส์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2528 9 ปีต่อมา ในเดือนเมษายน 2537 มีรายงานว่า คนญี่ปุ่นป่วยด้วยโรคเอดส์เพิ่มจำนวนเป็น 713 ราย และ 3,022 คนมีอาการที่เกี่ยวข้องกับเชื้อเอดส์ ในจำนวนนี้มีผู้ป่วยเสียชีวิตด้วยอาการที่เกี่ยวเนื่องกับการติดเชื้อไวรัสเอดส์จำนวน 389 คน[13] ในขณะที่รัสเซีย ซึ่งกำลังเข้มงวดกับการควบคุมการติดต่อของโรคเอดส์ โดยเฉพาะการประกาศบังคับให้ชาวต่างชาติในรัสเซียทุกคนต้องไปตรวจเชื้อเอชไอวี มีรายงานอย่างเป็นทางการเมื่อกลางปีนี้ (2538) ว่ามีผู้ติดเชื้อเอชไอวี 890 คน แต่ผู้เชี่ยวชาญหลายคนเชื่อว่าตัวเลขที่แท้จริงนั้นสูงกว่าที่รัฐบาลรัส เซียรายงานไว้มาก เพราะการรณรงค์ต่อต้านโรคเอดส์ในรัสเซียปัจจุบันยังไม่เริ่มต้นกันอย่างจริงจังเลย[14]

ความรุนแรงและการระบาดอย่างไร้พรมแดนของโรคเอดส์ อาจพิจารณาได้จากตัวเลขแสดงจำนวนผู้ป่วยโรคเอดส์ทั่วโลก โดยจำแนกรายทวีปและรายประเทศที่ได้รับรายงาน (รวมทั้งมีการระบาดของโรคอย่างมีนัยสำคัญ) องค์การอนามัยโลกได้นำเสนอข้อมูลดังกล่าวในรายงานปี พ.ศ.2536 ดังที่ปรากฏในตารางที่ 1

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

---

[11] "AIDS Epidemic Spreads Across West Africa." Bangkok Post. (28 November 1994).

[12] "Study: AIDS Virus Spreading Fast in SE Asia." Bangkok Post. (28 August 1995).

[13] "The Ministry of Health and Welfare (MHW) and AIDS." Look Japan. (August, 1994), p. 10.

[14] "New Russian AIDS Law Requires HIV-Testing for Many Foreigners." Bangkok Post. (July 30, 1995).

ตารางที่ 1: ผู้ป่วยโรคเอดส์จากทั่วโลกในปี พ.ศ. 2536

ทวีป (ประเทศที่มีรายงาน)	ผู้ป่วยโรคเอดส์	ประเทศ	ผู้ป่วยโรคเอดส์	ประชากร (พันคน)
แอฟริกา	301,861	แทนซาเนีย	38,719	25,635
(54)		เคนยา	38,220	20,333
		ยูกันดา	34,611	16,583
		แซมเบีย	29,734	8,073
อเมริกา	435,978	สหรัฐอเมริกา	339,250	248,710
(45)		บราซิล	43,455	153,322
		เม็กซิโก	16,091	77,938
เอเชีย	5,559	ไทย	3,001	54,532
(38)		ญี่ปุ่น	621	123,611
		อินเดีย	494	849,638
ยุโรป	103,402	ฝรั่งเศส	26,970	56,536
(37)		สเปน	21,205	38,956
		อิตาลี	18,832	57,576
โอเชียเนีย	4,828	ออสเตรเลีย	4,258	15,602
(13)				
รวม	851,628			

ที่มา: World Health Organization (WHO) ดัดแปลงจาก "The Ministry of Health and Welfare and AIDS." **Look Japan.** (August, 1994), p. 11.

ทุกวันนี้ การระบาดของเอชไอวี/เอดส์ได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ และวงการแพทย์และสาธารณสุขของโลกก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จในการคิดค้นวิธีการรักษาโรค ในปี พ.ศ.2538 องค์การอนามัยโลกได้รายงานสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคเอดส์ว่า เมื่อนับถึงเดือนมิถุนายนปีนี้ มีผู้ป่วยโรคเอดส์ทั่วโลกจำนวน 1,169,811 คน หรือเพิ่มขึ้นจากปีที่ผ่านมาถึงร้อยละ 19 นับตั้งแต่เอดส์เริ่มแพร่ระบาดในปลายทศวรรษ 2513 ทั่วโลกมีผู้ป่วยโรคเอดส์ทั้งเด็กและผู้ใหญ่รวมกันแล้วมากกว่า 4.5 ล้านคน ส่วนผู้ติดเชื้อเอชไอวีจากภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลกนั้น นับถึงกลางปีนี้มีทั้งหมดราว 20 ล้านคน ในจำนวนนี้เป็นผู้ใหญ่ 18.5 ล้านคน เด็ก 1.5 ล้านคน และ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

ผู้ใหญ่ที่ติดเชื้อ 18.5 ล้านคนนั้น ยังมีชีวิตอยู่ประมาณ 14-15 ล้านคน[15] ผู้ติดเชื้อเอชไอวีแยกตามภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลกปรากฏอยู่ตารางที่ 2

ตารางที่ 2: ผู้ติดเชื้อเอชไอวีทั่วโลกแยกตามภูมิภาค พ.ศ. 2538

ภูมิภาค	ผู้ติดเชื้อเอชไอวี (ล้านคน)
แอฟริกา	11.0
ละตินอเมริกาและแคริบเบียน	2.0
อเมริกาเหนือ	1.1
ยุโรปตะวันตก	0.6
อื่น ๆ	1.8
รวม	20.0

ที่มา: มติชนสุดสัปดาห์. 15, 777 (11 กรกฎาคม 2538), หน้า 48.

ระบาดวิทยาของเอชไอวี/เอดส์

องค์การอนามัยโลกได้จัดแบ่งรูปแบบการแพร่ระบาดของโรคเอดส์ โดยแบ่งตามสภาพสังคมและสภาวะทางระบาดวิทยาที่แตกต่างกัน 3 รูปแบบ คือ[16]

รูปแบบที่ 1 พบการระบาดลักษณะนี้ในทวีปอเมริกาเหนือ ยุโรปตะวันตก ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และบางประเทศในกลุ่มละตินอเมริกา การระบาดเกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 (2513) และต้นทศวรรษที่ 1980 (2523) ผู้ป่วยส่วนใหญ่เป็นชายรักร่วมเพศหรือรักทั้งสองเพศ การแพร่เชื้อจะเป็นทางเพศสัมพันธ์ โดยเฉพาะจากรักร่วมเพศ นอกจากนี้ ยังพบการแพร่เชื้อทางเลือดในกลุ่มผู้ติดยาเสพติดเข้าเส้นเลือดโดยใช้เข็มฉีดยาและกระบอกฉีดยาร่วมกัน ผู้ป่วยส่วนใหญ่เป็นเพศชายประมาณร้อยละ 80-90 อัตราส่วนระหว่างเพศชายกับเพศหญิงอยู่ในช่วง 10:1 ถึง 15:1 และการแพร่กระจายเชื้อจากมารดาสู่ทารกยังไม่ปรากฏ

รูปแบบที่ 2 พบได้ในทวีปแอฟริกาแถบทะเลทรายซาฮาร่าตอนใต้และบางส่วนของประเทศใน แถบทะเลแคริบเบียน การระบาดเกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 (2513) และต้นทศวรรษที่ 1980 (2523) ผู้ป่วยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มรักต่างเพศชายและหญิง อัตราส่วนระหว่างเพศชายและหญิงเท่า ๆ กันคือ 1:1 มีผลทำให้การติดเชื้อจากมารดาสู่ทารกค่อนข้างสูงในบางพื้นที่ อัตราความชุกโดยเฉลี่ยอาจมากกว่า 1% และในเขตเมืองบางแห่งอัตราความชุกในประชากรวัย

---

[15] "สถานการณ์เอดส์ 20 ล้านคนทั่วโลก" **มติชนสุดสัปดาห์**. 15, 777 (11 กรกฎาคม 2538), หน้า 48.

[16] อ้างถึงใน ฟ้ารุ่ง มีอุดรและคณะ. **กลวิธีการป้องกันโรคเอดส์ของเยาวชนในสถานศึกษาเขตเมืองของจังหวัดขอนแก่น**. (ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2538), หน้า 8-9.

25-49 ปีสูงถึง 25% การติดเชื้อส่วนใหญ่มาจากการรับเลือดที่ปนเปื้อนเชื้อ เพราะในประเทศแถบนี้ยังไม่มีการตรวจเลือดผู้บริจาค นอกจากนี้ การใช้เข็มหรือกระบอกฉีดยาที่ไม่ได้รับการฆ่าเชื้อตลอดจนการใช้อุปกรณ์เจาะผิวหนัง ก็เป็นสาเหตุก่อให้เกิดการระบาดของเชื้อโรคเอดส์ได้

รูปแบบที่ 3 รูปแบบนี้พบในกลุ่มประเทศยุโรปตะวันออก เมอร์ดิเตอร์เรเนียนตะวันออก ทวีปเอเชียและแปซิฟิกส่วนใหญ่ รวมทั้งประเทศไทยด้วย การระบาดเกิดขึ้นในช่วงต้นถึงกลางทศวรรษที่ 1980 (2523) พบได้ในกลุ่มรักร่วมเพศ รักสองเพศ รักต่างเพศ และผู้ติดยาเสพติดชนิดฉีดเข้าเส้น ในเขตเมืองยังพบการแพร่เชื้อโรคเอดส์ได้โดยการให้เลือดหรือผลิตภัณฑ์ของเลือดได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า รูปแบบการระบาดของโรคเอดส์ทั้ง 3 รูปแบบนี้เกิดขึ้นภายในช่วงเวลาสั้น ๆ ระหว่างปลายทศวรรษ 1970 (2513) เป็นต้นมาเท่านั้น ด้วยระยะเวลาดังกล่าว โรคเอดส์ก็สามารถระบาดไปทั่วทุกมุมโลกในอัตราที่รุนแรงและส่งผลกระทบอย่างกว้างขวาง อันที่จริงจากรูปแบบการแพร่ระบาดดังกล่าวบอกกับพวกเราเพียงว่า เพศสัมพันธ์ ยาเสพติดและการถ่ายเลือดคือ 3 ช่องทางสำคัญในการแพร่กระจายของเชื้อเอชไอวี โดยไม่กล่าวถึงเลยว่าพาหะสำคัญที่สุดในแบบแผนทางระบาดวิทยาของโรคเอดส์คือ "คน" การเคลื่อนย้ายของคนไม่ว่าจะเป็นนักท่องเที่ยว นักวิชาชีพ แรงงาน ผู้อพยพ ฯลฯ แท้ที่จริงก็คือ การเคลื่อนย้ายของเชื้อเอชไอวีนั่นเอง ยิ่งคนเคลื่อนย้าย เดินทาง หรือมีพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อมากเท่าใด เอชไอวี/เอดส์ก็ยิ่งจะมีโอกาสระบาดได้เร็วและมากขึ้นเท่านั้น การแพร่ระบาดของเชื้อ เอชไอวีที่เป็นรากเหง้าของโรคเอดส์นั้น เกิดจากพฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ของคน โดยเฉพาะเป็นพฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางเพศที่เสี่ยงอันตราย และการเสพสิ่งเสพติดด้วยการฉีดเข้าเส้น ดังนั้น เอชไอวี/เอดส์จึงเป็นโรคร้ายชนิดหนึ่งที่มีลักษณะโดดเด่นและแตกต่างจากโรคระบาดอื่น ๆ ในแง่ที่ว่า เป็นโรคที่เกิดขึ้นได้เฉพาะกับคน ทุกเพศ วัย อาชีพและฐานะทางเศรษฐกิจสังคม อาศัยคนเป็นพาหะและแพร่ระบาดโดยผ่านพฤติกรรมและความสัมพันธ์บางอย่างของคนเท่านั้น

นอกจากนี้ รูปแบบของการระบาดดังกล่าว ไม่ได้กล่าวถึงสภาพทางเศรษฐกิจสังคมในบางประเทศ หรือบางภูมิภาคที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการแพร่ระบาดของเชื้อเอชไอวี สภาพเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของบางประเทศ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ผู้คนในประเทศมีพฤติกรรม หรือประกอบอาชีพที่เอื้ออำนวยต่อการระบาดของโรค เช่น ประเทศที่มีการย้ายถิ่นแรงงานสูง มีโสเภณีจำนวนมาก มีการใช้ยาเสพติดประเภทต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย หรือระดับมาตรฐานทางการแพทย์และสาธารณสุขที่ไม่สูงเพียงพอในการตรวจและถ่ายเลือด เป็นต้น ตัวอย่าง เช่น ประเทศในเขตทะเลทรายซาฮาร่า แอฟริกาตะวันตก ซึ่งเป็นเขตที่มีผู้ป่วยโรคเอดส์รวมกันแล้วมากกว่า 67% ของผู้ป่วยทั่วโลกนั้น เป็นกลุ่มประเทศที่มีการเคลื่อนย้ายแรงงานสูง สภาพเศรษฐกิจยากจนอย่างรุนแรง ผู้หญิงจำนวนมากประกอบอาชีพโสเภณี ในประเทศไอวอรี่โคสส์พบว่า ผู้ชายนิยมมีคู่ขาหลายคนรวมทั้งโสเภณี จึงทำให้การแพร่ระบาดของเอชไอวีเป็นไปอย่างง่าย

ดายและรวดเร็ว ผู้นำโสเภณีคนหนึ่งเล่าว่า *"โสเภณีบางคนคอยรับแขกตั้งแต่หัวค่ำจนถึงเที่ยงคืน แต่ยังจับใครไม่ได้สักคน สมมติว่าตอนดึกหนึ่งมีแขกโผล่เข้ามาคนหนึ่ง แล้วบอกว่าจะขึ้นห้องด้วย โดยจะจ่ายให้ 100-250 บาท ($4-10) ถ้าเธอยอมมีเพศสัมพันธ์แบบไม่ใช้ถุงยางอนามัย เงื่อนไขอย่างนี้เธอไม่มีวันจะปฏิเสธได้หรอก เพราะถ้าเธอปฏิเสธ...แล้วพรุ่งนี้เธอจะกินอะไร..."*[17]

เอชไอวี/เอดส์ในประเทศไทย

ถ้าพิจารณารูปแบบการระบาดของเอชไอวี/เอดส์ตามที่นำเสนอโดยองค์การอนามัยโลก ประเทศไทยได้รับการจัดให้อยู่ในแบบที่ 3 คือเกิดการระบาดขึ้นในราวทศวรรษ 1980 (2523) ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ผู้ป่วยโรคเอดส์ที่ได้รับรายงานในประเทศไทยเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2527 ตารางที่ 3 แสดงให้เห็นถึงความรุนแรงและการแพร่ระบาดอย่างรวดเร็วของเอชไอวี/เอดส์ในประเทศไทยในช่วงระยะเวลาเพียง 10 ปีที่ผ่านมา คณะผู้เชี่ยวชาญในการวิจัยเอดส์/เอชไอวีกลุ่มหนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตว่า *"[ในปี 1991--พ.ศ.2534 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เอชไอวี/เอดส์ระบาดในประเทศไทยได้ไม่กี่ปี] ประมาณการกันว่ามีคนไทยที่ได้รับเชื้อเอชไอวีแล้ว 300,000 คนจากประชากรทั้งหมด 55 ล้านคน จำนวนดังกล่าวนี้เกือบจะเป็นสัดส่วนเดียวกันกับสัดส่วนของผู้ติดเชื้อต่อประชากรทั้งหมดของสหรัฐอเมริกา (1 ล้านคนจากประชากร 250 ล้านคน) ที่ซึ่งมีการระบาดมาแล้วกว่า 10 ปี"*[18]

ตารางที่ 3: ผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยโรคเอดส์ในประเทศไทย
พ.ศ. 2527-2538

ปี	ผู้ติดเชื้อเอชไอวีมีอาการ	ผู้ป่วยโรคเอดส์
2527-2536	3,988	8,630
2537	4,590	12,568
2538	4,689	10,241

ที่มา: กลุ่มงานระบาดวิทยาโรคเอดส์ กองระบาดวิทยา สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข จากจุลสารข่าวสารโรคเอดส์. **สรุปสถานการณ์โรคเอดส์ในประเทศไทยถึง 31 ธันวาคม 2538**. 2,8 (1-15 มีนาคม 2539)

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการระบาดของเอชไอวี/เอดส์ในประเทศไทยนั้น กระทรวงสาธารณสุขได้แบ่งระบาดวิทยาของโรคออกเป็น 5 ระยะ ได้แก่

---

17 "AIDS Epidemic Spreads Across West Africa." Bangkok Post. (28 November 1994).

18 Weniger, Bruce G., et al. "The Epidemiology of HIV Infection and AIDS in Thailand." AIDS 1991. 5 (suppl 2), pp. S71-S85.

ระยะที่ 1: การแพร่ระบาดในกลุ่มชายรักร่วมเพศ (พ.ศ.2527-2529)

ระยะที่ 2: การแพร่ระบาดในกลุ่มผู้ติดยาเสพติดชนิดฉีดเข้าเส้น (พ.ศ. 2530-2533)

ระยะที่ 3: การแพร่ระบาดในกลุ่มหญิงบริการ (พ.ศ. 2532-เป็นต้นมา)

ระยะที่ 4: การระบาดในกลุ่มชายที่เที่ยวโสเภณี (พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา)

ระยะที่ 5: การแพร่ระบาดในกลุ่มหญิงทั่วไปและเด็กทารก[19]

ผลการศึกษาของเวนิเจอร์และคณะ (Weniger et al.) ในปี พ.ศ.2534 ก็พบแบบแผนในการระบาดของเอชไอวี/เอดส์ที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เริ่มต้นจากกลุ่มโสเภณีผู้ชาย (2528) ขยายเข้าไปสู่กลุ่มผู้ติดยาเสพติดประเภทฉีดเข้าเส้น (2531) แล้วค่อยระบาดในโสเภณีหญิง (2528-2532) และผู้ชายในกลุ่มเสี่ยงที่ไปใช้บริการทางเพศจากโสเภณีหญิง (2532 เป็นต้นมา) ผู้ชายในกลุ่มนี้ ได้แก่ แรงงานรับจ้าง นักโทษ ทหารเกณฑ์ ฯลฯ ส่วนในขั้นสุดท้ายของการแพร่ระบาดของเอชไอวี/เอดส์ก็คือ ผู้หญิงทั่วไป แม่บ้านและเด็กทารก ซึ่งในช่วงที่คณะดังกล่าวทำการศึกษา (2534) ยังไม่ปรากฏผลมากนัก แต่ในปัจจุบัน (2538) พบการระบาดในบรรดาแม่บ้านและเด็กเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตจังหวัดภาคเหนือ เมื่อเร็ว ๆ นี้ องค์กรพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่งที่ทำงานเกี่ยวกับโรคเอดส์ในระดับชุมชนของจังหวัดเชียงใหม่ประมาณการว่า ในหมู่บ้านภาคเหนือโดยเฉพาะในเขตจังหวัดเชียงใหม่ เชียงรายและพะเยามีชาวบ้านเสียชีวิตด้วยโรคเอดส์และโรคต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเอดส์โดยเฉลี่ยวันละ 10 คน[20] ส่วนที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน จากการสำรวจแบบสุ่มตัวอย่างจากชาวบ้าน 200 คนจาก 20 หมู่บ้านของสำนักงานสาธารณสุขเมื่อปี พ.ศ.2537 พบว่า มีชาวบ้านที่ติดเชื้อเอชไอวีจำนวน 37 คน (18.5%) และ 19 จาก 20 หมู่บ้านที่ทำการสำรวจจะพบผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ และหมู่บ้านที่อยู่ติดกับชายแดนพม่าจะพบจำนวนผู้ติดเชื้อสูงขึ้นเนื่องจากโสเภณีและแรงงานจากฝั่งพม่าเข้ามาทำงานในจังหวัดเป็นจำนวนมาก[21]

สำหรับสถานการณ์เอชไอวี/เอดส์ทางภาคใต้ มีรายงานการระบาดในเขตจังหวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว เช่น สงขลา ภูเก็ต ปัตตานี เป็นต้น ในเขตจังหวัดภาคใต้ตอนล่าง 7 จังหวัด เมื่อปี พ.ศ.2538 มีผู้ป่วยโรคเอดส์แล้วรวมกัน 403 ราย ตายแล้ว 192 ราย จังหวัดที่มีผู้ป่วยมากที่สุดคือ จังหวัดสงขลา เพศสัมพันธ์และยาเสพติดเป็นปัจจัยเสี่ยงที่สำคัญที่สุด และผู้ติดเชื้อส่วนใหญ่ประกอบอาชีพลูกเรือประมง รับจ้างทั่วไป นักโทษและอื่น ๆ ที่มีอายุระหว่าง 30-40 ปี[22]

---

[19] ฟ้ารุ่ง มีอุดรและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า 10-11.

[20] "AIDS Kills up to 10 People Daily in North." Bangkok Post. (30 May 1995).

[21] "Mae Hong Son AIDS Situation Worsening." Bangkok Post. (26 February 1995).

[22] "เอดส์ 7 จว. อาการน่าห่วง." เดลินิวส์. (16 สิงหาคม 2538).

เอชไอวี/เอดส์ในภาคอีสาน

ตารางที่ 4 นำเสนอค่อนข้างชัดเจนเกี่ยวกับภาพรวมการระบาดของเอชไอวี/เอดส์ในภาคอีสาน กล่าวคือ ผู้ป่วยโรคเอดส์ระยะแรก (2527-2531) พบเพียง 3 รายเท่านั้นที่อุบลราชธานี อุดรธานีและมุกดาหาร แต่การระบาดได้ขยายตัวแบบก้าวกระโดดในระยะเวลาต่อมา ผู้ป่วยได้เพิ่มจำนวนเป็น 963 คน และ 1,357 คนในปี 2532-2536 และปี 2537 ตามลำดับ เมื่อรวมทั้งหมดแล้วคนอีสานป่วยเป็นโรคเอดส์ รวม 2,404 คน และเสียชีวิตไปแล้ว 577 คนภายในระยะเวลาเพียง 10 ปีเท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับประชากรทั้งหมดของภาคอีสาน คือ 20.04 ล้านคนแล้ว[23] อัตราของผู้ป่วยโรคเอดส์ก็ยิ่งจะสูงถึง 12 คนต่อประชากร 100,000 คน ซึ่งนับว่าเป็นสัดส่วนต่อประชากรที่สูงมาก

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

[23] สำนักงานสถิติแห่งชาติ. **สมุดสถิติรายปีประเทศไทย 2535.** (กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2535), หน้า 30.

ตารางที่ 4: ผู้ป่วยโรคเอดส์ในภาคอีสานแยกเป็นรายจังหวัด

พ.ศ. 2527-เดือนเมษายน 2538

จังหวัด	2527-2531	2532-2536	2537	2538	รวม	เสียชีวิต
1. นครราชสีมา	0	97	138	5	240	74
2. บุรีรัมย์	0	66	107	7	180	79
3. สุรินทร์	0	63	65	0	128	33
4. ศรีสะเกษ	0	67	103	3	173	43
5. อุบลราชธานี	1	102	137	8	248	56
6. ยโสธร	0	24	47	4	75	15
7. ชัยภูมิ	0	37	102	2	141	29
8. อำนาจเจริญ	0	6	35	2	43	5
9. หนองบัวลำภู	0	7	13	1	21	4
10. ขอนแก่น	0	170	212	19	401	77
11. อุดรธานี	1	71	54	8	134	26
12. เลย	0	22	19	2	43	8
13. หนองคาย	0	22	29	1	52	10
14. มหาสารคาม	0	43	84	4	131	22
15. ร้อยเอ็ด	0	95	98	6	199	47
16. กาฬสินธุ์	0	31	68	7	106	26
17. สกลนคร	0	25	17	1	43	7
18. นครพนม	0	9	24	1	34	10
19. มุกดาหาร	1	6	5	0	12	6
รวม	3	963	1,357	81	2,404	577

ที่มา: Ministry of Health, Division of Epidemiology. **Weekly Epidemiological Surveillance Report.** 26 (4s) (5 May 1995).

ถ้าหากการระบาดของโรคเอดส์ที่รุนแรงที่สุดและแพร่กระจายไปยังผู้ป่วยในวงกว้างที่สุด คือ การระบาดระยะที่ 5 ที่เป้าหมายของการระบาดคือ กลุ่มผู้หญิงทั่วไป แม่บ้านและทารก ข้อมูลส่วนใหญ่ที่พวกเรามีอยู่พบว่า สถานการณ์ระยะเริ่มต้นของการระบาดระยะสุดท้าย (ระยะที่ 5) นั้น สามารถพบเห็นได้ในหมู่บ้านชนบทอีสานทั่วไปแล้ว การระบาดระยะที่ 5 ช่วงแรกนั้นจะเห็น

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

ได้ชัดจากกรณีที่มีผู้ป่วยและผู้เสียชีวิตเป็นชายมากกว่าหญิง ต่อจากนั้นก็จะกลายเป็นหญิงและทารกเพิ่มมากขึ้น[24]

ชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ของอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ โดยเฉพาะชายหนุ่ม ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์จากโสเภณีระหว่างการเดินทางไปทำงานเป็นลูกเรือประมงที่ภาคใต้ และแม่บ้านที่ติดเชื้อเอดส์จากสามีตามข่าวที่พวกเรานำเสนอตอนต้นบทความนั้น ได้เดินทางไปรักษาที่สำนักสงฆ์แห่งหนึ่งในเขตอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม พระสงฆ์ผู้เป็นเจ้าสำนักรักษาผู้ป่วย โดยใช้สมุนไพร การฝึกสมาธิและปฏิบัติตนตามหลักของพุทธศาสนา เมื่อนับถึงวันที่ 29 สิงหาคม 2538 สำนักสงฆ์ดังกล่าวที่ผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยโรคเอดส์เดินทางมารักษาแล้ว 36 คน (ชาย 31 หญิง 5)[25] นอกจากนี้ รายงานการเฝ้าระวังโรคเอดส์ของจังหวัดนครราชสีมายังระบุด้วยว่า ผู้ ติดเชื้อที่มีอาการ (symtomatic HIV) ของจังหวัดตั้งแต่เดือนกันยายน 2527 ถึงพฤษภาคม 2538 นั้นมีทั้งหมด 159 คน แยกเป็นชาย 128 คน หญิง 31 คน แต่เมื่อพิจารณาจากอาชีพแล้วพบว่า 49.68% (79 คน) ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป และ 23.27% (37 คน) ประกอบอาชีพเกษตรกรรม[26] ดังนั้น จึงอาจกล่าวโดยทั่วไปได้ว่า ทุกวันนี้เอชไอวี/เอดส์ได้แพร่ระบาดลงไปสู่ชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไปของภาคอีสานแล้ว

ในหมู่บ้านภาคเหนือ ดูเหมือนว่าโสเภณี แรงงานย้ายถิ่น แรงงานและโสเภณีจากต่างชาติและยาเสพติดเป็นช่องทางหลักของการระบาดของโรคในระดับหมู่บ้าน แต่ในชนบทภาคอีสานนั้น ดูเหมือนว่าการย้ายถิ่นแรงงานอีสาน เพื่อทำงานรับจ้างประเภทต่าง ๆ และโสเภณี เป็นเงื่อนไขสำคัญของการนำเอาเชื้อเอชไอวี/เอดส์ไปสู่หมู่บ้านชนบท ดังที่พวกเราจะนำเสนอต่อไป

แรงงานอีสานอพยพ เป็นที่น่าสนใจว่า "แรงงานอพยพ" โดยเฉพาะผู้ชาย เป็นพาหะสำคัญของการแพร่เชื้อเอชไอวี/เอดส์ในภาคอีสาน ซึ่งแตกต่างจากกรณีของโสเภณีในหมู่บ้านภาคเหนือ ภาคอีสานได้ชื่อว่าเป็นภูมิภาคที่มีการอพยพแรงงานเพื่อไปหางานทำในเขตเมือง เขตอุตสาหกรรม หรือเขตเกษตรกรรมก้าวหน้าของประเทศมากที่สุด ทั้งยังมีแรงงานอีสานอีกจำนวนมากเดินทางไปทำงานต่างประเทศ เช่น ประเทศตะวันออกกลาง ไต้หวัน บรูไน มาเลเซีย สิงคโปร์ ฯลฯ[27] โดยทั่วไป การย้ายถิ่นแรงงานมีความสัมพันธ์กับการแพร่ระบาดของเชื้อเอชไอวี/เอดส์เฉพาะกลุ่มแรงงานที่มีพฤติกรรมเสี่ยง เช่น ลูกเรือประมง ลูกจ้างโรงงานอุตสาหกรรม พนักงานขับรถบรรทุก หญิงบริการ เป็นต้น แต่เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วจะเห็นได้ว่า ยิ่งมีกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมเสี่ยงเดินทางหรือเคลื่อนย้ายมากขึ้นเท่าใด โอกาสของการแพร่เชื้อก็ยิ่งมีมากตามไปด้วย

---

[24] สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **องค์กรชุมชนและเครือข่ายชาวบ้านในการดูแลสุขภาพของตนเอง.** (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2537) หน้า 45.

[25] "หมู่บ้านมหาภัย 'เอดส์' มฤตยูแพร่เชื้อไปทั่ว." **เดลินิวส์.** 29 สิงหาคม 2538.

[26] สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดนครราชสีมา. **รายงานการเฝ้าระวังโรคเอดส์ประจำเดือนพฤษภาคม 2538.** (เอกสารอัดสำเนา.)

[27] โปรดดูรายละเอียดใน สุวิยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา. **มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์: ข้อเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติและนักมานุษยวิทยา.** เอกสารทางวิชาการของห้องไทยศึกษานิทัศน์. สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2538.

เพราะผู้ที่ได้รับเชื้อไม่มีอาการภายนอกที่เห็นได้ชัด หรือแม้แต่เจ้าตัวเองก็ไม่รู้ว่าตัวเองได้รับเชื้อไวรัสเอดส์จนกว่าจะมีการตรวจเลือด หรืออาการของโรคได้พัฒนาไปถึงขั้นที่อันตรายแล้ว

"จากการสำรวจของกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมพบว่า มีชาวชนบททั่วประเทศอพยพย้ายถิ่นเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 30.1 ในปี พ.ศ.2533 เป็นร้อยละ 32.3 ในปี พ.ศ .2538"[28] เมื่อพิจารณาจากผู้ที่ติดเชื้อไวรัสเอดส์ทั่วประเทศ โดยแยกเป็นรายอาชีพแล้ว จะเห็นอย่างชัดเจนว่า แรงงานรับจ้างเป็นกลุ่มอาชีพที่ติดเชื้อโรคเอดส์มากที่สุด (43.95%) รองลงมาได้แก่ เกษตรกร (21.53%)[29]

กล่าวเฉพาะกรณีของแรงงานอพยพจากภาคอีสานนั้น พบว่าแต่ละปีมีผู้อพยพทั้งชายและหญิงในวัยแรงงานหรือวัยเจริญพันธุ์ ย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ประมาณ 1-2 ล้านคน (ตารางที่ 5) และแนวโน้มของการอพยพดังกล่าวก็สูงขึ้นเรื่อย ๆ จนปัจจุบัน (2538) สามารถกล่าวได้ว่า 13-15% ของแรงงานอพยพทั่วประเทศมาจากภาคอีสาน เมื่อพิจารณาจากสถิติดังกล่าวกับข้อมูลของกระทรวงสาธารณสุข และสำนักงานสาธารณสุข จังหวัดนครราชสีมาที่ว่า แรงงานรับจ้างและเกษตรกรเป็นผู้ป่วยโรคเอดส์และผู้ที่ได้รับเชื้อเอชไอวีมากที่สุด (72.95%) และข้อมูลผู้ป่วยจากอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์แล้ว จึงเป็นที่ชัดเจนว่า แรงงานอีสานอพยพ (ส่วนใหญ่เพศชาย) เป็นช่องทางสำคัญที่สุดของการแพร่ระบาดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ในชนบทอีสาน ดังนั้นการกล่าวว่า ภาพของแรงงานอีสานกลับบ้านอย่างเนืองแน่นในช่วงเทศกาลสำคัญของปี เช่น สงกรานต์ ปีใหม่ หรือตรุษจีน ส่วนหนึ่งก็คือภาพของการเคลื่อนย้ายไหลเวียนของเชื้อเอชไอวี/เอดส์ที่มีอยู่ในตัวของผู้ใช้แรงงาน (โดยเฉพาะผู้ชาย) ซึ่งเชื้อดังกล่าวก็จะแพร่ไปสู่ภูกเมียหรือผู้ใกล้ชิดในหมู่บ้านชนบทอีสานต่อไป

ตารางที่ 5: แรงงานอพยพจากภาคอีสาน พ.ศ. 2533-2537

พ.ศ.	จำนวน	ร้อยละของผู้อพยพทั่วประเทศ
2533	1,482,335	10.4
2535	1,638,473	11.5
2537	1.940,506	13.4

ที่มา: มติชนสุดสัปดาห์. 15, 782 (15 สิงหาคม 2538), หน้า 82.

[28] มติชนสุดสัปดาห์. 15, 780 (1 สิงหาคม 2538), หน้า 37.

[29] กระทรวงสาธารณสุข, กองระบาดวิทยา. รายงานการเฝ้าระวังโรคเอดส์ ประจำเดือนพฤษภาคม 2538. (เอกสารอัดสำเนา).

ตังเกอีสานกับโรคเอดส์ ในการศึกษาวิจัยเรื่อง "ชีวิตลูกเรือประมงอีสาน: กรณีศึกษาจังหวัดสงขลา" เสาวภา พรสิริพงษ์ และพรทิพย์ อุศุภรัตน์[30] ได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพศึกษาลูกเรือประมงจากอีสานที่มาทำงานกับเรือประมงในจังหวัดสงขลา คณะนักวิจัยพบว่า ลูกเรืออีสานมาจากจังหวัดต่าง ๆ เช่น อุดรธานี อุบลราชธานี นครพนม บุรีรัมย์ กาฬสินธุ์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด หนองคาย และสกลนคร ลูกเรือเหล่านี้เข้าสู่อาชีพประมงเมื่อจบการศึกษาภาคบังคับ แล้วแรงงานส่วนหนึ่งไม่สามารถหางานทำได้ คนอีสานเหล่านี้มักจะใช้ชีวิตเป็นลูกเรือประมงคนละหลายปีตั้งแต่ 3-10 ปีขึ้นไป บางคนก็อยู่นานถึง 15 ปี ลูกเรือประมงเป็นงานรับจ้างที่มีรายได้ค่อนข้างสูง รายได้ดีที่สุดในช่วงเดือน 9-12 ประมาณเดือนละ 9,000-10,000 บาท ถ้าเป็นช่วงมรสุมเรือออกไม่ได้ตลอดทั้งเดือนจะติดอยู่ที่ท่าเทียบเรือประมาณ 10-15 วัน แต่รายได้ก็ไม่เคยต่ำกว่าเดือนละ 5,000 บาท อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากวิถีชีวิตของลูกเรือประมงอีสาน โดยเฉพาะช่วงที่อยู่บนฝั่งแล้ว จะเห็นได้ว่า ลูกเรือประมงมีพฤติกรรมหลายอย่างที่จัดได้ว่าเป็นพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์เป็นอย่างมาก เช่น เที่ยวซ่องโสเภณีโดยไม่ใช้ถุงยางอนามัยป้องกัน เสพยาเสพติด ดื่มสุรา ทำงานหนักในสภาพแวดล้อมที่ไม่ถูกสุขลักษณะ ฯลฯ งานวิจัยชุดดังกล่าวยังได้นำเสนอเกี่ยวกับ "โรคเอดส์และลูกเรือประมง" ว่า *"การเที่ยวซ่องของลูกเรือประมงนั้น ส่วนใหญ่มักมีขาประจำและไม่นิยมใช้ถุงยางอนามัยป้องกันตัว โดยให้เหตุผลว่า ใช้ไม่เป็น ไม่ชอบใช้ ใช้แล้วไม่มัน ...หรือถ้าต้องใช้ถุงยางอนามัยก็ช่วยตัวเองดีกว่า เมื่อถามว่ากลัวเอดส์แล้วจะหยุดเที่ยวหรือไม่ ส่วนใหญ่ตอบว่า ไม่หยุด ถึงกลัวอยู่บ้างก็ต้องไปเที่ยว เพราะออกทะเลไปนาน ๆ แล้วมีความต้องการทางเพศสูง เมื่อขึ้นฝั่งแล้วก็ต้องไประบายกับหญิงขายบริการ ถึงแม้ว่าหญิงบริการจะบอกให้ใส่ถุงยางอนามัยก็ไม่ยอม และถ้าผู้หญิงขัดขืนก็จะเปลี่ยนคนใหม่อีก เหตุผลหนึ่งที่ลูกเรือยกขึ้นมาอ้างก็คือ เวลาไปเที่ยวซ่องมักไปตอนเมา พอเมาแล้วไม่มีความกลัวเกรงอะไรทั้งสิ้น การกินเหล้าทำให้เกิดความรู้สึกอยากเที่ยวผู้หญิง ไม่ได้เที่ยวกลับมานอนที่เรือไม่ได้ นอนไม่หลับ ดังนั้น เมื่อกินเหล้าและมีเงินติดตัวแล้วก็จะต้องลงเอยที่ซ่องโสเภณีแทบทุกครั้ง...ความจริงแล้ว ลูกเรือส่วนใหญ่ทราบว่าโรคเอดส์ติดต่อได้อย่างไร และวิธีการป้องกันควรทำอย่างไร เพราะทางแพปลามีการประกาศและแจ้งให้ลูกเรือทราบถึงวิธีป้องกันขณะไปเที่ยว โดยความร่วมมือของสาธารณสุขจังหวัด และกรมควบคุมโรคติดต่อได้นำเอกสารความรู้เกี่ยวกับโรคเอดส์และถุงยางอนามัยมาแจกอยู่เสมอ แต่ลูกเรือก็ไม่ค่อยเชื่อและยังไปเที่ยวโดยไม่มีการป้องกันเหมือนเดิม"*[31]

---

[30] เสาวภา พรสิริพงษ์ และพรทิพย์ อุศุภรัตน์. แรงงานย้ายถิ่น: กรณีศึกษาลูกเรือประมงอีสาน. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "คนทั้งบ้าน: จักรวาลการณ์ของสังคมไทย" จัดโดยสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท, มหาวิทยาลัยมหิดล. วันที่ 3-4 สิงหาคม 2538. ณ. โรงแรมรัตนโกสินทร์, กรุงเทพมหานคร.

[31] เพิ่งอ้าง, หน้า 22.

ดังนั้น เมื่อลูกเรือประมงเหล่านี้กลับถิ่นฐานเดิมในวาระและโอกาสต่าง ๆ เช่น วันหยุดกลับไปทำไร่ทำนาตามฤดูกาล หรือกลับคืนภูมิลำเนาอย่างถาวร จึงเป็นไปได้ว่าจะมีการแพร่เชื้อเอชไอวี/เอดส์ในชนบทอีสานต่อไปอีก ดังที่ปรากฏเป็นข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์ หรือรายงานของกระทรวงสาธารณสุข

โสเภณีและหญิงขายบริการทางเพศ นับเป็นช่องทางสำคัญอีกอย่างหนึ่งในการแพร่เชื้อเอชไอวี/เอดส์ในหมู่บ้านชนบทอีสาน แม้ว่าซ่องโสเภณี หรือสถานบริการทางเพศจะมีเฉพาะในเขต เมืองหรือชุมชนขนาดใหญ่ แต่การใช้บริการทางเพศของผู้ชายนั้น ไม่ได้ถูกจำกัดลงแต่อย่างใด ผู้ชายอีสานก็มีพฤติกรรมอย่างเดียวกันกับผู้ชายไทยทั่วไปที่การไปเที่ยวโสเภณี ถือว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา ดังที่ประทีป อึ้งทรงธรรม-ฮาตะ เคยเขียนไว้ว่า

"การแพร่ระบาดของเอชไอวีในประเทศไทยเริ่มจากกระบวนการทางการค้าเพศที่ทรงอำนาจอย่างยิ่ง ทั้ง ๆ ที่มันเป็นเรื่องผิดกฎหมาย....ผู้เที่ยวโสเภณีจริง ๆ เป็นผู้ชายไทยไม่ใช่นักท่องเที่ยวต่างชาติแต่อย่างใด เมื่อเรื่องการมีเมียหลายคนของผู้ชายไทยเริ่มไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม การไปเที่ยวซ่องโสเภณีก็กลายเป็นสิ่งธรรมดาที่ต้องรับกัน ผู้ชายไทยคนใดก็ตามที่ไม่เคยไปเที่ยวซ่องหลังอายุครบ 15 ปีแล้ว ถือว่าไม่ใช่ผู้ชาย ดังนั้น พออายุย่างเข้า 19 ปี ชายไทยกว่า 90 เปอร์เซนต์ก็รู้จักและคุ้นเคยกับหญิงที่มีอาชีพค้าเพศกันโดยถ้วนหน้า การไปเที่ยวตามซ่องเป็นเรื่องปกติสามัญที่สังคมไทยยอมรับ ผู้ชายไทยมักจะจัดงานดื่มกินสังสรรค์กันในตอนหัวค่ำ หลังจากนั้นต่างก็ชวนพากันไปเที่ยวตามซ่องโสเภณี...นี่คือวิถีชีวิตของคนทุกชั้นทุกฐานะของคนในสังคมไทย"[32]

พฤติกรรมการเที่ยวโสเภณีของผู้ชายไทย ยังสามารถพิจารณาจากจำนวนหญิงโสเภณีและโสเภณีเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปีในประเทศไทย (ตารางที่ 6) แม้ว่าแหล่งที่มาของข้อมูลแต่ละแห่งจะประมาณการตัวเลขแตกต่างกันไป แต่จำนวนตัวเลขโสเภณีดังกล่าวก็ถือได้ว่า มีจำนวนมากและมากเพียงพอสำหรับการแพร่เชื้อเอชไอวี/เอดส์ให้ระบาดออกไปเร็วยิ่งกว่า "ไฟลามทุ่ง" ในระยะเวลาไม่กี่ปีเท่านั้น นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาจากสาเหตุของการแพร่เชื้อแล้วพบว่ามาก กว่า 90% ของผู้ป่วยได้รับเชื้อผ่านการมีเพศสัมพันธ์ ทั้งเพศสัมพันธ์กับเพศเดียวกันและต่างเพศ (เช่น สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดนครราชสีมา รายงานว่า ผู้ป่วยเอดส์ที่พบในจังหวัดตั้งแต่ปี พ.ศ.2527-เดือนเมษายน 2538 จำนวน 93.25% ได้รับเชื้อผ่านการมีเพศสัมพันธ์ทั้งเพศเดียวกันและต่างเพศ)[33] ดังนั้น พฤติกรรมการเที่ยวโสเภณีหรือการมีเพศสัมพันธ์ที่เสี่ยง จึงเป็นช่องทางสำคัญอีกทางหนึ่งของการแพร่ระบาดของเชื้อเอชไอวีในประเทศไทยและชนบทอีสาน

---

[32] ประทีป อึ้งทรงธรรม-ฮาตะ. "สังคมที่เอื้ออาทรกัน." ใน **เอชไอวี/เอดส์: การระบาดที่ไร้พรมแดน**. แปลโดย ประสาน ต่างใจ. (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2538), หน้า 180-181.

[33] สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดนครราชสีมา. **รายงานการเฝ้าระวังโรคเอดส์ ประจำเดือนเมษายน 2538**. (เอกสารอัดสำเนา).

ตารางที่ 6: โสเภณีและโสเภณีเด็กในประเทศไทย พ.ศ. 2536-2537

ที่มาของข้อมูล	โสเภณี	โสเภณีเด็ก (อายุต่ำกว่า 18 ปี)
กรมควบคุมโรคติดต่อ	67,047	n.a.
กรมตำรวจ	86.987	n.a.
โครงการโรคเอดส์, สภากาชาดไทย	150,000	50,000
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม ม. มหิดล	200,000	36,000
คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ	100,000-200,000	20,000-40,000
มูลนิธิเด็ก	2,820,000	840,000
กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม	75,000-150,000	15,000-30,000

ที่มา: มติชนสุดสัปดาห์. 15, 772 (6 มิถุนายน 2538), หน้า 82.

ทางออกของผู้ป่วยโรคเอดส์และผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคม

อาจกล่าวได้ว่า ทุกวันนี้โรคเอดส์กำลังก่อให้เกิดปัญหากับสังคมไทย ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการแพทย์และสาธารณสุขของประเทศ หมู่บ้านชนบทอีสานอาจจะยังไม่ได้เผชิญหน้ากับการระบาดของโรคในขั้นสุดท้ายมากนัก แต่ก็เชื่อกันว่าในอนาคตอันใกล้นี้ แทบทุกหนทุกแห่งของประเทศจะต้องมีผู้ป่วยโรคเอดส์ ถ้ายังไม่มีวิธีการป้องกันที่มีประสิทธิภาพอย่างเพียงพอ

ประสบการณ์ในการทำงานของพระอาจารย์อลงกต ติกฺขปญฺโญในโครงการธรรมรักษ์นิเวศน์ หรือบ้านพักผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้าย ที่วัดพระบาทน้ำพุ ตำบลเขาสามยอด อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี นับว่าเป็นตัวอย่างที่สำคัญอันหนึ่งในการสะท้อนภาพของผู้ป่วยโรคเอดส์ ซึ่งกำลังเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคมและการแพทย์ของประเทศในปัจจุบัน (2538) สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคนับวันจะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่ประเทศไทยไม่มีสถานที่รักษาพยาบาลผู้ป่วยอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะการดูแลรักษาผู้ป่วยเอดส์ในระยะสุดท้าย พระอาจารย์อลงกตเริ่มโครงการธรรมรักษ์นิเวศน์ในปี พ.ศ.2535 ด้วยความเวทนาที่มีต่อผู้ป่วยที่กำลังจะตายแต่ถูกทอดทิ้งและรังเกียจ เมื่อนับรวมถึงเดือนเมษายน 2537 โครงการดังกล่าวให้บริการผู้ป่วยจากทั่วประเทศไปแล้ว 1,700 คน ในจำนวนนี้เสียชีวิตที่บ้าน 200 คน เสียชีวิตในวัด 48 คน พระอาจารย์เล่าว่า *"...เราไม่สามารถที่จะช่วยเหลืออะไรได้ เพราะบางคนสภาพจิตใจเขาแย่มาก ถ้าจิตใจอ่อนแอหรือทำใจไม่ได้ โรคที่รอโอกาสอยู่แล้วจะเข้ามาทำลายเร็วมากขึ้น หลายคนเข้ามามีสภาพที่แย่มาก ๆ และญาติก็ไม่อยากดูแลแล้ว...ถ้าครอบครัวไม่เอาใจใส่แล้ว ผู้ป่วยไม่มีทางรอด คนอื่นจะดีอย่างไรก็สู้คนในครอบครัวไม่ได้ ...สาเหตุที่เอดส์ระบาดหนักก็เพราะบ้านเราปราบ*

ปรามยาเสพติดและโสเภณีไม่ได้ผล และจากการที่เราถูกค่านิยมตะวันตกหล่อหลอม คนเราทุกวันนี้เปลี่ยนคู่นอนบ่อยมาก"[34]

ในส่วนของผลกระทบของโรคเอดส์ที่มีต่อเศรษฐกิจและสังคมของประเทศนั้น มีชัย วีระไวทยะ นายกสมาคมประชากรและพัฒนาชุมชน ผู้มีบทบาทสำคัญในการรณรงค์การคุมกำเนิดและโรคเอดส์ของไทย นำเสนอผลกระทบของโรคเอดส์ที่มีต่อเศรษฐกิจของประเทศอย่างน้อย 3 ประเภทคือ

"ประเภทแรก การสูญหายไปของรายได้ รายได้ที่สูญหายไปเพราะคนที่ติดเชื้อโรคมีชีวิตสั้นกว่าปกติ คนที่ติดโรคเมื่อมีอาการเจ็บป่วยก็ต้องหยุดทำงาน เมื่อหยุดทำงานก็หยุดการมีรายได้ สมมติว่าผู้ที่ติดโรคแต่ละคนสูญเสียเวลาของการทำงานของเขาไป 25 ปี และสมมติว่าเขามีรายได้ปีละ 1,000 เหรียญ (ประมาณ 25,000 บาท) ซึ่งต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี และสมมติว่าคิดค่าอัตราลดทางสังคม 5 เปอร์เซนต์ เราก็จะขาดรายได้ที่ควรได้จากผู้นั้นไป 17,200 เหรียญ (ประมาณ 430,000 บาท) เงินที่สูญเสียไปทั้งหมดก็เท่ากับจำนวนนั้นคูณด้วยจำนวนผู้ติดเชื้อ การสูญเสียรายได้ของผู้ป่วยแต่ละคนคาดว่ามีประมาณ 15 เท่าของผลผลิตประชาชาติต่อคนต่อปี

ประการที่สอง คือการสูญเสียทางด้านการแพทย์และการสาธารณสุข ซึ่งเราประมาณว่าจะตกราว 1,000 เหรียญต่อคนต่อปี (ประมาณ 25,000 บาท) และก็เช่นเดียวกันเป็นการประเมินค่อนข้างต่ำ โดยคาดว่าคนป่วยจะพักที่บ้าน หรือสถานพยาบาลราคาถูกของรัฐบาลมากกว่าโรงพยาบาลเอกชนและไม่ได้นำค่ายาที่มีราคาแพง เช่น เอแซ่ดที มาคิดรวมไปด้วย ดังนั้น เมื่อคิดรวมค่าดูแลรักษาตัวเข้าด้วยกันกับรายได้ที่ต้องหายไป จำนวนเงินที่สูญเสียไปทั้งหมดต่อปีจะเพิ่มจาก 100 ล้านเหรียญสหรัฐ (ประมาณ 2,500 ล้านบาท) ในปี 2534 เป็น 2.2 พันล้านเหรียญ (ประมาณ 55 พันล้านบาท) ในปี 2543 รวมการสูญเสียที่คิดเป็น เงินที่เป็นผลของเอชไอวีในเวลา 10 ปีของช่วงดังกล่าว ก็จะตกประมาณ 8.7 พันล้านเหรียญสหรัฐ (ประมาณ 217.5 พันล้านบาท)

การสูญเสียประเภทที่สาม เป็นการสูญเสียในทางเศรษฐกิจระดับมหภาค เช่น การท่องเที่ยว แรงงานที่ไปทำงานต่างประเทศ การสูญเสียโอกาสของการลงทุนจากต่างประเทศ การคาดจำนวนความสูญเสียเป็นเงินตามที่เป็นจริงอาจจะต้องใช้เวลาอีกช่วงหนึ่ง อย่างไรก็ตาม อัตราการสูญเสียจะต้องมากมาย มโหฬาร ราคาที่ดินจะตกลงมาเช่นเดียวกับการลงทุน การท่องเที่ยวและการส่งคนงานไปทำงานต่างประเทศ..."[35]

---

[34] "พระอลงกตแห่งธรรมรักษ์นิเวศน์กับชีวิตน่าเศร้าของคนเอดส์." **มติชนรายวัน.** 20 เมษายน 2537.

[35] มีชัย วีระไวทยะ. "ผลักดันความพินาศให้จากไป." ใน **เอชไอวี/เอดส์: การระบาดที่ไร้พรมแดน.** แปลโดย ประสาน ต่างใจ. (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2538), หน้า 124-125.

นักมานุษยวิทยากับเอชไอวี/เอดส์

ในสถานการณ์ที่โรคเอดส์ได้แพร่ระบาดลงไปถึงระดับหมู่บ้านในชนบท นักมานุษยวิทยาในฐานะที่เป็นนักเรียนทางสังคมวัฒนธรรมนั้น ควรจะมีบทบาทอย่างไร พวกเรามองเห็นว่า คำถามนี้มีความสำคัญและจำเป็นอย่างเร่งด่วน และควรที่นักวิชาชีพและหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ของสังคมต้องถือเป็นภารกิจเร่งด่วนร่วมกัน เพราะเอชไอวี/เอดส์ในบ้านเรากำลังก้าวเข้าสู่ระยะวิกฤติ เอชไอวี/เอดส์ต้องเป็นภาระร่วมกันของทุกคนทุกฝ่ายในสังคม ในแง่นี้ก็สอดคล้องกับแง่คิดของมีชัย วีระไวทยะที่กล่าวไว้ว่า *"ผมถือว่าเอช ไอวีไม่ใช่ปัญหาทางการแพทย์การสาธารณสุข หากแต่ว่าเป็นปัญหาของสังคม ตราบใดที่เราไม่มียาที่จะใช้รักษาและยังไม่มีวัคซีนที่จะใช้ต้านทาน มันก็เหลือทางเดียวที่เราจะทำได้ นั่นคือ วิธีการที่จะใช้ในการป้องกัน...สิ่งที่เราทำได้ก็ด้วยการเอาใจใส่ดูแลผู้ที่อยู่กับเอชไอวีและเป็นเอดส์ด้วยความรักและเมตตา และด้วยความเคารพในสิทธิของความเป็นมนุษย์"*[36]

ในบทความนี้ พวกเรานำเสนอว่า นักมานุษยวิทยาสามารถใช้องค์ความรู้และวิธีการศึกษาวิจัยทางมานุษยวิทยา เพื่อสกัดกั้นการระบาดของเชื้อเอชไอวีได้อย่างน้อย 2 ทาง คือ ในทางวิชาการ และในการทำงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อป้องกันและควบคุมโรค

1. ในทางวิชาการ โดยทั่วไป นักมานุษยวิทยาต่างก็มีความรับผิดชอบต่อสังคมเช่นเดียวกับนัก วิชาการ หรือนักวิชาชีพสาขาอื่น ๆ แต่เนื่องจากขอบเขตของวิชามานุษยวิทยานั้น เน้นการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์และสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ ซึ่งครอบคลุมปริมณฑลขององค์ความรู้อันไพศาลของมวลมนุษย์ ขอบเขตความรับผิดชอบหรือพันธะที่นักมานุษยวิทยามีต่อสังคม จึงไม่ได้จำกัดเฉพาะการผลิตองค์ความรู้และความเข้าใจทางวิชาการให้กับสังคมเพียงอย่างเดียว หากยังต้องทำงานประยุกต์เอาความรู้ความเข้าใจที่ได้นั้น เพื่อสร้างสรรค์พัฒนาและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของมวลมนุษย์ ซึ่งแตกต่างเชื้อชาติ ศาสนา ผิวพรรณและวิถีชีวิต ในแง่นี้ ยศ สันตสมบัติ ได้นำเสนอว่า *"นักมานุษยวิทยามีพันธะทางสังคมอย่างน้อย 4 ประการด้วยกัน ประการแรก นักมานุษยวิทยาจะต้องทำหน้าที่ส่งเสริมความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมวลมนุษย์ ให้รอดพ้นจากกระบวนการคุกคามครอบงำของตัวแบบอันใดอันหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นตัวแบบตะวันตกหรือญี่ปุ่น มนุษย์จะต้องมีสิทธิปฏิเสธการครอบงำ มีเสรีภาพในการยึดมั่น เลือกสรร หรือปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต วัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของตน ประการที่สอง นักมานุษยวิทยาจะต้องเป็นกระจกเงาเพื่อให้มนุษย์ได้ส่องตนเอง ด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ตนเองและวัฒนธรรมแห่งการครอบงำ ประการที่สาม นักมานุษยวิทยามีหน้าที่สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างมนุษย์ต่างวัฒนธรรม และประการที่สี่ มานุษยวิทยามีหน้าที่ในการสะท้อน*

---

[36] อ้างแล้ว, หน้า 120.

ความจริงทางสังคม นักมานุษยวิทยาจะต้องสะท้อนความคิดของกลุ่มชนผู้ไร้เสียง ไร้สิทธิ และด้อยโอกาส ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของโลกปัจจุบัน"[37]

พวกเราคิดว่า นักมานุษยวิทยาจำเป็นต้องให้ความสนใจและศึกษาปรากฏการณ์โรคเอดส์กันอย่างจริงจัง โรคเอดส์เป็นมหันตภัยใหม่ล่าสุดที่กำลังท้าทายชะตากรรมและความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติ โรคร้ายนี้เกิดขึ้นจากพฤติกรรมเสี่ยงของมนุษย์ บ่มเพาะและแพร่กระจายด้วยพฤติกรรมของมนุษย์ จากคนที่รับเชื้อไปยังคนอื่นต่อไปอีก จากข้อมูลที่พวกเรานำเสนอมาตั้งแต่ต้นก็เห็นได้ชัดว่า โรคเอดส์ทำลายทุกสิ่งทุกอย่างนับตั้งแต่ชีวิต ครอบครัว เครือญาติ เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม ในเมื่ออารยธรรมหรือความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของมนุษย์ก็ยังไม่สามารถเอาชนะโรคร้ายนี้ได้ ดังนั้น โรคเอดส์จึงเป็นส่วนหนึ่งของวิกฤติการณ์ที่เกิดขึ้นกับ "สังคมวัฒนธรรม" ของโลกสมัยใหม่

เอชไอวี/เอดส์: โรคโลกาภิวัตน์ ในทัศนะของอัปปาดูราย (Appadurai) โลกาภิวัตน์ (globalization)เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดกระแสการไหลเวียนของวัฒนธรรมไปทั่วโลก โลกสมัยใหม่ถูกเชื่อมโยงเข้าหากันมากขึ้น และมีแนวโน้มของการรวมตัวกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางเศรษฐกิจ สังคมวิถีชีวิตและการติดต่อสื่อสารมากขึ้น โลกสมัยใหม่จึงเป็นเสมือนโลกที่ไร้พรมแดน นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาลึกลงไปก็จะพบว่า ท่ามกลางกระแสการไหลเวียนของวัฒนธรรมข้ามพรมแดนรัฐชาตินั้น ผู้คน ไม่ว่าจะเป็นนักท่องเที่ยว แรงงาน นักวิชาชีพ นักธุรกิจ นักลงทุน ฯลฯ เทคโนโลยี เงินตรา ข่าวสารข้อมูลและแนวคิด อุดมการณ์ ได้เกิดการเคลื่อนย้ายถ่ายเทไปทั่วโลกอย่างชนิดที่เรียกว่า ไม่เคยมีมาก่อนในหน้าประวัติศาสตร์ของมวลมนุษย์ เป็นที่น่าสังเกตว่า กระแสโลกาภิวัตน์ดังกล่าวได้ทวีความรุนแรงอย่างเห็นได้ชัดในช่วง 2-3 ทศวรรษให้หลังนี้เอง

ในแง่นี้ พวกเราคิดว่า กระแสโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะการไหลเวียนของคนและสินค้ามีส่วนสัมพันธ์อย่างยิ่งกับการแพร่ระบาดของเอชไอวีเอดส์ ภาพของนักท่องเที่ยว นักลงทุนหรือแรงงานข้ามชาติที่เดินทางไปมาระหว่างประเทศนั้น หากพิจารณาลึกลงก็ไป ก็คือ ภาพของการไหลเวียนของเชื้อเอชไอวีนั่นเอง เพราะเราไม่มีทางรู้หรือแม้แต่เจ้าตัวก็ไม่รู้ว่า ในขณะที่ตัวเองกำลังเที่ยวอยู่ในอินเดีย ไทย หรือประเทศอื่น ๆ นั้น เจ้าตัวมีพฤติกรรมเสี่ยงอะไรบ้าง แล้วมีเชื้อเอชไอวีติดตัวไปด้วยหรือไม่ และเมื่อกลับประเทศไปแล้วไม่มีใครสามารถรับประกันได้ว่า จะไม่มีการแพร่ระบาดของเชื้อเอชไอวีต่อไปอีก

ดังนั้น เอชไอวี/เอดส์ที่กำลังระบาดในปัจจุบันนั้น ในความหมายหนึ่งก็คือ โรคร้ายที่เป็นผลผลิต ของกระแสโลกาภิวัตน์ หรือกระแสโลกาภิวัตน์เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการแพร่ระบาดของเอชไอวี/เอดส์อย่างรุนแรง ทั้งในระดับข้ามพรมแดนรัฐชาติ หรือระดับภายในประเทศ

---

[37] ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 256.

กรณีลูกเรือประมงอีสานนำเอาเชื้อเอชไอวี/เอดส์กลับมาจากการเที่ยวโสเภณีระหว่างที่จากหมู่บ้านไปทำงาน หรือโสเภณีในหมู่บ้านภาคเหนือ ก็เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นการเคลื่อนย้ายของคนที่มีพฤติกรรมเสี่ยงว่า จริง ๆ แล้ว ก็คือ กระแสที่ช่วยให้โรคระบาดออกไปอย่างไร้พรมแดน นั่นเอง

เอชไอวี/เอดส์: วิกฤติทางสังคมวัฒนธรรม กล่าวให้รัดกุมแล้ว เอชไอวี/เอดส์เป็นโรคร้ายที่กำลังก่อสภาวะ "วิกฤติ" ให้เกิดขึ้นกับสังคมวัฒนธรรมอย่างรุนแรง เมื่อชาวบ้านคนหนึ่งเปิดเผยตัวเองออกมาว่า ติดเชื้อเอชไอวี ในสังคมหมู่บ้านนั้น ผลกระทบที่มีคนที่ติดเชื้อนั้น เป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง เพื่อนบ้านรังเกียจ ไม่ยอมคบค้าสมาคม ลูกหลานและญาติพี่น้องต้องเดือดร้อนในการดูแลรักษาและแบกรับค่าใช้จ่าย บางคนครอบครัวแตกแยก ในหมู่บ้านภาคเหนือหลายแห่งผู้ป่วยโรคเอดส์ถูกปล่อยให้ตายอย่างทรมาน ดังที่นายแพทย์คนหนึ่งที่ทำงานระดับชุมชนเกี่ยวกับโรคเอดส์ในอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่เล่าประสบการณ์ของท่านว่า

"...สายสัมพันธ์ในครอบครัวเสียหายยับเยินหมด ...พวกเราเคยได้ยินประโยคคำถามที่ออกจากปากแม่ว่า "หมอ...หมอมียาฉีดให้มันตายไหม" ผมได้ยินเป็นร้อย ๆ ครั้ง ผมก็เลยกลับไปย้อนถามว่า "ตกลงเขาเป็นลูกหรือเปล่า" เขาก็บอกว่า "เป็น...แต่เห็นความทรมานและทนลำบากไม่ไหว แล้วมันไม่ตายสักที" อาจจะมีบางท่านที่เห็นแม่เลี้ยงลูกแบบสุนัข คนไข้โรคเอดส์หามมารักษาที่โรงพยาบาล จ้างคนอื่นอุ้มมาที่โรงพยาบาล ทำแผลเช้า-เย็น 300 บาท แกยืนห่างจากลูก 5 เมตร ผมถามว่า ทำไม ยายกลัวอะไรกันนักกันหนา บอกว่า กลัวติด ทั้ง ๆ ที่อายุ 80 แล้ว ผมให้เด็กไปดูที่บ้าน ปรากฏว่า แกเลี้ยงลูกแกโดยเอาข้าวใส่จานไปวางไว้ที่หน้าห้องแล้วเคาะประตูเรียกแล้วแกก็วิ่งหนี ลูกแกก็เดินไม่ไหวตะเกียกตะกายคลานสี่เท้า มือก็จับช้อนไม่ได้ เหลือเชื่อว่าคนติดเอดส์เอาช้อนตักข้าวเข้าปากไม่ได้ ต้องเอาหัวมุดลงไปในจานข้าว กินได้ 2-3 คำ ก็คว่ำจานทิ้งด้วยความโกรธทุกมื้อ เสร็จแล้วแม่ก็เอาจานไปโยนทิ้งทุกมื้อ แย่กว่าเลี้ยงสุนัขวันหนึ่งแกวิ่งมาบอกผมหน้าตาเฉย มีรอยยิ้มนิด ๆ ประโยคแรกที่บอก "โล่งใจแล้วหมอ...มันตายแล้ว"[38]

ตัวอย่างในลักษณะเดียวกันนี้ ยังสามารถพบเห็นได้อีกมากในสังคมไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะในชนบทภาคเหนือที่สถานการณ์ของโรคได้ระบาดรุนแรงที่สุดของประเทศ พวกเรามองเห็นว่า เอชไอวี/เอดส์กำลังท้าทายความอยู่รอดของมนุษย์ ขณะเดียวกันก็ได้ตรวจสอบศักยภาพและพลังทางสังคมวัฒนธรรมของสังคมหรือชุมชนอีกด้วย เมื่อนักมานุษยวิทยา คอลิน เทอร์นบูลล์ (Colin Turnbull) ศึกษาชนเผ่าอิค (Ik) ประเทศยูกันดาในทวีปแอฟริกา ที่เต็มไปด้วยความแห้งแล้งอดอยากหิวโหยและโรคภัยไข้เจ็บ ท่านได้ชี้ให้เห็นว่า ในสภาพการณ์เช่นนั้น ชาวอิคยอมรับธาตุแท้ของมนุษย์ที่เห็นแก่ตัว แก่งแย่งและเอาตัวรอด ครอบครัวไม่ได้เป็นหน่วยพื้นฐานของสังคมดังที่เราเชื่อถือ ครอบครัวไม่ได้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตสังคมในสถานการณ์ของการเอาชีวิตรอดที่ชาวอิคเผชิญหน้าอยู่ อาหารเป็นมาตรฐานใช้วัดความถูกต้องและความผิด คนดีคือผู้ที่มีอาหารกิน

---

[38] สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, อ้างแล้ว, หน้า 47.

อิ่ม ดังนั้น การแบ่งปันหรือน้ำใจที่มีต่อเด็ก คนชรา ผู้หญิงหรือคนป่วย จึงเป็นเรื่องที่ผิดปกติในสังคมของชาวอิค[39] พวกเราพยายามคิดต่อไปอีกว่า ความอดอยากหิวโหย เป็นเงื่อนไขธรรมชาติที่บีบบังคับให้ชาวอิคได้สร้างระเบียบทางสังคมวัฒนธรรมของตนขึ้นมา ซึ่งเป็นระเบียบและคุณค่าที่ตรงกันข้ามกับสังคมมนุษย์สมัยใหม่ ..."การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จนมนุษย์ [ในที่นี้คือ ชาวอิค] กำลังจะสูญเสียวิถีชีวิตและความเป็นมนุษย์ของตนไป..." ในขณะเดียวกัน หากเอชไอวี/เอดส์ในบ้านเราได้รุนแรงมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ภาพลักษณ์ของ "วิกฤติทางสังคมวัฒนธรรม" ที่เกิดจากโรคร้ายชนิดนี้ จะเหมือนหรือแตกต่างกับชาวอิคหรือไม่อย่างไร ประเด็นเหล่านี้ จำเป็นน่าจะได้รับการตรวจสอบต่อไปอีก

2. ในการป้องกันและควบคุมโรค นักมานุษยวิทยา โดยเฉพาะนักมานุษยวิทยาการแพทย์สามารถมีบทบาทสำคัญในการทำงานเพื่อป้องกันและควบคุมการแพร่ระบาดของเอชไอวี/เอดส์ได้อีกด้วย การทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่ทางการแพทย์ สาธารณสุขและระบาดวิทยา เป็นแนวทางสำคัญอย่างหนึ่งในการทำงานของนักมานุษยวิทยา พวกเรามองเห็นว่าการทำงานดังกล่าวอาจเป็นไปเพื่อ (1) ค้นหาเงื่อนไขหรือตัวแปรทางด้านเศรษฐกิจ ประชากร สิ่งแวดล้อม พฤติกรรมและสังคมวัฒนธรรมที่เอื้ออำนวยต่อการระบาดของโรค (2) ให้การศึกษาและข้อมูลที่ถูกต้องแก่ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน และ (3) ทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ทางการแพทย์และสาธารณสุขของรัฐ รวมทั้งประสานงานกับแหล่งทรัพยากรนอกหมู่บ้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากนักมานุษยวิทยาสามารถใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยา ที่เน้นการศึกษาภาคสนามเป็นระยะเวลานาน เน้นวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ฯลฯ เงื่อนไขข้อนี้จึงเป็นจุดเด่นอย่างหนึ่งของนักมานุษยวิทยา ในการทำงานที่ใกล้ชิดกับชุมชน

ข้อสังเกตเบื้องต้น

เนื่องจากบทความนี้ มีสถานะเป็นการประเมินและสำรวจองค์ความรู้บางส่วน และนำเสนอข้อคิดเห็นเบื้องต้นบางประการเกี่ยวกับการระบาดเอชไอวี/เอดส์ในประเทศไทยและชนบทภาคอีสาน และที่สำคัญ พวกเราให้ความสนใจและศึกษาโรคเอดส์เป็นครั้งแรก ดังนั้น ในฐานะของ "นักเรียน" ที่พยายามทำความเข้าใจมิติต่าง ๆ เกี่ยวกับโรคเอดส์ พวกเราจะขออนุญาตนำเสนอข้อสังเกตเบื้องต้นที่พวกเราได้เรียนรู้จากการศึกษาครั้งนี้ ดังต่อไปนี้

ประการแรก พวกเรามองเห็นว่า เอชไอวี/เอดส์เกี่ยวข้องโดยตรงกับกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมเสี่ยง แบบแผนพฤติกรรมเสี่ยง และปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม เช่น เพศสัมพันธ์ที่ไม่ได้ป้องกัน

---

[39] เทอร์นบูลล์, คอลิน. "คนภูเขา" ใน สืบสายเลือด: รวมเรื่องสั้นทางมานุษยวิทยา. แปลและเรียบเรียงโดย ยศ สันตสมบัติ. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 47-84.

ฉีดยาเสพติดเข้าเส้น การถ่ายเลือดที่ไม่มีระบบตรวจสอบ เอชไอวี/เอดส์จึงเป็นโรคที่เกิดจากคนแพร่ระบาดโดยผ่านคนเป็นพาหะ และกำลังนำเอาความหายนะมาสู่ "คน" ในสังคมและวัฒนธรรม

ประการที่สอง เป็นที่น่าสังเกตว่า เอชไอวี/เอดส์ ระบาดอย่างรุนแรงและไร้พรมแดนในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ การไหลเวียนของคนไปทั่วโลก แท้ที่จริงก็คือ การไหลเวียนของเชื้อไวรัสเอดส์

ประการที่สาม การระบาดของโรคเอดส์ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างรุนแรงทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับประเทศโดยรวม ระดับชุมชนหมู่บ้าน หรือระดับครอบครัว นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา การแพทย์ และสาธารณสุข หรือแม้กระทั่งการป้องกันประเทศในอนาคต

ประการที่สี่ คนยากคนจนหรือชนชั้นผู้ใช้แรงงาน เป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการระบาดของโรคเอดส์มากที่สุด เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีพฤติกรรมหรืออาชีพเสี่ยงต่อโรคมากที่สุด มีระดับความรู้ความเข้าใจต่อโรคค่อนข้างต่ำ และอยู่ในสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการระบาดของโรคได้ง่ายที่สุด

ประการที่ห้า เอดส์คือมหันตภัยที่กำลังทำหน้าที่ตรวจสอบและท้าทายพลังอำนาจทางวัฒนธรรมของสังคมไทย ปัจจุบันวัฒนธรรมครอบครัว ชุมชนท้องถิ่น และทรัพยากรแหล่งต่าง ๆ ในชุมชนกำลังตกอยู่ในภาวะวิกฤติ เนื่องจากการแพร่ระบาดของเอชไอวี/เอดส์ในกลุ่มคนที่ส่วนใหญ่เป็นวัยแรงงานหรือวัยเจริญพันธุ์

ประการที่หก นักมานุษยวิทยาสามารถเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการรณรงค์ต่อต้านการแพร่ระบาดของเอชไอวี/เอดส์ได้ ทั้งในส่วนของวิชาการและในการทำงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับชุมชน นักมานุษยวิทยาจำเป็นต้องเรียนรู้ด้วยว่า เอชไอวี/เอดส์ เป็นส่วนหนึ่งของ "เงาอำมหิต" ที่แฝงเร้นมา กับกระแสโลกาภิวัตน์ ขณะเดียวกัน เอชไอวี/เอดส์ ก็เป็นสัญญาณร้ายที่เตือนให้เราเห็นถึงมหันตภัยที่กำลังจะเกิดขึ้นกับระบบสังคมวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นระดับโลก ระดับประเทศ หรือแม้กระทั่งระดับหมู่บ้าน ทั้งนี้เพราะจริง ๆ แล้ว ***"เอชไอวี/เอดส์ ก็คือโรคร้ายของสังคมวัฒนธรรม และอาจยธรรมของมวลมนุษย์"***

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงสาธารณสุข, กองโรคเอดส์.

2537 **รู้ทันเอดส์. พิมพ์ครั้งที่ 3.** กรุงเทพมหานคร: กรมควบคุมโรคติดต่อ, กระทรวงสาธารณสุข.

เทอร์บูลล์, คอลิน.

2531 "คนภูเขา." ใน **สืบสายเลือด: รวมเรื่องสั้นทางมานุษยวิทยา.** รวบรวมและแปลโดย ยศ สันตสมบัติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประทีป อึ้งทรงธรรม-ฮาตะ.

2538 "สังคมที่เอื้ออาทรกัน." ใน **เอชไอวี/เอดส์: การระบาดที่ไร้พรมแดน.** หน้า 180-190. แปลโดย ประสาน ต่างใจ. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ฟ้ารุ่ง มีอุดร, ดุษฎี อายุวัฒน์ และนพพร ชูวารี.

2538 **กลวิธีการป้องกันโรคเอดส์ของเยาวชนในสถานศึกษาเขตเมืองของจังหวัดขอนแก่น.** ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

มีชัย วีระไวทยะ.

2538 "ผลักดันความพินาศให้จากไป." ใน **เอชไอวี/เอดส์: การระบาดที่ไร้พรมแดน,** หน้า 120-127. แปลโดย ประสาน ต่างใจ. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ยศ สันตสมบัติ.

2537 **มนุษย์กับวัฒนธรรม.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

2537 **องค์กรชุมชนและเครือข่ายชาวบ้านในการดูแลสุขภาพของตนเอง.** เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

สมุดสถิติรายปีประเทศไทย 2535. กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี.

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดนครราชสีมา.

2538 **รายงานการเฝ้าระวังโรคเอดส์ประจำเดือนเมษายน 2538.** (เอกสารอัดสำเนา).

สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดนครราชสีมา.

2538 **รายงานการเฝ้าระวังโรคเอดส์ประจำเดือนพฤษภาคม 2538.** (เอกสารอัดสำเนา).

เสาวภา พรสิริพงษ์ และพรทิพย์ อุศุภรัตน์.

2538 **แรงงานย้ายถิ่น: กรณีศึกษาลูกเรือประมงอีสาน.** เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "คนทิ้งบ้าน: วิกฤตการณ์ของสังคมไทย." จัดโดยสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, มหาวิทยาลัยมหิดล. วันที่ 3-4 สิงหาคม. ณ โรงแรมรัตนโกสินทร์, กรุงเทพมหานคร.

"หมู่บ้านมหาภัย 'เอดส์' มฤตยูแพร่เชื้อไปทั่ว!"

2538 เดลินิวส์, 29 สิงหาคม.

"เอดส์ 7 จว. อาการน่าห่วง."

2538 เดลินิวส์, 16 สิงหาคม.

"AIDS and the Apocalypse."

1995 **The Nation,** 24 August.

"AIDS Epidemic Spreads Across West Africa."

1994 **Bangkok Post,** 28 November.

"AIDS Impact Claims Rising Toll on Society."

1995 **Bangkok Post,** 26 August.

"AIDS Kills up to 10 People Daily in North."

1995 **Bangkok Post,** 30 May.

Appadurai, Arjun., W.

1990 "Disjucture and Difference in the Global Economy." In **Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity.** Edited by Mike Featherstone. London: SAGE Publications.

"Mae Hong Son AIDS Situation Worsening."

1995 **Bangkok Post,** 26 February.

Ministry of Health, Division of Epidemiology.

1995 **Weekly Epidemiological Surveillance Report,** 26 (4s) (5 May).

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

"New Russian AIDS Law Requires HIV-Testing for Many Foreigners."

1995 **Bangkok Post,** 30 July.

O'Neill, John.

1990 "AIDS as a Globalizing Panic." In **Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity,** pp. 329-42. Edited by Mike Featherstone. London: SAGE Publications.

"Study: AIDS Virus Spreading Fast in SE Asia."

1995 **Bangkok Post,** 28 August.

"The Ministry of Health and Welfare and AIDS."

1994 **Look Japan,** (August).

Weniger, Bruce G.

1991 "The Epidemiology of HIV Infection and AIDS in Thailand." **AIDS 1991,** 5 (suppl 2): S71-S85.

ศูนย์บรรณสารและสื่อการศึกษา
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี